

Tartu Ülikool

Humanitaarteaduste ja kunstide valdkond

Ajaloo ja arheoloogia instituut

Keiti Randoja

**Kukruse 12.–13. sajandi maa-alusele laibakalmistule maetud
indiviidide sotsiaalse vanuse etapid**

Magistritöö

Juhendajad: Mari Tõrv

Riina Rammo

Tartu 2016

SISUKORD

SISSEJUHATUS.....	3
<i>Teema valik, eesmärgid ja uurimisküsimused.....</i>	3
<i>Uurimisluhu.....</i>	6
<i>Allikad ja kirjandus.....</i>	7
<i>Töö ülesehitus.....</i>	9
1. SOTSIAALSE VANUSE UURIMISE TEOREETILISED JA METOODILISED LÄHTEKOHA	10
1.1 Kronoloogiline, bioloogiline ja sotsiaalne vanus ning nende vahelised seosed	10
1.1.1 Sotsiaalne vanus ja sugu	12
1.1.2 Väljakutsed sotsiaalse vanuse uurimisel	15
1.1.3 Kokkuvõtte vanuse teoreetilisest uurimisest.....	18
1.2 Korrespondentsanalüüs matuste uurimisel	19
1.2.1 Korrespondentsanalüüs arheoloogias.....	24
1.2.2 Korrespondentsanalüüsi rakendus Kukuruse matuste näitel	25
2. KUKRUSE MATUSTE KORRESPONDENTSANALÜÜS	27
2.1 Ülevaade Kukuruse kalmistule maetutest.....	27
2.2 Kukuruse kalmistu leiumaterjali üldiseloostus.....	29
2.3 Esemete valim korrespondentsanalüüsi jaoks.....	31
2.4 Lihtsa korrespondentsanalüüsi tulemused	34
2.5 Mitmese korrespondentsanalüüsi tulemused.....	41
2.6 Kokkuvõtte korrespondentsanalüüsi tulemustest.....	43
3. KUKRUSE MATUSTES KAJASTUVAD SOTSIAALSE VANUSE ETAPID	45
3.1 Imikuiga.....	45
3.2 Väikelapseiga	47
3.3 Üleminek täiskasvanueale	48
3.4 Täiskasvanuiga.....	50
3.4.1 Naised.....	51
3.4.2 Mehed.....	53
3.5 Vanaduspõlv.....	55
3.5.1 Naised.....	55
3.5.2 Mehed.....	57
3.6 Kokkuvõtte Kukurusele maetute vanuseetappidest.....	59
KOKKUVÕTE.....	60
KASUTATUD ALLIKAD JA KIRJANDUS	64
<i>Käsitirjad.....</i>	64
<i>Kirjandus.....</i>	66
<i>Internetiallikad.....</i>	74
<i>Arvutiprogrammid.....</i>	75
SUMMARY	76
LISAD	

SISSEJUHATUS

Vanus on inimese identiteedi lahutamatu osa. Eestlähtruvalt on paika pandud paljud indiuuidi õigused ja kohustused. Vanuse võib jagada kolme liiki: 1) kronoloogiline vanus ehk aeg astronoomilistes aastates alates inimese sünnist, 2) bioloogiline/füsioloogiline vanus ehk keha füüsiline vananemine, 3) sotsiaalne vanus, mis on kultuuriliselt konstrueeritud ja tähendab sobilikke käitumisnorme ühele või teisele vanusegrupile (Gowland 2006: 143). Enamikes tänapäeva riikides on tähtsaim inimese kronoloogiline vanus. Sellest tulenevalt on sätestatud näiteks laste koolikohustus, valimisõigus, luba teatud tooteid või teenuseid tarbida ja õigus pensionile jääda. Kronoloogilist vanust arvestatakse väga täpselt ja seejuures ei mängi rolli inimese väljanägemine ega ühiskonna üldine suhtumine. Minevikus oli vanusel samuti oluline roll, kuid ilmselt lähtuti mitte niivõrd astronoomilistest aastatest, vaid inimese füsioloogilisest ja psühholoogilisest arengust ning kultuurilistest normidest. Eelkõige kehtib see kirjaeelsete ühiskondade kohta, kus inimese sünni- ja surmaaeg polnud täpselt fikseeritud.

Teema valik, eesmärgid ja uurimisküsimused

Minu töö uurimisteema on vanuseline identiteet muinasaja lõpu Eesti ühiskonnas. 13. sajandi algul toimus Eesti ala ristiusustamine, mille tulemusena hakkas eelnevalt levinud komme surnuid põletada järk-järgult asenduma maa-aluste laibamatustega. Esimesed hilisrauaaegsed laibamatused ilmusid 11. sajandil Eesti idaosas, eelkõige Viru- ja Tartumaal, kuid suuremad kalmistud on teada 12.–13. sajandist. Muinasaja lõpu maa-alustele laibakalmistutele on iseloomulik rikkalik leiuaines, mis võimaldab selle perioodi matmispaiku mitmekülgsest analüüsida.

Töö problemaatika on sotsiaalsete vanuseetappide eristamise võimalus Kukruse 12.–13. sajandi kalmistu matuste analüüsi põhjal. Kukruse asub Ida-Virumaal Kohtla vallas Kukruse külas (end Jõhvi khk) (Lisa 1). 2009.–2010. aasta talvel toimusid seal seoses Tallinn-Narva maantee ehitusega päästekaevamised, mille käigus leiti 40 laibamatust ja üks kenotaaf. Läbi uuriti vaid osa kalmistust ja ilmselt jätkub see maanteest põhja ja lõuna pool (Jonuks & Lõhmus 2010: 2).

Käesolev on jätk minu bakalaureusetööle *Laste võimalikud sotsiaalsed vanusegrupid Kukruse ja Pada hilisrauaaegsete kalmistute näitel* (Randoja 2012). Seal uurisin matmiskombestiku põhjal laste sotsiaalset vanust ja leidsin, et terviklikuma pildi saamiseks muinasaja lõpu inimeste vanuselisest identiteedist tuleks kaasata ka täiskasvanute matused. Tähelepanu peab pöörama ühiskonnale kui tervikule ehk uurida tuleb kogu inimese elukaart alates sünnist kuni surmani (vt ptk 1.1).

Arheoloogilises materjalis on kronoloogilist vanust enamasti võimatu tuvastada. Bioloogilist vanust saab inimese luude põhjal määrata, kuid see näitab indiviidi füsioloogilist vananemist, mis ei pruugi kokku minna sellega, kuidas inimest omaaegses ühiskonnas tegelikult nähti. Seetõttu võib just sotsiaalse vanuse uurimine anda olulist teavet minevikus elanud inimeste elu ja sotsiaalsete rollide kohta.

Eesti arheoloogias on matustega tegelemine populaarne, kuid sotsiaalse vanuse temaatikale pole seni tähelepanu pööratud. Käsitletud on erinevate perioodide matuseid ja muinasaja lõpu ühiskonda (nt Mägi 2002; 2009; 2013; Valk & Laul 2014), kuid inimese elukaar ei ole siiani üheski töös keskne olnud. Kui eelmisel sajandil tegeleti peamiselt esemete tüpoloogiate ja etniliste küsimustega, siis tänapäeval tuntakse huvi minevikus elanud inimese enda ja tema identiteetide, sh elutsükli ning selle tajumise vastu. Tänapäeval on kaevamiste dokumenteerimine täpsem, uurimismetoodikaid palju ja välismaise arheoloogiakirjanduse valik lai, mis võimaldab ealise identiteediga seotud küsimusi esitada ning neile ka vastuseid otsida.

Erinevalt bakalaureusetööst ei ole siinsesse uurimusse analüüsi spetsiifika ja töömahu tõttu kaasatud Pada kalmistu materjali. Seepärast keskendun vaid Kukruse kalmistule. Kalmistut kaevati ja dokumenteeriti tänapäevase metoodikaga ning luustikud on antropoloogiliselt ühe uurija (Malve ilmumisel) poolt määratud. Padas kaevati 1987.–1989. aastal 172 matust, mis annaks demograafiliselt parema ülevaate, ent Pada luustikud on määranud kaks uurijat, Leiu Heapost (Tamla 2011a, b) ja Jana Limbo-Simovart (2005), erinevate meetoditega. Kahe uurija soo- ja vanusemäärangud ei ühti sageli, mistõttu oleks materjal eeldanud käesoleva töö seisukohast mahukat lisauuringut. Küll aga kasutan Pada kalmistu andmestikku oma töös täiendava materjalina.

Eesti alal samast perioodist rohkem representatiivseid laibakalmistuid pole. Tammiku ja Küti kalmistud on samuti Virumaal, kuid seal kaevati alla kümne matuse (Tõnisson 1958; Ariste 1948) ja nende dokumentatsioon ei ole piisavalt täpne. Kuusalu kihelkonnas asuv

Kaberla kalmistu on suur, aga selle kasutusaeg ulatus muinasaja lõpust uusajani (Selirand 1962: 131) ning kui matustes puudusid leiud, on varasemaid matuseid hilisematest keeruline eristada. Maa-aluseid laibakalmistuid on leitud ka näiteks Saaremaalt Karjast ja Muhult Viirast, kuid need pärinevad natuke hilisemast ajast (13.–14. sajand) (Mägi 2002).

Oma tööst jätan välja samaaegsed põletusmatused, sest seal on üksikmatuseid ja nende juurde kuulunud esemeid raske eristada, kuigi seda on püütud teha (nt Mägi 2002; Mandel 2003; Valk & Laul 2014). Sellest hoolimata on põletusmatuste põhjal sotsiaalset vanust äärmiselt keeruline uurida.

Töö peamine eesmärk on saada rohkem teada Eesti ala muinasaja lõpu inimeste sotsiaalsest identiteedist, keskendudes vanusele, ja rikastada meie ettekujutust toleaegsest ühiskonnast. Üritan oma tööga luua teoreetilise raamistiku, kuidas inimese vanuselisele identiteedile läheneda. Lisaväärtusena tutvustan Eesti arheoloogias korrespondentsanalüüsi, et julgustada arheolooge statistilisi meetodeid kasutama ja oma tööd lihtsustama.

Eesmärkidest tulenevalt püüan vastata järgnevatele küsimustele:

- 1) Kas ja milliseid inimese sotsiaalse vanuse etappe on võimalik rekonstrueerida Kukruse kalmistu matuste põhjal?
- 2) Kas ja kuidas on Kukrusel sotsiaalset vanust väljendatud matmiskombestikuga?
- 3) Kas ja kui võrd ühtivad maetute bioloogiline ja sotsiaalne vanus?
- 4) Kuidas väljendati soolisi iseärasusi erinevates sotsiaalse vanuse etappides?

Töö kõige olulisema osa moodustab Kukruse maetute juurest leitud esemete uurimine. Ma ei tegele nende tüpoloogilise analüüsiga, vaid lähtun erinevate esemeliikide esinemisest või mitteesinemisest ja nende arvust haudades¹. Osteoloogilistes määrangutes toetun Martin Malve (ilmumisel) tööle.

Uurimisküsimustele leian vastuseid korrespondentsanalüüsi abil. Bakalaureusetöös kasutasin laste sotsiaalsete vanusegruppide leidmiseks kahemõõtmelist statistikat, kus võrdlesin bioloogilisi vanusegruppe matmissuundade, kehaasendite ja hauapanuste esinemisega. Juba tollal oli materjali keeruline hallata, seepärast otsustasin magistritöös, mille allikmaterjal on tunduvalt mahukam, rakendada mitmemõõtmelist statistikat. Korrespondentsanalüüs on statistiline meetod, millega saab korraga käsitleda suurt

¹ Teatud määral pööran tähelepanu esemete suurusele, iseäranis laste puhul, sest minu bakalaureusetöös (Randoja 2012) ilmnis, et lastele kaasa pandud esemed olid sageli väiksemad kui täiskasvanutel.

andmete hulka ja otsida andmete vahelisi seoseid. Selle rakendamine lihtsustab matuste uurimist ja võimaldab ilmnedu seostel, mida lihtsas Exceli tabelis ei pruugi märgata.

Uurimisloogu

Sotsiaalse vanusega seotud probleemid on arheoloogiasse jõudnud teiste distsipliinide, eelkõige antropoloogia, sotsioloogia ja psühholoogia kaudu. Suureks eeskujuks peetakse Arnold van Gennepi 1909. aastal ilmunud teost *Les rites de passage* (ingl k ilmunud 1960), mis keskendub siirderiitustele traditsioonilistes ühiskondades. Riituste puhul mängivad rolli erinevad vanusegrupid, mis ei ole seotud mitte inimese kronoloogilise vanusega, vaid lähtuvad indiviidi soost ja bioloogilisest/füsioloogilisest arengust ning kultuurilistest praktikatest. Sotsioloogias on olulisel kohal Shmuel Noah Eisenstadti (1966) uurimus *From Generation to Generation. Age Groups and Social Structure*, kus analüüsitakse, kuidas ühiskonnad kannavad oma kultuurilist ja sotsiaalset traditsiooni täiskasvanutelt noortele edasi. Eisenstadt keskendub vanuserühmadele, võrreldes nii ajaloolisi ühiskondi kui ka etnograafilisi paralleele. Suurt mõju on avaldanud Salvador Minuchini ja H. Charles Fishmani (1981) teos *Family Therapy Techniques*, kus rõhutatakse, et keskendumine indiviidi sotsiaalsele elule ja elutsüklile tähendab ühtlasi ühiskonna kui terviku uurimist. Üksikisik, tuumpere, suurpere ja ühiskond on samaaegselt nii tervik kui ka üksikosa ning iga osake sisaldab programmi, mille kehtestab tervik.

Arheoloogias on kõige enam rakendatud van Gennepi ideid, kes erinevatest ühiskondadest pärit arvukate näidete varal tõestas, kuivõrd kultuurispetsiifiline on vanus. Selle tõdemusega on oluline arvestada ka minevikus elanud inimeste uurimisel. Ma kasutan oma töös van Gennepi paralleele. Samas ma ei eelda, et need Eesti muinasaja lõpu materjali puhul kindlasti kehtisid, vaid näitan, et teoreetiliselt on selleks võimalus.

Sotsiaalsele vanusele hakati arheoloogias laiemalt tähelepanu pöörama 1970. aastate lõpul – 1980. aastate algul seoses naisarheoloogia esiletõusuga (nt Conkey & Spector 1984). Selle tulemusel keskenduti naiste, laste ja eakate sotsiaalsetele gruppidele, kes seni olid minevikukäsitlusest kõrvale jäänud. Kõige enam on nende teemadega tegelenud Suurbritannia arheoloogid, kes uurivad eelkõige rikkaliku leiuainesega anglosakside 6.–11. sajandi kalmistuid (vt ülevaadet Stoodley 2011).

Alates 2000. aastatest ilmub üha enam teoseid, mis rõhutavad vanuse teoreetilise uurimise olulisust. Enamasti käsitletakse sotsiaalset vanust seoses lastega. Leidub mitmeid üksnes lapsepõlve arheoloogiale pühendatud raamatuid, näiteks Jane Eva Baxteri (2005) monograafia *The Archaeology of Childhood: Children Gender and Material Culture* ja kogumikud *Construction of Childhood in Ancient Greece and Italy* (2007) ja *Child and Childhood in the Light of Archaeology* (2007). Minevikus elanud lapsi on hakatud uurima ka Lätis (Vilka 2012; 2013; 2014; 2015) ja Leedus (Kurila 2007a).

Osa arheolooge näeb sotsiaalse vanusega tegelemisel vaid lastele keskendumist probleemina, sest täiskasvanute, eriti eakate uurimine jääb tagaplaanile. Vanema ea teoreetilise käsitlemise olulisust rõhutavad Joanna E. P. Appleby (2010) artikliga *Why We Need an Archaeology of Old Age, and a Suggested Approach* ja Fredrik Fahlander (2013) *Intersecting Generations: Burying the Old in a Neolithic Hunterfisher Community*.

Eesti arheoloogias pole peale minu (Randoja 2012) keegi vanusele teoreetiliselt lähenenud. Vanusega puutub enamik matustega tegelevaid arheolooge kokku, kuid tavaliselt piirdub see bioloogiliste vanusemäärangute kasutamisega. Selle alusel jaotatakse maetud rühmadesse ja vaadeldakse nende osakaalu kalmistul või tehakse demograafilisi uuringuid (nt Lang & Ligi 1991; Allmäe 2006). Sotsiaalsel vanusel peatuvad põgusalt Heiki Valk ja Silvia Laul (2014) raamatus *Siksälä kalme I. Muistis ja ajalugu*, kus nad käsitlevad maetute ealis-sotsiaalsele staatusele viitavaid kalmeleide, kuid ei erista nende põhjal konkreetsemaid vanusegruppe või -etappe.

Allikad ja kirjandus

Minu töö kõige olulisemad allikad on Kukruse kalmistu kaevamisaruanne, monoliitide konserveerimisaruanded (nt Kokkov 2011)² ja esemekogu (TÜ 1777). Kuna lõppversioon pole valmis, siis toetun esialgsele välitööde aruandele (Jonuks & Lõhmus 2010), kus leidub peamine informatsioon matuste kohta. Seal pole kajastatud kõiki leide, sest kaevamistel võeti arvukalt monoliite, mille puhastamise käigus lisandus kogusse veel esemeid. Lisaks on minu käsutuses kaevamistel koostatud detailsed matuste kirjelduslehed (Kukruse kirjelduslehed 2009–2010). Võrdlusmaterjalina kasutan teiste samaaegsete kalmistute, peamiselt Pada, kaevamisaruandeid (Tamla 2011a–c) ja publikatsioone (Kurisoo 2014).

² Monoliitide puhastamine on lõppenud ja kogutud andmed on käesolevasse töösse kaasatud. Aruandeid hoiustatakse TÜ arheoloogialaboris.

Teoreetilises osas toetun Rebecca Gowlandi doktoritööle *Age as an aspect of social identity in fourth-to-sixth-century AD England: the archaeological funerary evidence* (2002) ja artiklitele (2006; 2007). Olulised on vanuselist ja soolist identiteeti puudutavad peatükid raamatust *The Archaeology of Identity: Approaches to gender, age, status, ethnicity and religion* (Lucy 2005; Díaz-Andreu 2005) ning Gowlandi ja Tim Thompsoni (2013) teos *Human Identity and Identification*. Tuginen kogumikule *The Oxford Handbook of Anglo-Saxon Archaeology* (2011), kus sotsiaalse vanuse ja inimese identiteetidega seotud problemaatika üle arutlevad Nick Stoodley, Sally Crawford ja Sam Lucy. Eakate uurimist rõhutavatest kirjutistest kasutan Appleby (2010; 2011), Fahlander (2013) ja Stig Welinder (2001) artikleid. Ühtlasi peatun Joanna Sofaeri (1997; 2000; 2006; 2011) erinevatel töödel. Sotsioloogiast käsitlen Ian Marshi (2006) teost *Sociology: Making sense of society*. Antropoloogiaalases kirjanduses juhindun järgnevatest raamatutest: van Gennep (1960) *The Rites of Passage*, Eisenstadt (1966) *From generation to generation: age groups and social structure* ja Abraham Rosman *et al.* (2009) *The Tapestry of Culture: An Introduction to Cultural Anthropology*.

Metoodilise osa selgitamisel on abiks Michael Greenacre'i (2007) teos *Correspondence Analysis in Practice* ja Stephen Shennani (2008) *Quantifying Archaeology*. Tänuväärsed on ka Gianfranco Alberti (2009; 2013a; 2013b) erinevad artiklid korrespondentsanalüüsi rakendamisest arheoloogias. Lisaks võtan eeskuju autoritest, kes on korrespondentsanalüüsi matuste uurimisel rakendanud (Jensen & Høilund Nielsen 1997; Rundkvist 2003; Wallin 2010; Falconer 2014).

Kukruse leidude tutvustamisel toetun Jüri Seliranna (1974) raamatule *Eestlaste matmiskombed varafeodaalsete suhete tärgamise perioodil (11.–13. sajand)*. Matuste tõlgendamisel toon paralleele Valgu ja Laulu (2014) teosest *Siksälä kalme I. Muistis ajalugu* ning Valk *et al.* (2014) *Siksälä kalme II. Matuste ja leidude kataloog*. Maetute rõivastuse käsitlemisel on oluline vastavateemaline artikkel kogumikus *Eesti aastal 1200* (Mägi & Ratas 2003), Riina Rammo bakalaureusetöö (2005) ja põlleleide käsitlev artikkel (2006). Etnograafiast on võrdluseks raamatu *Eesti rahvakultuur* riietumise ja rahvarõivaste peatükk (Värv 1998) ning Elina Öpiku (1970) teos *Vadjalastest ja isuritest XVIII sajandi lõpul*. Laste vanuseetappide eristamisel toon paralleele oma bakalaureusetööst (Randoja 2012), naabermaade arheoloogiast (Lehtosalo-Hilander 2000; Kurila 2007a; Vilka 2013; 2015) ja antropoloogiast (Lancy 2015). Matmiskombestiku ja uskumustega seotud näiteid

saan Eesti etnoloogide teostest (Kõivupuu 2015; Manninen 1924; Tedre 1998). Lisaks kasutan leiumaterjali tõlgendusel Tuuli Kurisoo (2014) artiklit Pada kalmistu rinnakeedest.

Töö ülesehitus

Töö teema, eesmärgid, uurimisküsimused, historiograafia ja ülevaate allikatest olen sõnastanud sissejuhatuses. Teemaarendus koosneb kolmest sisupeatükist. Neist esimeses käsitlen vanust teoreetiliselt ja tutvustan töös kasutatavat metoodikat. Teises peatükis tegelen Kukruse matuste statistilise analüüsiga. Selleks annan esmalt ülevaate Kukrusele maetutest ja nende juurest leitud esemetest ning selgitan valimi moodustamise tagamaid. Seejärel analüüsin matuseid korrespondentsanalüüsiga, püüdes leida matmiskombestikust tulenevaid võimalikke seaduspärasid. Kolmandas, sünteesivas peatükis võtan analüüsi tulemused kokku ja loon omapoolse tõlgenduse Kukrusele maetute sotsiaalsest vanusest. Töös tehtud järeldused esitan kokkuvõttes. Peale eelpool nimetatud osade kuuluvad töö juurde ingliskeelne resümee ja lisad (1 kaart, 4 tabelit, 6 fototahvlit).

Täna südamest oma juhendajaid Mari Tõrva ja Riina Rammot, kes abistasid ja toetasid mind kogu magistrیتöö kirjutamise protsessi vältel. Lisaks täna Taisi Juusi ja Alo Ervinit, kes lugesid mu tööd ja jagasid asjakohaseid näpunäiteid. Ühtlasi täna ka Rain Innot, kes aitas mind programmi R koodiga, ja Marge Konsat, kes käis aeg-ajalt mulle motiveerivaid kõnesid pidamas.

1. SOTSIAALSE VANUSE UURIMISE TEOREETILISED JA METOODILISED LÄHTEKOHAD

Käesolevas peatükis peatun esmalt vanusega seotud teoreetilistel probleemidel. Käsitlet erinevaid vanuse kategoriseerimise viise ja nende omavahelisi seoseid. Toon sisse sotsiaalse soo mõiste ja näitan, miks ja kuidas sellega tuleb vanuse uurimisel arvestada. Arutlen indiviidide vanuserühmadesse jaotamisega kaasnevate raskuste ja ohtude üle. Lähtun ideest, mis rõhutab üksikutele eluetappidele keskendumise asemel kogu inimese elukäigu uurimist.

Peatüki teises pooles annan ülevaate metoodikast. Esmalt tutvustan korrespondentsanalüüsi olemust ja põhimõtet. Seejärel peatun põgusalt selle rakendusel arheoloogias. Viimaks selgitan, kuidas kasutan meetodit Kukruse matuste analüüsimisel.

1.1 Kronoloogiline, bioloogiline ja sotsiaalne vanus ning nende vahelised seosed

Eisenstadt (1966: 21) peab vanust ja vanuselisi eripärasid üheks inimese elu peamiseks ja olulisemaks aspektiks ning inimsaatus määravaks. Inimene läbib oma elu jooksul erinevaid vanuseetappe, kus ta omandab ja kasutab mitmesuguseid bioloogilisi ja intellektuaalseid võimeid. Igas etapis on teatud ülesanded ja rollid seotud teiste ühiskonnaliikmetega: lapsest saab isa või ema, õpilasest õpetaja, jõulisest noorukist vananev täiskasvanu (samas). Kuigi bioloogilised protsessid on universaalsed, siis viis, kuidas inimene vananeb, on tema geneetika ning sotsiaalse ja füüsilise keskkonna omavaheliste mõjude tulem ning seega pole vananemine kõikjal ühesugune (Gowland & Thompson 2013: 119). Erinevad kultuurid omistavad vanusele terve rea tähendusi ja väärtusi, mis mõjutavad inimeste käitumist ja seda, kuidas nad üksteist kohtlevad (Marsh 2006: 358). Igal ühiskonnal on vanusegruppide jaoks nimetused ja nendega seonduvad rituaalid, mis markeerivad üleminekut ühest etapist teise (Rosman *et al.* 2009: 153). Viis, kuidas elukaart jaotatakse ja tähistatakse, ning mil määral vanuseline identiteet mängib ühiskonnas struktureerivat rolli, on varieeruv (Gowland 2002: 1). Vanuse kultuurispetsiifilisus muudab selle uurimise kahtlemata keeruliseks.

Erinevustest hoolimata on oluline teadvustada, et kronoloogiline, bioloogiline ja sotsiaalne vanus on omavahel tihedalt seotud, mistõttu ei saa vanust käsitleda vaid nende kolme opositsioonina (Gowland & Thompson 2013: 25). Henrietta Moore (1994: 19, refereeritud

läbi Gowland ja Thompson 2013: 25) ilmestab seda, öeldes, et bioloogia teeb võimalikuks kultuuri ja kultuur toob kaasa bioloogilised muudatused ning seepärast on need dialektilises suhtes. Tihti ühtivad sotsiaalse vanusega seotud üleminekuetapid inimese füsioloogilise arenguga, näiteks käimaõppimise või murdeea algusega (Gowland 2002: 11). Samas võib kultuuriline käitumine bioloogilist arengut edasi lükata või kiirendada ja bioloogilised tähised, mis on olulised ühes ühiskonnas, ei pruugi teises tähtsust omada. Näiteks peetakse menstruatsiooni algust sageli oluliseks füüsiliseks pidepunktiks, aga selle algus varieerub nii populatsiooniti kui ühe populatsiooni raames sõltuvalt keskkonna- ja sotsiaalmajanduslikest tingimustest (Gowland & Thompson 2013: 24).

Van Gennep (1960: 65) eristab lisaks füüsilisele puberteedile sotsiaalset puberteeti, sest paljudes traditsioonilistes ühiskondades esineb selliseid viljakusega seotud riitusi, mida läbivad erinevas kronoloogilises vanuses inividid ja mis ei ühti nende bioloogilise küpsusega. Sama autor (samas: 66–67) rõhutab, et füüsilise murdeea algust on tihti raske märgata, eriti poiste puhul.

Lisaks peab arvestama, et bioloogiline ebaküpsus ei pruugi teatud tegevuste puhul alati takistuseks olla. Näiteks lapstööjõu kasutamise keeld tänapäeva Lääne ühiskonnas ei tulene mitte laste füüsilisest võimetusest, vaid muutustest sotsiaalsetes suhetes (Marsh 2006: 370). Industrialiseerimisega kaasnenud laste tööle rakendamise tulemusel hakati tähelepanu pöörama lastekaitsele ja -õigustele. Lastele kehtestati koolikohustus ja keelati töötegmine. Seega ei ole muudatused seotud laste vanusega, vaid ühiskondlike normidega.

Bioloogilise küpsusega ei pruugi kaasneda sotsiaalset täiskasvanu staatust, vaid selle võivad määrata muud faktorid nagu abiellumine või lapsevanemaks saamine (Gowland 2006: 143). Ka täiskasvanuiga pole muutumatu. Näiteks on Austraalia aborigeenidel komme, mille järgi abielu lahutuse korral läheb naine tagasi tütarlapse staatusesse, olenemata oma vanusest või laste arvust (Gowland 2002: 11).

Millal inimest vanaks loetakse, on samuti varieeruv ja ei sõltu alati indiviidi bioloogilistest ega füsioloogilistest tunnustest. Näiteks mõnes ühiskonnas loetakse naisi sotsiaalselt eakateks ja laste sünnitamiseks liiga vanaks juba enne, kui nad bioloogiliselt selleks enam võimelised ei ole (Gowland 2002: 11).

Vanuse-uuringud arheoloogilise materjali põhjal kätkevad endas üht olulist probleemi. Nimelt kannavad uurijad tihti tänapäevased arusaamad vanusest ja vananemisest minevikku üle. Eeldatakse, et varem kehtisid samasugused jaotused. Keha bioloogiline vananemine on olnud pikalt uurijate fookuses. Seevastu kultuurilised kontekstid, milles vananemine toimub, ja inimese elukäigule omistatud sotsiaalsed tähendused on seni jäänud suurema tähelepanuta (Gowland & Thompson 2013: 22). Matuseid uurides jaotatakse individid bioloogilistesse vanusegruppidesse, kuid neid võetakse sageli iseenesestmõistetavalt. Kuna arheoloogid ei teoretiseeri vanuselise identiteedi üle, kasutavad nad tihti kronoloogilist, bioloogilist ja sotsiaalset vanust läbisegi: luude põhjal määratakse bioloogiline vanus, sellest tuletatakse kronoloogiline vanus ja individile omistatakse automaatselt sotsiaalne vanus (Gowland 2006: 144). Kuidas käsitleda näiteks bioloogiliselt lasteks määratud indiviide, kelle matustes esineb täiskasvanutele iseloomulikke esemeid? Kas toonases ühiskonnas nähti neid lastena, kelle matustes on eakohatud esemed? Kui nendele matustele teoreetiliselt läheneda, siis võib selguda, et 21. sajandi mõistes lapsi käsitleti minevikus hoopis täiskasvanutena, mistõttu olid „täiskasvanulikud“ leiud neis matustes igati ootuspärased.

1.1.1 Sotsiaalne vanus ja sugu

Sotsiaalse vanusega tegelemisel ei saa kõrvale jätta sugu, mis on samuti üks identiteedi olulistest moodustajatest (Díaz-Andreu 2005: 17). Vanuse ja soo omavahelist seost peetakse peaaegu kõigis ühiskondades nii tugevaks, et neid on väga raske lahus uurida (Gowland 2002: 29). Eristatakse bioloogilist sugu (ingl k *sex*) ja sotsiaalset sugu (ingl k *gender*). Bioloogiline sugu lähtub inimese füsioloogilistest, anatoomilistest ja geneetilistest tunnustest ja jaguneb kaheks: mees- ja naissooks. Sotsiaalne sugu on kultuurispetsiifiline kogum käitumuslikke, ideoloogilisi ja sotsiaalseid tähendusi, mis tulenevad bioloogiliste erinevuste tajumisest (Rosman *et al.* 2009: 142). Ettekujutus sellest, millised peaksid naised ja mehed olema ning missuguseid rolle neile ühiskonnas omistatakse, varieerub. Sotsiaalne sugu ei välista ilmtingimata bioloogilist sugu ja enamasti need kattuvad (Stig Sørensen 2009: 255), teisalt ei pruugi sotsiaalse soo puhul binaarne jaotus alati kehtida ja sugusid võib olla rohkem kui kaks (Díaz-Andreu 2005: 15).

Sotsiaalse soo kontseptsioon kerkis esmalt esile psühholoogias 1960. aastate lõpul, kui aduti, et bioloogiline sugu üksi ei kirjelda ega seleta inimeste sotsiaalset käitumist ning meeste ja naiste omavahelisi suhteid (Sofaer 2006: 97). Psühholoogiast levis see arusaam 1970. aastate keskel esmalt antropoloogiasse ja 1980. aastatel arheoloogiasse (Díaz-Andreu 2005: 13). Arheoloogias võtsid selle kiirelt omaks feministid, kes rõhutasid bioloogilise ja sotsiaalse sooga seotud kontseptsioonide kriitikat (nt Conkey & Spector 1984).

Soo ja vanuse üks tunnusjoon on arusaam jätkuvusest kogu inimese elu vältel. Seni on uurijad vanuse ja soo ühikuteks või kategooriateks jaganud. Neid ei ole vaadeldud protsessidena, mis tekivad inimeste omavahelise ning inimese ja materiaalse kultuuri läbikäimise tulemusel (Sofaer Derevenski 1997: 489). Lähtuvalt mainitud kriitikast rõhutatakse kaasaegses sooteoorias hoopis indiviidide elutsüklite uurimist (Welinder 2001: 163). Selle kohaselt kasvavad lapsed üles soopõhiselt ja käituvad täiskasvanuna meeste, naiste või mõne muu soolise grupi liikmena. Seega ei saa soorollide uurimisel keskenduda vaid ühele etapile inimelus, vaid peab arvestama terve elukäiguga.

Sotsiaalne sugu pole samuti universaalne kontseptsioon ja soorollid muutuvad elu jooksul. Kui bioloogiliselt sünnitakse meheks või naiseks, siis sotsiaalne sugu on õpitav. Soorollide omandamine algab inimese sünniga ja kestab terve elu. Nii antropoloogilised kui ajaloolised uuringud näitavad, et vananemine toimub soopõhiselt ning mehed ja naised kogevad seda täiesti erinevalt (Gowland 2002: 29; Appleby 2010: 155). Traditsioonilistes ühiskondades on tööjaotus soopõhine: erinevate vanusegruppide tööülesanded sõltuvad soost (Sofaer Derevenski 1997: 487), kusjuures tööjaotuse põhimõtted ei lähtu bioloogilisest erinevusest, vaid konkreetse ühiskonna tõekspidamistest (Rosman *et al.* 2009: 144).

Enamasti tajutakse sugupooli ja nende õigusi ning kohustusi ühiskonnas vastavalt nende vanusele (Díaz-Andreu 2005: 15). Seega on ootused soorollide täitmisele seotud indiviidi sooliste teadmistega, mille ta omandab vanuse kasvades. Ehkki näiteks väike tüdruk ja vanem naine on bioloogiliselt mõlemad naised, siis nende sooline eneseväljendus ja käitumine on reeglina erinevad (Sofaer Derevenski 1997: 487). Paljudes ühiskondades ei rõhutata lastel sugu enne teatud ikka jõudmist (Stig Sørensen 2009: 256). Sugu mõjutab vanusega seotud üleminekute aega; samuti võib sisenemine teatud vanuserühma mõjutada indiviidi soolist staatust (Gowland 2002: 29). Paljud antropoloogilised uuringud näitavad, et vanemas eas on naistel kultuuriliselt rohkem meestele omaseid jooni, millega kaasneb

tavaliselt sotsiaalse staatuse tõus (Gowland & Thompson 2013: 25). Näiteks on Põhja-Ameerika põlisrahvastel levinud komme, et naised võivad menopausi saabudes valida soo, mille tunnused sarnanevad rohkem meestele (Díaz-Andreu 2005: 15). Teisalt ei pruugi selline identiteedi nihe alati tuleneda bioloogilistest muutustest, vaid hoopis sotsiaalsetest näitajatest nagu lehestumine või järglaste abiellumine. Ka meeste identiteet teiseneb vanemaks saades: nad võivad omandada rolle, mis seostuvad koduse sfääriga (Gowland & Thompson 2013: 25).

Sotsiaalse vanuse ja soo uurimisel on tähtis roll materiaalsel kultuuril, kuna esemed on nende loojad ja väljendajad (Woodward 2007: 133). Materiaalse kultuuri osalus inimeste erinevate identiteetide kujundamisel on oluline ühenduslüli arheoloogia ja teiste sotsiaalteaduste vahel. Just see võimaldab mineviku inimeste sotsiaalsete identiteetidega tegeleda vaid arheoloogilise materjali põhjal ilma elavaid inimesi uurimata. Soo puhul tuleb märkida, et enne sotsiaalse soo kontseptsiooni esilekerkimist ja osteoloogiliste meetodite täpsustumist määrati maetu bioloogiline sugu panuste põhjal (Sofaer & Stig Sørensen 2013: 531). Eristati meestele ja naistele tüüpilisi esemeid. Mehi seostati peamiselt relvade ja luksusesemetega, naisi ehetegega. Kui naiste haudadest leiti meestele iseloomulikke esemeid, siis ei peetud võimalikuks, et naised oleksid neid ise kasutanud või täitnud meestega sarnaseid ülesandeid (Conkey & Spector 1984: 11). Sotsiaalse soo teadvustamise tulemusel seati selline lähenemine kahtluse alla (samas). Uurija ei tohi eeldada, et esemeid saab sooliste identiteetide keerukusega arvestamata lihtsalt kahte soolisse kategooriasse jagada.

Sofaer (2006: 102) toob välja, et isegi kui uurijad on teoreetiliselt teadlikud bioloogilise ja sotsiaalse soo eristamisest, siis enamasti keskendutakse ikkagi bioloogilistele tunnustele, sest soo määramise aluseks on indiviidi luustik. See on ühtlasi peamine probleem sotsiaalse sooga tegelemisel. Arheoloogidel pole võimalik vahetult uurida elavaid inimesi ja nende suhteid materiaalse kultuuriga, mistõttu seostatakse esemeid eelkõige maetute bioloogilise sooga (Sofaer & Stig Sørensen 2013: 532). Samas ei saa bioloogilist sugu täielikult eirata, sest see on uurijatele heaks lähtepunktiks. Tihti jäävad kõrvale lapsed (Sofaer 2006: 101–102), kuna nende bioloogilist sugu on keeruline tuvastada (Mays 1998: 38; Lewis 2007: 48). Metoodilises plaanis annaks erinevate vanuserühmade kaasamise probleemile lahenduse osteoloogiliste ja teiste soo määramist abistavate meetodite täiustumine. Samas jäävad alles eelpool viidatud teoreetilised raskused, sest sotsiaalne sugu ja vanus on seotud konkreetse kultuuri normide ja reeglitega.

Esemed pole ainsad, mille kaudu matmiskombestikus indiviidi sugu väljendati. Mitmelt poolt on teada, et seda võidi teha maetu kehaasendi ja orientatsiooni abil hauas (nt Sofaer 2000: 391; Turek 2012: 74; Valk & Laul 2014: 82). Sofaer (2006: 105) näitab, kuidas sotsiaalsed sugu saab uurida mitte ainult bioloogilistele tunnustele keskendudes, vaid ka muid luustikuga seotud aspekte arvestades. Näiteks Hiinas on traditsiooniks siduda tüdrukutel jalad kinni, et need suuremaks ei kasvaks. Selline praktika avaldub maetu luudel. Lisaks võivad erinevad vigastused ja muutused skeletil näidata, milliseid soopõhiseid ülesandeid inimesed täitsid. Tööd, mis nõuavad seljas raskete koormate kandmist või pidevat kükitamist, jätavad luudele jälje. Seega on sotsiaalse soo uurimisel oluline arvestada nii maetu enda kui kogu matmiskombestikuga konkreetsetel kalmistul, mitte keskenduda üksnes esemetele.

1.1.2 Väljakutsed sotsiaalse vanuse uurimisel

Minevikus elanud inimeste sotsiaalse vanusega tegelemisel kaasnevad teatud probleemid. Kolm peamist väljakutset on hoiduda 1) ühiskonna jagamisest eraldiseisvateks vanusekategoriateks, 2) arvestada vanuse kontekstist tulenevat tähendust ning 3) vältida üksikute vanusegruppide eelisuurimist.

Esiteks tekib oht jagada ühiskond üksikuteks, staatilisteks ja eraldiseisvateks kategoriateks. Tihti jääb puudu inimeseks saamise protsess: kuidas ta siseneb sellesse maailma, kasvab suureks ja vananeb (Sofaer 2006: 120; Stoodley 2011: 642), sest uurija näeb iga indiviidi ainult matusekontekstis ja teatud eluetapil. Seetõttu on matmiskombestiku põhjal inimese elukäiku keeruline jälgida (Sofaer 2006: 118) ning arheoloogilised tõlgendused kipuvad olema sarnased liikumatutele fotodele, mis on vaid võtted teatud ajalisest hetkest (Sofaer 2011: 290).

Teiseks on oluline arvestada vanuse kontekstipõhist olemust. Teatud vanusegrupid ja see, mida need inimese elukäigu kohta ütlevad, võisid kehtida ühel ajaperioodil, teisel enam mitte (Stoodley 2011: 664). Vanuserühmad ei ole tingimata eristatavad, sest need muutuvad indiviidide tegevuse tagajärjel ähmaseks ning sõltuvad sotsiaalmajanduslikest tingimustest ja ajaloolisest kontekstist (Gowland 2002: 31). Seepärast tuleb matuseid uurides meeles pidada, et kalmistule maetud samas bioloogilises vanuses inimesed ei pruukinud üheaegselt elada, mistõttu võis nende vananemise kogemus erinev olla (Gowland 2006: 145). Iseäranis kiiresti võisid vanuserühmade tähendused teiseneda kiirete

ühiskondlike muutuste ajal. Ristiusustamise tulemusel muutusid paljud arusaamad indiviidiks olemisest: näiteks hakati siis väikseid lapsi kogukonnakalmistule matma.

Kolmandaks väljakutseks on üksikute vanusegruppide eeliskäsitlemise vältimine. Peamiselt keskendutakse erinevustele vanuserühmade vahel (Stoodley 2011: 642), mitte ei otsita nende ühisjooni ja puutepunkte. Meestekeskse minevikukäsitluse kõrvale ilmusid 1970.–1980. aastatel küll naised ja lapsed, aga teoreetiliselt uuritakse enamasti vaid laste vanust. Täiskasvanuks olemist võetakse iseenesestmõistetavalt. Täiskasvanuiga on küll inimese elukäigu tipp, kuid seda nähakse harva etapina, mis vääriks omaette tähelepanu (Marsh 2006: 364). Crawford (2011: 634) rõhutab, et täiskasvanuiga ei ole automaatne saavutus ja seda ei saa defineerida kui „mitte-lapseks-olemist“. Tegemist on väga pika ajaga indiviidi elust, mis hõlmab samuti erinevaid etappe. Tihti peetakse täiskasvanuid homogeenseks grupiks, kuid ka täiskasvanuks olemise kogemus varieerub kultuuriti, sõltudes nii soost, staatusest kui ka rahvusest (Gowland 2006: 146).

Üks marginaalsemaid gruppe arheoloogilistes uuringutes on eakad. Lucy (2005: 48) peab nende kõrvalejätuse üheks põhjuseks seda, et uurijate ettekujutuste kohaselt ei elanud inimesed minevikus kuigi vanaks. Lucy (samas) toob näite, et keskmine eluiga keskajal oli 30 aastat, aga see ei tulenenud mitte täiskasvanute, vaid hoopis laste kõrge suremuse arvelt. Kui indiviid elas lapsepõlve üle, siis tõenäosus elada 50-aastaseks või vanemaks oli üsna suur. Ühtlasi tõusis hiljem inimese keskmine eluiga mitte tänu muutustele täiskasvanute suremuses, vaid laste ellujäämisvõimaluste suurenemisele. Seega ei tohiks arvata, et minevikus surid inimesed varakult ega jõudnud meie mõistes keskikka ja sellest kaugemale.

Teine põhjus, miks eakad jäävad tähelepanuta, tuleb osteoloogiliste meetodite kitsaskohtadest. Mida vanem on indiviid, seda keerulisem on tema luude põhjal bioloogilist vanust määrata. Lastel puhul saab seda üsna täpselt kindlaks teha, aga kui indiviid saavutab bioloogilise küpsuse, muutuvad luustikul põhinevad vanusemäärangud järjest ebatäpsemaks. Täiskasvanutel määratakse vanust luude ja hammaste degeneratiivsete tunnuste põhjal (White & Folkens 2005). Need sõltuvad omakorda keskkonnatingimustest ja geneetilistest omadustest, mis on varieeruvad (Appleby 2011: 234). Üle 50-aastaste indiviidide vanust on osteoloogiliselt väga keeruline määrata (Mays 1998: 62). Seepärast pole võimalik kindlaks teha, kas indiviidi bioloogiline vanus oli 50 või 80 aastat, mistõttu suureneb analüüsides keskealiste arv vanemate inimeste arvelt (Appleby 2011: 234). Selle asemel, et püüda tuvastada võimalikult täpseid kronoloogilisi

vanusekategoriaid, pakub Fahlander (2013: 229) lahendusena välja termini „vananenud kehad“ (ingl k *aged bodies*). Samas põhineb see luude kulumisel ja viitab ikkagi bioloogilisele vanusele, mis ütleb vähe selle kohta, kuidas indiviidi ühiskonnas nähti.

Suure tõenäosusega on eakate uurimata jätmise põhjused tingitud meie enda ettekujutusest vanemast east. Vananemine seostub tavaliselt taandarengu ja hirmuga surma ees (Gilchrist 1999: 105). Tänapäeva Lääne kultuuriruumis väärtustatakse elujõulist ja nooruslikku keha. Eakad on sarnaselt lastega sotsiaalselt marginaalsed. Nad ei käi enamasti tööl ega ole ühiskondlikult aktiivsed. Sageli saadetakse nad hoolekandeesutustesse ja lõigatakse ühiskonnast ära (Appleby 2011: 233). Sellised hoiakud vanema ea suhtes kanduvad edasi arheoloogide uurimistöödesse. Siinkohal tuleb meele pidada, et kuigi kõik vananevad, on selle iseloom ja vanuse suurenemisega seotud taandareng individuaalne (Appleby 2010: 146–147).

Antropoloogide ja ajaloolaste uuringud näitavad, et paljudes kultuurides hoitakse eakaid kõrge au sees. Kirjateostes ühiskondades, kus teadmisi anti edasi suuliselt, võisid vanemad inimesed olla peamised grupiidentiteedi hoidjad ja taasloojad (Gowland 2007: 154). Nad olid kogukonna ajaloo, usuliste praktikate ja mütoloogiate valdajateks (Appleby 2010: 153). Kuna neil olid mälestused ja kogemused varasematest aegadest, mis noortel kogukonnaliikmetel puudusid, siis võisid nad olulist rolli etendada, kui seisti silmitsi traagiliste sündmustega nagu ekstreemsed ilmastikutingimused, saagi hävinemine või haigusepuhangud (Appleby 2011: 233). Ühtlasi on vanaduspõlv murdepunkt, kus üldised soolised ettekujutused enam ei kehti ja need defineeritakse sageli ümber (Fahlander 2013: 227). Näiteks võib tuua ülalpool mainitud naiste sotsiaalse positsiooni tõusmise vanemas eas ja erinevate sugupoolte rollide vahetumise.

Vanusegruppidesse jaotamise probleemi lahendina on mitmed autorid (nt Gowland 2006; Stoodley 2011; Gilchrist 2012) hakanud kasutama terminit „elukäik“ või „elutee“ (ingl k *life course*), mis tähendab aega alates viljastumisest kuni surmani. Selle idee kohaselt ei jaotata vanust lahtritesse, vaid pööratakse tähelepanu tervele elutsüklile (Stoodley 2011: 642). Oluline on põhimõte, et üht eluetappi saab mõista ainult seoses sellega, kuidas kujutatakse identiteete elu jooksul (Gowland 2006: 145). Piiritletud vanusegruppide asemel keskendub nimetatud lähenemine eluteele ja üleminekutele, mis kestavad terve elu. Ühtlasi on elukäigu uurimine palju tundlikum identiteedi voolavuse suhtes (Gowland 2002: 26). See võimaldab uurida vananemise tegelikku protsessi: millal toimusid olulised vanusega

seotud sündmused, kuidas mõjutasid need teisi sotsiaalseid identiteete ja mismoodi väljendati elukäiku läbi materiaalse kultuuri (Stoodley 2011: 642).

Elukäigu käsitluses rõhutatakse erinevate eluetappide vahelisi seoseid, mitte ei nähta neid üksteisest isoleerituna. Elukäiku tajutakse kui sotsiaalset institutsiooni, mis on kultuuriliselt konstrueeritud ja kus eluetappidele ja nendevahelistele üleminekutele on antud teatud tähendused (Gilchrist 2012: 2). Vananemise protsess ja kogemus hõlmavad ideid nii minevikust kui tulevikust. Esmalt inimene sünnib, siis sotsialiseerub, kasvab suureks, vananeb ja lõpuks sureb (Marsh 2006: 363). Roberta Gilchrist (2012: 4) toob välja, et sellise lähenemisviisiga rõhutatakse ühtlasi kehastuse (ingl k *embodiment*) tähtsust. On väga oluline, kuidas vananemist kogetakse materiaalselt keha kaudu ja kuidas see suhestub vanusel põhinevate muutuvate identiteetidega. Teisalt rõhutatakse ka kehastuse puudumist. Teatud vanusegruppidel võib olla identiteet ka siis, kui neid kehaliselt pole. Nii on paljudes ühiskondades sotsiaalne eksistents veel sündimata lastel ja ka inimestel pärast surma. Kasutusele on võetud termin „pikendatud elukäik“, mis keskendub elule eelnevatele ja järgnevatele identiteetidele (samas: 5). Inimest ei peeta indiviidiks mitte ainult eluajal, vaid tal võib olla identiteet sõltumata füüsilisest olekust.

1.1.3 Kokkuvõte vanuse teoreetilisest uurimisest

Eelneva põhjal järeldub, kui keerulised ja mitmekesised on vanusega seotud arusaamad. Vanuseline identiteet on sümbioos erinevatest bioloogilistest, sotsiaalsetest ja kultuurilistest teguritest. Ei tohiks eeldada, kuidas indiviidi kaasaegses ühiskonnas nähti, vaid tuleks hoopis alustada selle uurimist. Matmiskombestik annab selleks ainulaadse võimaluse, sest olemas on nii minevikus elanud inimese säilmed kui neid matnud kogukonna poolt oluliseks peetud materiaalne kultuur. See, kui palju on matmiskombestiku põhjal võimalik välja lugeda vanusega seonduvate kontseptsioonide kohta, sõltub nii küsimuste rõhuasetustest kui valitud metoodikast.

Järgnevates peatükkides Kukruse matuseid analüüsid ja tõlgendas arvestan vanuse kultuurispetsiifilisusega ja sellega, et indiviidi vanus võis lisaks bioloogilisele arengule sõltuda teistest teguritest. Ühtlasi pean oluliseks inimese elukäigu kui terviku uurimist ja erinevate vanuseetappide vahel ühenduslülide otsimist. Kuna arheoloogias pole võimalik minevikus elanud inimesi vahetult jälgida, siis põhinevad arheoloogilised tõlgendused materiaalse kultuuri analüüsil ning analoogiate kasutamisel (David & Cramer 2001: 1).

Seepärast toon matmiskombestiku tõlgendamisel paralleele antropoloogiast, sest see distsipliin võimaldab tegeleda elavate inimestega, uurida nende omavahelisi suhteid ja materiaalse kultuuri kasutust. Teisalt peab analoogiate kasutamisel olema ettevaatlik, sest hilisema aja ühiskondade korraldust ja neis kehtivaid tavasid ei saa üksüheselt minevikku üle kanda (Fahlander 2004).

1.2 Korrespondentsanalüüs matuste uurimisel

Korrespondentsanalüüs on statistiline meetod, mis võimaldab esitada tabelites olevaid andmeid graafilisel kujul (Greenacre 2007: 1) ja analüüsida andmete omavahelisi struktuuralseid seoseid (de Leeuw 2007: 6). Meetodi teoreetilise lähtekoha alusepanijaks loetakse Inglise matemaatikut Karl Pearsonit. 20. sajandi algul töötas ta lineaarse regressiooni kaudu välja kahesuunalise sagedustabeli korrelatsiooni koefitsiendi (Beh 2004: 259). Kõige suurem murrang korrespondentsanalüüsi arengus toimus 1960. aastatel, kui sellele andsid geomeetrilise vormi Prantsuse keeleteadlane Jean-Paul Benzécri ja tema uurimisrühm (Greenacre 2007: ix). Meetod leidis Prantsusmaal eri valdkondade uurijate seas üsna kiiresti rakendust, kuid mujal oli see kuni 1970. aastateni peaaegu tundmatu. Laiemale inglise keelt kõnelevale uurijaskonnale tutvustas seda Mark O. Hill (1974), olles ühtlasi esimene, kes võttis inglise keeles kasutusele termini *correspondence analysis* (Baxter & Cool 2010: 212).

Korrespondentsanalüüsi tutvustajateks arheoloogias on peetud Norra uurijat Erik Bølvikenit ja tema uurimisrühma (1982) artikliga *Correspondence Analysis: an alternative to principal components*. Norrast levis meetod peagi üle kogu Skandinaavia ja saavutas suurima populaarsuse Taanis. 1980. aastate esimesel poolel keskenduti pigem korrespondentsanalüüsi matemaatilisele poolele, kümnendi teisel poolel tegeleti meetodi rakendamise võimalikkusega arheoloogiliste andmete põhjal (Jensen & Højlund Nielsen 1997: 37).

Korrespondentsanalüüsi kasutatakse kõige enam **kahesuunaliste sagedustabelite** (Tabel 1) analüüsimisel. Tabelites olevate andmete visualiseerimine aitab neid tõlgendada ja võimaldab ilmned silmaga nähtamatutel mustritel (Alberti 2013a: 27). Sagedustabeleid kasutatakse laialdaselt arheoloogias, sest kaevamiste käigus tekib tihti hulgaliselt informatsiooni, mida on vaja uurida ja võrrelda.

Sagedustabelid koosnevad kahest komponendist: **objektidest** ja **muutujatest**. Objekte kirjeldatakse lähtuvalt nende tunnustest (muutujad). Objektideks võivad olla mitmesugused esemed nagu savinõud, mõõgad, kirved, sõled, aga ka füüsiliste objektide kogumid, näiteks hauad, aarded, süvendid või mõni muu kaevamiste kontekst. Muutujateks on objektide erinevad abstraktsed omadused: mõõtmed, diskreetsed kirjeldavad elemendid, aga ka erinevate objektide liigid (Madsen 2007: 1). Informatsioon muististest või kontekstidest (objektidest) pannakse sagedustabelis ridadesse ja nende kontekstide sisu (muutujad) veergudesse. Sellise andmete paigutusega on võimalik uurida erinevate muutujate jaotust objektide vahel ja neid omavahel võrrelda (Alberti 2009: 1). Eesmärgiks on leida sagedustabeli ridade ja veergude vahelise seose tugevus ehk vastavus sagedustabeli rea ja veeru kategooriate vahel (Alberti 2013b: 482).

Allolev näide sagedustabelist (Tabel 1) on koostatud Kukruse kalmistu andmestiku põhjal. Tabeli ridades paiknevad objektid ehk matused ning veergudes muutujad ehk matustest leitud erinevad esemeliigid. Tabelist on näha, kui palju konkreetseid esemeid ühes või teises matuses esines. Kuna siinkohal pole matuseid ega esemeliike kuigi palju, saab andmetest ülevaate ka ainult tabelit vaadates. Minu töös analüüsitav matuste ja esemete arv on palju suurem, mistõttu oleks neid ilma statistilise meetodita keeruline uurida.

Tabel 1. Sagedustabel lihtsa korrespondentsanalüüsi teostamiseks Kukruse andmete näitel.

Matuse nr	Esemeliik						
	Ripats	Rinnaleht	Kuljus	Helmes	Rinnakee	Käevõru	Sõlg
I	10	3	0	1	1	0	0
II	0	0	7	1	0	5	0
V	0	0	3	0	0	0	1
VI	2	3	2	1	1	23	2

Kahesuunalist sagedustabelit analüüsitakse **lihtsa ehk klassikalise korrespondentsanalüüsiga** (ingl k *simple correspondence analysis*). Nimetus ei viita meetodi enda lihtsusele, vaid sellele, et seda kasutatakse kõige tavalisema, kahesuunalise sagedustabeli analüüsimiseks (Beh 2004: 258). Meetod võimaldab visualiseerida kahe kategoorilise (ehk kvalitatiivse) muutuja (minu töös matused ja sealt leitud esemeliigid) vahelisi seoseid (Greenacre 2006: 41). Klassikalise korrespondentsanalüüsi laiendus on **mitmene korrespondentsanalüüs** (ingl k *multiple correspondence analysis*), millega saab

uurida korraga rohkem kui kaht kategoorilist muutujat (Greenacre 2006: 41)³. Oma töös rakendan mõlemat korrespondentsanalüüsi varianti.

Tabelis 2 on näide mitmese korrespondentsanalüüsi andmestikust, kus kategoorilisi muutujaid on viis. Mitmese korrespondentsanalüüsi abil saan uurida matmiskombestiku erinevaid aspekte üheaegselt. Erinevalt lihtsa korrespondentsanalüüsi sagedustabelist võivad andmed siin olla sõnalisel kujul, sest arvutiprogramm kodeerib need ise arvudeks (vt allpool ptk 1.2.2).

Tabel 2. Tabel mitmese korrespondentsanalüüsi teostamiseks Kukruse andmete näitel.

Matuse nr	Vanuserühm	Matmissuund	Kirst	Leiud
I	Maturus	W	jah	jah
II	Infans II	S	jah	jah
V	Senilis	W	jah	jah
VI	Senilis	W	jah	jah

Järgnevalt kirjeldan korrespondentsanalüüsi toimimise põhimõtet lihtsa korrespondentsanalüüsi näitel. Sagedustabelis olevad andmed peavad edasiseks analüüsiks olema omavahel võrreldavad. Selle jaoks esitatakse sagedustabeli muutujad protsentide või proportsioonide (nt kümnendmurru) kujul, mis saadakse sageduste kogumi jagamisel selle kogusummaga. Selliseid suhtelisi sageduste kogumeid nimetatakse **profiilideks** (Greenacre 2007: 16)⁴. Profiilide kontseptsioon on korrespondentsanalüüsi jaoks fundamentaalne ehk profiilid on arvutuste lähtekohaks. Profiilid arvutatakse iga sagedustabeli rea ja veeru lahtri kohta.

Lisaks on oluline mõiste **profiili mass**, mis tähendab rea või veeru profiili kaalu (Shennan 2008: 313). Mida suurem on rea või veeru profiil, seda suurem on selle mõju (kaal) korrespondentsanalüüsi tulemusele. Profiilide vahelisi kaugusi nende keskmisest profiilist mõõdetakse χ^2 (**hii-ruut**) **statistikuga** (Greenacre 2007: 25). See saadakse χ^2 -**testi** tulemusel, mis näitab tabelis olevate andmete seotuse statistilist olulisust. Greenacre (samas: 80) rõhutab, et alati ei ole statistiline olulisus diagrammil kujutatud seoste

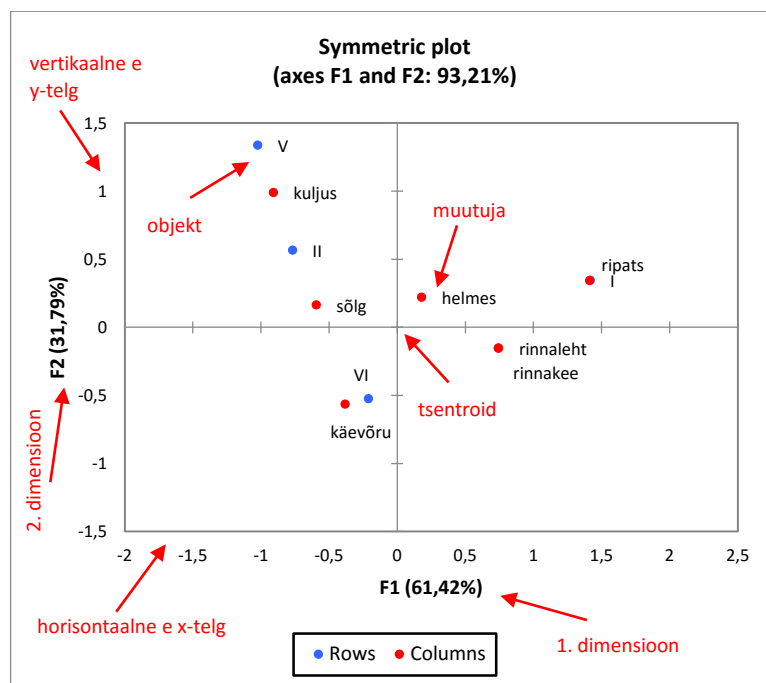
³ Mitmesest korrespondentsanalüüsist on põhjalik ülevaade antud raamatus *Multiple Correspondence Analysis and Related Methods* (Greenacre & Balsius 2006).

⁴ Korrespondentsanalüüsi profiilide ja matemaatiliste valemite arvutamise kohta on detailne ülevaade antud Greenacre'i (2007) ja Shennani (2008) teostes, mistõttu ma oma töös nendel pikalt ei peatu. Eesti keeles on korrespondentsanalüüsi arvutuskäigu põhimõtetest kirjutanud Kristel Uibo (2013) oma doktoritöös *Verbiühendid eesti murretes*.

hindamisel määrav, mistõttu peaks korrespondentsanalüüsi suhtuma eelkõige kui andmete väljenduse viisi pildilisel kujul, mis võimaldab andmete tõlgendamist lihtsustada.

Lisaks χ^2 -statistikule arvutatakse korrespondentsanalüüsis kaalutud **Eukleidiline kaugus**, kus individuaalsete ridade profiilide elemendid jagatakse neile vastavate veergude keskmiste ruuduga (Shennan 2008: 316).

Sagedustabelite visuaalseks väljundiks on kahedimensiooniline **graafik** (ka hajuvusdiagramm, ingl k *scatter plot*) (Joonis 1), kus sagedustabeli ridadele ja veergudele vastavad punktid, mis on kujutatud kahe lõikuva koordinaattelje suhtes: horisontaalne ehk x-telg ja vertikaalne ehk y-telg (Greenacre 2007: 1).

Joonis 1. Näide korrespondentsanalüüsi graafikust Tabelis 1 olevate andmete põhjal.

Graafiku abil saab hõlpsasti uurida andmete struktuuri, mõista suhteid objektide ja muutujate vahel ning võrrelda erinevaid objekte või muutujaid üksteisega (Alberti 2009: 9). Punktide asukoht on suhteline, st nende omavahelisi kaugusi ei mõõdeta ühikute või suuruste kaupa, vaid neid hinnatakse visuaalselt.

Mida lähemal asuvad diagrammil punktid üksteisele, seda sarnasemad on nende profiilid. Kui punktid asetsevad üksteisest kaugel, on nende profiilid erinevad. X- ja y-telje

lõikumispunkt esindab keskmist profiili ehk **tsentroidi** (Joonis 1). See kujutab endast kohta, kus profiilide vahel erinevusi pole (Alberti 2013b: 481). Mida lähemal asuvad punktid tsentroidile, seda vähem on varieeruvust, mida kaugemal, seda suurem on varieeruvus (Greenacre 2007: 22).

Inerts mõõdab, kui kaugel on rea või veeru profiilid nende keskmisest profiilist ehk tsentroidist (Greenacre 2007: 32). Kõrge inerts korral on profiilide kõrvalekalle keskmisest suur. Madala inerts korral on profiilid keskmisele lähedal. Mida kõrgem on inerts, seda suurem on sagedustabeli ridade ja veergude vaheline seos.

Korrespondentsanalüüs võimaldab andmete vahelisi seoseid kujutada **kahedimensioonilises ruumis** võimalikult väikese infokaoga olenemata muutujate arvust (Greenacre 2007: 41) (Joonis 1). See on oluline suurte andmekogumite puhul. Kolme muutujaga tabelit (nt matustes esineb kolm esemerühma: ehted, tööriistad ja relvad) on visuaalselt üsna lihtne uurida ja sellist tabelit saab kujutada kahedimensioonilises ruumis. Mida suurem on muutujate arv, seda keerulisemaks nende esitamine läheb. Kehtib reegel, et dimensioone on alati ühe võrra vähem kui muutujaid (ehk dimensioonide arv = $n-1$) (Alberti 2009: 3). Seega nelja muutujaga oleks vaja kolmedimensioonilist ruumi, viie muutujaga neljadimensioonilist ja nii edasi.

Analüüsi tulemusi on võimalik kujutada ühel graafikul, kus asuvad korraga nii objektid kui muutujad (Joonis 1). Koosvaadatuna saab andmete struktuuri paremini hinnata (Baxter & Cool 2010: 212). Samas on suurte andmehulkade puhul otstarbekas objekte ja muutujaid eraldi kaartidel vaadata, sest muidu neid tähistavad punktid kattuvad, mistõttu osutub nende eristamine keeruliseks.

Graafiku teljed on keeratud nii, et punktide pilve kõige suuremat variatsiooni oleks võimalik näidata piki esimest telge (dimensiooni), suuruselt teist variatsiooni piki teist telge, suuruselt kolmandat piki kolmandat telge ja nii kuni viimase dimensioonini välja. Joonisel 1 on näha, kuidas suurem osa variatsioonist (61,42%) jaotub mööda x-telge ja ülejäänud (31,79%) mööda y-telge. Selline telgede keeramine ei mõjuta aga punktide suhtelist asukohta ega kaugust punktide vahel (Jensen & Højlund Nielsen 1997: 38).

Korrespondentsanalüüsil on võrreldes teiste analüüsimeetoditega (nt klasteranalüüs⁵, peakomponentanalüüs⁶) mitmeid eeliseid. See võimaldab tegeleda nii nominaalsete

⁵ Klasteranalüüsi kasutatakse objektide ja tunnuste grupeerimiseks nende omavaheliste sarnasuste alusel (Everitt *et al.* 2011).

kategooriate olemasolu/puudumisega kui ka sagedustüüpide andmetega (Shennan 2008: 308). Meetodi eesmärgiks pole kindel struktuur nagu klasteranalüüsil või seriatsioonil. Korrespondentsanalüüs näitab strukturealseid seoseid ühikute ja muutujate vahel nende keskmise sarnasuse põhjal. Tulemused esitatakse selgel viisil, kus ühikud ja muutujad on otseselt omavahel võrreldavad (Jensen & Høilund Nielsen 1997: 38). Ka korrespondentsanalüüsi tulemusel võib avalduda seriatsioon või moodustuda klastrid, kui valitud andmete kogumit saab järjestusse seada või kui neil on struktuur (samas: 39).

1.2.1 Korrespondentsanalüüs arheoloogias

Korrespondentsanalüüs jõudis arheoloogiasse juba 1980. aastatel, kuid saavutas esialgu populaarsuse peamiselt Skandinaavias. Mujale levis meetod palju hiljem, näiteks Suurbritannias hakati seda kasutama alles 1990. aastate algul ja sealt liikus see natuke enne 2000. aastaid USAsse (de Leeuw 2013: 68).

Ilmselt läks meetodi arheoloogiasse jõudmisega kaua aega seepärast, et üldiselt on arheoloogidele statistika võõras, mistõttu nad tunnevad selle suhtes vastumeelsust. Mike J. Baxter ja Hilary M. Cool (2010: 213) leiavad, et isegi kui ollakse natuke kvantitatiivsete meetoditega tutvunud ja mõistetakse statistika kasulikkust, jääb selle rakendamiseks teadmisi ja enesekindlust puudu. Nende arvates (samas: 213) oleks parim lahendus statistikute ja arheoloogide omavahelise koostöö suurendamine, kuid paraku ei puutu reaalsed ja humanitaarteaduste uurijad omavahel eriti palju kokku. Teiseks põhjuseks on peetud seda, et korrespondentsanalüüs lisati üsna hiljuti laialtlevinud statistikaprogrammidesse ja selle asemel kasutati tavaliselt peakomponent- või klasteranalüüsi (Shennan 2008: 308).

Hoolimata korrespondentsanalüüsi aeglasest levikust arheoloogias on see viimastel aastakümnetel suurt populaarsust kogunud, sest selle kasutusala on lai. Kõige enam on arheoloogias korrespondentsanalüüsi rakendatud kronoloogilisteks uuringuteks (Jensen & Høilund Nielsen 1997: 52). Tänapäeval kasutatakse seda laialdaselt ka matuste (nt Rundkvist 2003; Wallin 2010; Falconer 2014) analüüsimisel. Lisaks on selle abil uuritud nii taime- ja loomajäänuseid (VanDerwarker 2010), keraamikatüüpe (Smith & Neiman 2007) kui ka inimeste tegevusalasid ja ruumikasutust erinevates asulakohtades (nt Alberti

⁶ Peakomponentanalüüsi eesmärgiks on leida algsete tunnuste lineaarkombinatsioonid, mis kirjeldaksid võimalikult hästi algsetes tunnustes sisalduvat informatsiooni (Jolliffe 2013).

2013b; Kuijt & Goodale 2009). Kuigi meetodi kasutus ei ole iseenesest keeruline, tuleb lähteandmed hoolikalt valida, sest neist sõltuvad analüüsitulemused.

1.2.2 Korrespondentsanalüüsi rakendus Kukruse matuste näitel

Kukruse matuseid analüüsin esmalt lihtsa korrespondentsanalüüsiga, kuhu kaasan kõik leidudega matused. Selleks tegin nende kohta sagedustabeli (Lisa 4), kus ridade lahtrites on matuste numbrid koos bioloogilise vanusegrupiga ning veergudes matustest leitud esemed. Analüüsin kõiki matuseid korraga ja vaatlen, kuidas need korrespondentsanalüüsi graafikul jaotuvad ning millised seosed ilmnevad. Algselt plaanisin uurida eraldi ka naiste, meeste ja laste matuseid, kuid nende analüüsidega statistiliselt tähenduslikke seoseid ei ilmne, mistõttu jäävad need mu tööst välja.

Seejärel kasutan mitmest korrespondentsanalüüsi, millega uurin seda, kas maetute bioloogilise vanuse, matmissuundade ning kirstu ja leidude olemasolu/puudumise vahel esineb seoseid. Selleks tegin samuti tabeli (Lisa 5), kus sisaldub vastav informatsioon iga matuse kohta.

Korrespondentsanalüüsi läbiviimiseks kasutan kaht programmi: Excelit ja R-i. Esmalt proovisin analüüsi teha vabavaralises Past-is (versioon 3.10)⁷, mis on lihtne programm, kuid seal pole palju võimalusi korrespondentsanalüüsi statistiliste tulemuste uurimiseks ja graafikud ei ole visuaalselt kuigi selged. Siis katsetasin vabavaralist programmi R (versioon 3.2.3) Gianfranco Alberti kirjutatud koodi järgi⁸. R-is on lisaks hajuvusdiagrammidele võimalik uurida andmete statistilisi näitajaid, näiteks sagedustabeli ridade ja veergude omavahelise seose tugevust, iga rea ja veeru panust erinevatesse dimensioonidesse, kujutada ridade ja veergude klastreid nii 2D kui 3D graafikutena. Ühtlasi teeb R sagedustabeli andmete põhjal klasteranalüüsi, kus objektid ja muutujad on sarnasuse alusel rühmadesse jaotatud.

Seejärel katsetasin tasulist Exceli statistikapaketti (XLSTAT Premium) 30 proovipäeva jooksul⁹. Kolmest programmist leian selle olevat kõige sobivama, sest seal on graafikud visuaalselt kvaliteetsemad kui Past-is või R-is. Kuna tegin sagedustabelid samuti Excelis,

⁷ Programmi Past leiab aadressilt <http://folk.uio.no/ohammer/past/> ja infot selle kasutuse kohta Hammer *et al.* (2001) artiklist.

⁸ Kood on kättesaadaval Alberti kodulehel <http://cainarchaeology.weebly.com/r-script-for-ca.html>.

⁹ Exceli statistikapaketi leiab aadressilt <https://www.xlstat.com/en/>.

pole vaja neid eraldi teise programmi kopeerida. Sarnaselt R-ile arvutab Excel sagedustabelis olevate andmete statistilised näitajad, mis võimaldavad analüüsi tulemusi paremini interpreteerida. Erinevalt Past-ist ja R-ist saab Excelis graafikuid hiljem hõlpsasti muuta ja kujundada. Lihtsa korrespondentsanalüüsi teostamisel kasutan Exceli graafikuid ja erinevaid statistilisi näitajaid, R-ist aga klasteranalüüsi põhjal moodustunud gruppe.

Mitmese korrespondentsanalüüsi teostan vaid Exceli statistikapaketiga ja eristan rühmi visuaalselt. R-is on mitmese korrespondentsanalüüsi läbiviimiseks vaja teistsugust koodi ning praegu pole mul selle rakendamiseks piisavalt teadmisi.

2. KUKRUSE MATUSTE KORRESPONDENTSANALÜÜS

Käesolevas peatükis annan esmalt ülevaate Kukruse kalmistule maetutest ja jaotan nad bioloogilistesse vanuserühmadesse. Üldkirjeldustes tuginen Kukruse välitööde aruandele (Jonuks & Lõhmus 2010) ja artiklile (Lõhmus *et al.* 2011) ning Malve (ilmumisel) osteoloogilistele analüüsidele. Järgnevalt selgitan analüüsi kaasatud valimi tagamaid ja tutvustan Kukruse leiumaterjali, kirjeldades, millised olid tüüpilised naiste, meeste ja/või laste haudadest leitud esemed. Peatüki teises osas analüüsin Kukruse matuseid korrespondentsanalüüsiga. Esmalt käsitlen lihtsa korrespondentsanalüüsiga maetuid ja nende juurest leitud esemeid. Seejärel uurin mitmese korrespondentsanalüüsi abil võimalikke seoseid bioloogiliste vanuserühmade, matmissuundade, kirstus matmise ja leidude vahel.

2.1 Ülevaade Kukruse kalmistule maetutest

Kaevamiste käigus leiti 41 matust (Jonuks & Lõhmus 2010; Lisa 2), millest on analüüsi kaasatud 35 (34 laibamatust ja üks kenotaaf). Ma ei käsitle uurimistöös matuseid IV, VIII ja XVIII, kuna need jäid tulevase maantee alla ja neid lahti ei kaevatud. Tööst jääb välja VIIa matus, mis oli VIIb naisematusega lõhutud ja avastati alles hilisema osteoloogilise analüüsi käigus (Malve ilmumisel). Ühtlasi jäävad kõrvale uusaegse tee-ehitusega lõhutud XXIII mehe- ning XXIV lapsematus ning 2010. aasta kevadel toimunud järeluuringute käigus leitud viis haualohku. Viimastest kaevati vaid XLV matust, kus oli kaks indiviidi (Lõhmus *et al.* 2011: 107). Matusest tehtud AMS dateeringud näitavad, et see pärineb uusajast (samast: 112).

Töösse kaasatud 34 laibamatusest kuulus seitse naistele, 11 meeste ja 16 määramata sooga individidele (bioloogiliselt lapsed) (Joonis 2). Leidudega oli 27 matust: seitse naist, 10 meest, üheksa last ja üks kenotaaf. Lihtsa korrespondentsanalüüsiga uurin 27 matust ja mitmese korrespondentsanalüüsiga 34 matust, sest viimasel juhul kasutan ka leidudeta matuseid, kuid mitte kenotaafi. Töös uuritud matustest ja sealt leitud esemetest annan ülevaate lisades 2 ja 3.

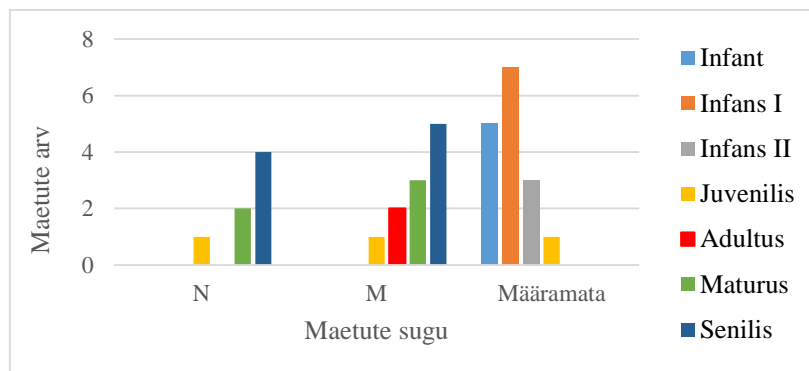
Allpool (Tabel 3) on toodud bioloogiliste vanuserühmade jaotus, mida kasutan oma töös analüüside lihtsustamiseks. Ehkki bioloogilised vanuserühmad on lähtekohaks, siis need ei pea ilmingimata kattuma sotsiaalsete vanuserühmadega (ptk 1.1). Töös kasutatavad

terminid vanuse kohta tulenevad bioloogilisest vanusest. Maetute sotsiaalsest vanusest räägin kolmandas, tõlgenduste peatükis.

Tabel 3. Käesolevas töös kasutatavad bioloogilised vanuserühmad (kohandatud Malve 2014: 310; Stoodley 2000: 457 järgi).

Vanuserühm	Vanusevahemik
<i>Infant</i> /imik	0–1 aastat
<i>Infans I</i> /väike laps	1–7 aastat
<i>Infans II</i> /laps	7–15 aastat
<i>Juvenilis</i> /nooruk	15–18 aastat
<i>Adultus</i> /noorem täiskasvanu	18–30 aastat
<i>Maturus</i> /küpsuseas täiskasvanu	30–45 aastat
<i>Senilis</i> /vana täiskasvanu	45+ aastat

Kukruse kalmistu annab kogukonnast demograafiliselt hea ülevaate, sest esindatud on terve inimese elukaar imikutest eakateni välja. Enamik maetutest olid lapsed või eakamad (45+) indiviivid (Joonis 2; Lisa 2). Nooremaid, 20.–30. eluaastates täiskasvanuid oli vähem. Sellised näitajad on vastavuses üldise minevikupopulatsioonide suremusega, kus suremus oli kõige väiksem täiskasvanute hulgas (Chamberlain 2006: 17). Laste suur osakaal Kukrusel kinnitab nende kõrget suremust minevikus, milleks on peetud umbes 50% (Lucy 2005: 50). Kalmistu kaevatud osas pole ühtegi noort, *Adultus*-vanuserühma naist. Ehkki võib eeldada, et selles eas surigi vähem inimesi, siis naiste puhul oli see kõige viljakam iga ja minevikus lõppes sünnitus surmaga sagedamini kui tänapäeval. Seetõttu oleks võinud arvata, et Kukrusele on rohkem noori naisi maetud. Teisalt pole välistatud, et nende matused jäävad kalmistu kaevamata alale.

Joonis 2. Kukruse kalmistule maetud indiviidide jaotus bioloogiliste vanusegruppide kaupa (Määrangud: Malve ilmunisel).

2.2 Kukruse kalmistu leiumaterjali üldiseloostus

Kukruse leiud on tüüpilised Põhja-Eesti hilisrauaaegsete kalmistute materjalile. Kukrusele on väga sarnased Pada (Tamla 2011a–c), Küti (Ariste 1948), Tammiku (Tõnisson 1958) ja Kaberla (Kustin 1955; Laul 1956; Selirand 1958; 1962) kalmistud.

Kukruse leiumaterjalist moodustavad suure osa ehted ja rõivastuse osad ning tarbe- ja tööriistad, relvi on vähem. Naistele oli iseloomulik ehete rohkus: rinnakeed, -nõelad ja -lehed, ripatsid, helmekeed, kuljused, käevõrud ja sõrmused. Peamiselt kolmest traadist keeratud käevõrusid oli enamasti kummaski käes rohkem kui üks. Need olid hilisrauaajal üheks levinumaks tüübiks Mandri-Eestis, iseäranis Virumaal (Selirand 1974: 170). Harvem esines kitsaid lamedaid (VI, XV, XLIV) ja tordeeritud käevõrusid (XV). Kukruse rinnakeed on enamasti pikad, ulatudes maetu vöökohast allapoole (VI, VIIb, XV). See on üks eripära võrreldes Pada rinnakeedega, mis on üsna lühikesed (Kurisoo 2014: 82; 89). Rinnakeed esinesid Kukruse matustes üheaegselt rinnanõeltega. Need ei paiknenud alati koos, vaid olid vahel eraldi asetatud (XXII, XXXVIII). Tegemist on tüüpiliste ristpeaga rinnanõeltega (Selirand 1974: 145). Rinnakeede küljes rippusid ripatsid, ketiga kuljused ja varrasahelikud. Kukrusel esinesid varrasahelikud just rinnakeede küljes¹⁰, kuigi mujal on neid ka vöölt alla rippuvana leitud ja sinna on erinevaid esemeid kinnitatud (samas: 132). Ripatsitest on enamik ripatsmündid, kahel korral esines kihvripatseid (XXII), korra rist- (VI), võre- (VI) ja loomakujulist ripatsit (VIIb). Ripatseid leiti Kukrusel vaid naiste matustest, kuigi näiteks Padas leidis neid arvukalt ka laste juures (Tamla 2011a–c; Randoja 2012: 33).

Rõivaid kaunistati spiraaltorude ja rõngastega, tänu millele on võimalik eristada põllesid, sääremähiseid ja surnule eraldi hauda pandud riideesemeid¹¹. Rõivaid kinnitati sageli hoburaudsõlega. Maetute juures oli kohati säilinud nahkjalatsite katkeid (VI, VIIb, XV, XXII, XLIV). Naistel oli tihti pronksnaastude ja -pandlaga nahkvöö, mille küljest leiti ka vöörõngaid erinevate esemete kinnitamiseks. Vööl rippusid pronkspealisega noatupp ja jämedatest spiraaltorudest vöökaunistused ning mõnikord pronkskett (I, VI, XLIV).

Meestel oli samuti mitmesuguseid ehteid: kaelaketid, kaelavõrud, kuljused, käevõrud ja sõrmused, kuid neid esines harvem kui naistel. Kui üldiselt peetakse kaelavõrusid naiste ja laste eheteks (Selirand 1974: 135), siis Kukrusel leiti kaks kaelavõru just mehematusest

¹⁰ XXXIII noorukimatusel oli vööpiirkonnas piklik raudese, mis võis olla varrasahelik, aga halva säilivuse tõttu pole seda võimalik tuvastada, ja see jääb analüüsist välja.

¹¹ Põlled, sääremähised ja eraldi kaasa pandud riideesemed on eristatud Riina Rammo hinnangute alusel.

(IX) ja üks lapsematusest (Xa). Kaelavõrud on mitmest pronkstraadist keeratud, mis oli ühtlasi kõige levinum kaelavõrutüüp Eesti alal sel perioodil (samas: 139).

Meeste rõivaid kaunistati ka spiraaltorude ja rõngakestega, kuid neid oli vähem, seepärast pole nende rõivastuse kohta võimalik järeldusi teha. Rõivastusest on säilinud nahkvööde metallosi, peamiselt vöörõngaid. Sageli rippus vööle nuga, mille tupp pole enamasti säilinud, sest meestel oli see harva metalliga kaunistatud (IX). Vööle rippus neil kotike, millest on säilinud kohati luust kinnis (Xa, XIII, XXXVII) ning mille sees olid tuletegemise riistad: tuleraud, tulekivi ja mõnikord väävel (XIII, XXIX). Väikseid kollaseid väävliitükke on teada veel Siksälä kalmistult, kust samuti leiti vöökotikese jäänuseid (Valk & Laul 2014: 89). Vahel asus tuleraua ja tulekivi juures keraasse mässitud pronkstraat (IX, XIX). Pronkstraati leiti veel Pada kalmistu meeste matustest (Tamla 2011a: 7). Ilmselt seostub see samuti tuletegemisega. Võimalik, et traat oli mässitud ümber eseme, mis pole säilinud. Meeste matustest leiti üksikuid relvi: üks mõõk (XII) ja odaotsad (V, IX, XLIII).

Laste haudadest leitud esemed sarnanesid täiskasvanute omadega. Ehkki laste esemed ei olnud nii külluslikud kui täiskasvanutel, oli nende matustes ehteid, rõivastuse osi, tööriistu ja tarbeesemeid. Ühtegi vaid lastele omast esemeliiki ei esinenud.

Tööriistadest ja tarbeesemetest olid savinõud ja noad tüüpilised leiud nii naiste, meeste kui laste haudades. Noad paiknesid enamasti maetu vasaku puusa kõrval (Lisa 3). Suuremaid tööriistu esines ainult täiskasvanud naiste ja meeste matustes. Kääre leiti vaid naiste (I, VI), vikateid nii naiste (VI, VIIb) kui ka meeste juurest (V, IX, XXXVII). Ainuke kirveleid saadi kenotaafist (XXIX).

Kukrusel oli üks omapärane nähtus: kolmest traadist keeratud võrude kandmine kas jalanõude või riiete küljes¹², millele viitab võrude paiknemine maetu pahklude piirkonnas. Vahel on võru küljes ka jalatsitest pärit nahka säilinud (VIIb). Sarnast kommet on täheldatud veel Kaberla (Selirand 1962: 138), Küti (Ariste 1948) ja Pada kalmistul (Tamla 2011a–c) ning Pühtitsa kääbastes (Selirand 1974: 170).

¹² Ühel juhul paiknes võru ka maetu jala ümber (XXXVI lapsematus).

2.3 Esemete valim korrespondentsanalüüsi jaoks

Kokku on analüüsi kaasatud 43 esemeliiki¹³ (Tabel 4; Lisa 4), millest suure osa moodustavad metallesemad. Need on matustes kõige arvukam leiurühm, sest metall säilib teistest materjalidest paremini. Oluline roll oli kindlasti tekstiilil, nahal ja puidul, kuid need on enamasti hävinenud.

Oma töös teen vahet surnule eraldi hauda kaasa pandud esemetel (panused) ja rõivastusel (selle metallosad ja ehted). Samas võivad ka rõivastuse osad olla panused, kui need ei paikne maetu suhtes tavapärase kohas. Tabelis 4 on esemed jaotatud funktsioonipõhiselt suuremateks rühmadeks: peaehted, kaelaehted, käeehted, rõivastuse osad, tööriistad ja tarbeesemed, relvad ning muud esemed, mille otstarve pole täpselt teada või ei sobitu need eelnevate rühmade juurde. Osa leidude juures on märkused nende tüüpide, paiknemise või selle kohta, kuidas neid oma analüüsis kasutan. Selline leidude jaotus on tinglik ja need on rühmitatud eelkõige parema ülevaate andmiseks. Tööriistu ja tarbeesemeid on üksteisest keeruline eristada, sellepärast loen need üheks rühmaks. Näiteks kirvest võib liigitada nii tööriistade kui ka relvade alla. Uurimaks esemete esinemist matustes võimalikult detailselt käsitlen neid korrespondentsanalüüsis üksikute liikide, mitte rühmade kaupa (Lisa 4).

Rõivastusest kaasan analüüsi vaid need, mis olid metalliga kaunistatud (spiraalitorude ja rõngastega põlled, sääremähised, peakate ja maetule eraldi kaasa pandud riideesemed) või mille juurde kuulusid metallosad (vöödel naastud, pandlad, pandlahaagid, rihmakeeled, -kannad ja -rõngad). Muude esemete alla kuuluvad näiteks munakoored, sest lisaks toidule võis munal olla ka sümboolne tähendus. Liivlastel oli muna hauda kaasapanek levinud komme (nt Urtāns 1973: 70; Urtāns *et al.* 1967: 282; Zariņa 1973: 80). Muid toidujäänuseid ma ei analüüsi (vt allpool).

Tabel 4. Lihtsasse korrespondentsanalüüsi kaasatud esemed.

Esemerühm	Esemeliik	Märkused
peaehted	spiraalitorudest peakatte kaunistus	
kaela- ja rinnaehted	helses	leidude analüüsi tabelis (Lisa 4) kajastub kogumina (1 = esines matuses, 0 = ei esinenud matuses), mitte üksikult, sest nende arvu on sageli keeruline tuvastada
	kaelakett	
	kaelavõru	
	kuljus	
	ripats	ripatsmündid, võrekujuline-, rist- ja loomakujuline ripats, kihvripatsid

¹³ Kukuruse leidude puhul tuleb arvestada sellega, et osa metallesemeid on veel konserveerimisel ja tulevikus võib väiksemaid esemeid lisanduda, kuid need ei mõjutaks olulisel määral käesoleva töö analüüsitulemusi.

	rinnaleht	
	rinnakee	käsitlen ühe komplektina: kee, rinnanõelad, keekandjad ja -jagajad, varrasahelikud, kett kuljusega
käechehted	käekett	
	käevõru	
	sõrmus	
rõivastuse osad	nööp	
	sõlg	
	vöö ja vööosad	käsitlen ühe komplektina: naastud, pannal, pandlahaak, rihmakand, -keel ja -rõngas
	vöökest	pronkskett, mis rippus vööl
	jämedatest spiraalitorudest vööehe	käsitlen ühe komplektina: spiraalitorud, kuudisekujulised vahelülid, paelaotsa kinnised
	spiraalitoru ja rõngas	leidude analüüsi tabelis kajastuvad kogumina, mitte üksikult (1 = esines matuses, 0 = ei esinenud matuses); kaunistused nendest riideesemetest, mida polnud võimalik tuvastada
	põll	metallkaunistustega põlled, millele viitavad muustrina paiknevad spiraalitorud ja rõngakesed
	sääremähis	metallkaunistustega sääremähised, millele viitavad muustrina paiknevad spiraalitorud ja rõngakesed
	jalavõru	jalgade piirkonnas: labajalgade vahel, pahkluu juures või ümber
tööriistad ja tarbeesemed	pronkspealisega noatupp	
	naastudega noatupp	
	nuga	
	kukrukinnis	luust, 8-kujuline või neljakandiline
	tuleraud	
	tulekivi	leidude analüüsi tabelis kajastub kogumina, mitte üksikult (1 = esines matuses, 0 = ei esinenud matuses)
	väävel	leidude analüüsi tabelis kajastub kogumina, mitte üksikult (1 = esines matuses, 0 = ei esinenud matuses)
	liimeister	
	käärid	
	nõel	
	savinõu	
	vikat	
	kirves	
relvad	mööök	
	odaots	
muud esemed	kee	prillspiraalpäiste nõeltega eraldi surnule kaasa pandud kee
	kett	kett, mida ei saa seostada kaela-, käe- ega vöökestidega
	linnuküüs	kalakotka küüs
	muna	
	pronkskaunistustega rõivaese	spiraalitorude ja rõngakestega kaunistatud riideese, mille puhul pole teada, millega tegemist on ja mis on eraldi surnule kaasa pandud, mitte surnu seljas olnud
	võru	kolmest pronksraadist võru, mida ei saa otseselt pidada käe- ega jalavõruks, võib olla panusena hauda asetatud
	pronksraat	täpne funktsioon pole teada, kuulub ilmselt tuletegemise riistade komplekti juurde
	kolmest pronksraadist rõngas	u 2 cm läbimõõduga rõngas, täpne funktsioon pole teada

Mitmeses korrespondentsanalüüsis käsitlen ka puidujäänuseid ja naelu (Lisa 3), mida vaatlen kui kirstus matmise indikaatoreid (Lisa 3 ja 5). Puit võib maapinnas täielikult hävida ja seepärast tuleb kirstu puudumisse suhtuda ettevaatusega. Siiski leiti Kukruselt kirstujäänuseid peaaegu poolte maetute juurest (Lisa 3 ja 5), mis näitab, et teatud määral kirstud ikkagi säilisid. Kirstunaelu oli üksikute matuste (VI, VIIb) juures.

Tabelis 5 on esemed, mis jäävad analüüsist välja. Nendeks on tekstiil- ja nahkesemed, mis säilivad harva ja mille puudumine ei näita, et neid poleks maetute juures olnud. Enamasti on tekstiil ja nahk säilinud väikeste katketena, mistõttu pole võimalik tuvastada, millisest riideesemest need pärinevad.

Tabel 5. Korrespondentsanalüüsist väljajäävad esemed.

Esemeliik	Märkused
tekstiilesemad	säilivad matustes harva
nahkesemad	säilivad matustes harva
orgaanika	pole täpselt teada, millise orgaanilise ainega on tegemist
halvasti säilinud metallesemad	võimatu tuvastada, mis esemega on tegemist
ehtekannad	ilma ehteta (XV) või ebaselge kontekstiga (XIII, XIX)
üksikud savinõukillud	ebaselge kontekstiga, ilmselt hauatäitest
fossiilid	looduslikud moodustised, pole inimtegevusega seotud
kärbsenukkude kestad	looduslikku päritolu
vilgukivi	looduslik, pole ilmselt inimtegevusega seotud
kvartsikild	looduslik, pole ilmselt inimtegevusega seotud
looma- ja kalaluud	hauda kaasa pandud toit

Kõrvale jääb ka orgaanika, mille puhul pole teada, kas tegemist oli tekstiili, naha või puiduga. Ühtlasi peab arvestama sellega, et leidudeta matustes võis olla esemeid, ent need pole säilinud.

Kuigi metallesemad säilivad paremini, oli neid algselt tõenäoliselt samuti enam. Matustes esineb tihti metallesemete katkeid (Lisa 3), mille puhul pole enam võimalik kindlaks teha, millisest esemest need pärinevad või mis funktsioon neil oli. Seetõttu ma neid oma töös ei kasuta. Ilmselt võis rohkem olla tina-plii sulamist leide, millest on säilinud vaid üksikud katked mõnes matuses (IX, VIIb, XLIV). Näiteks Pada kalmistult leiti üsna palju tina-plii sulamist ripatseid, rõngaid ja naaste (Tamla 2011a–c).

Analüüsitud ei ole ehtekandasid, mis olid ilma eheteta või kindla kontekstiga. Üldiselt olid ehtekandade juures ripatsid ja nii käsitlen ma neid koos. Ka üksikud savinõukillud, mis ei pärine maetule kaasa pandud savinõudest, jäävad välja.

Toidujäänused, näiteks looma- ja kalaluud, seostuvad surnutele kaasapandud toiduga. Kuna enamikest matusesöökidest silmaga nähtavaid jälgi pole, siis ei käsitle ma neid oma töös. Kukruse matusesöökidest on hetkel Ester Orasel käsil projekt¹⁴, kus ta uurib savinõudest pärit lipiide. Seega saab tulevikus rohkem selgust, milliseid toite Kukrusel hauda kaasa pandi.

Ühtlasi jätan välja looduslikku päritolu leiud: fossiilid, vilgukivi, kvartsi ja kärbsenukkude kestad, sest neid pole tahtlikult hauda pandud. Küll aga annavad kärbsenukkude kestad täiendavat informatsiooni matmispraktikate kohta – näiteks kui kaua surnukeha hoiti, enne kui see maha maeti. Siiski leian, et see ei aitaks minu töös sotsiaalse vanuse uurimisele kaasa.

¹⁴ PUTJD64 *Feast in afterlife: Multidisciplinary study of ritual food in conversion period cemetery at Kukruse, NE-Estonia (1.03.2015–28.02.2017)*.

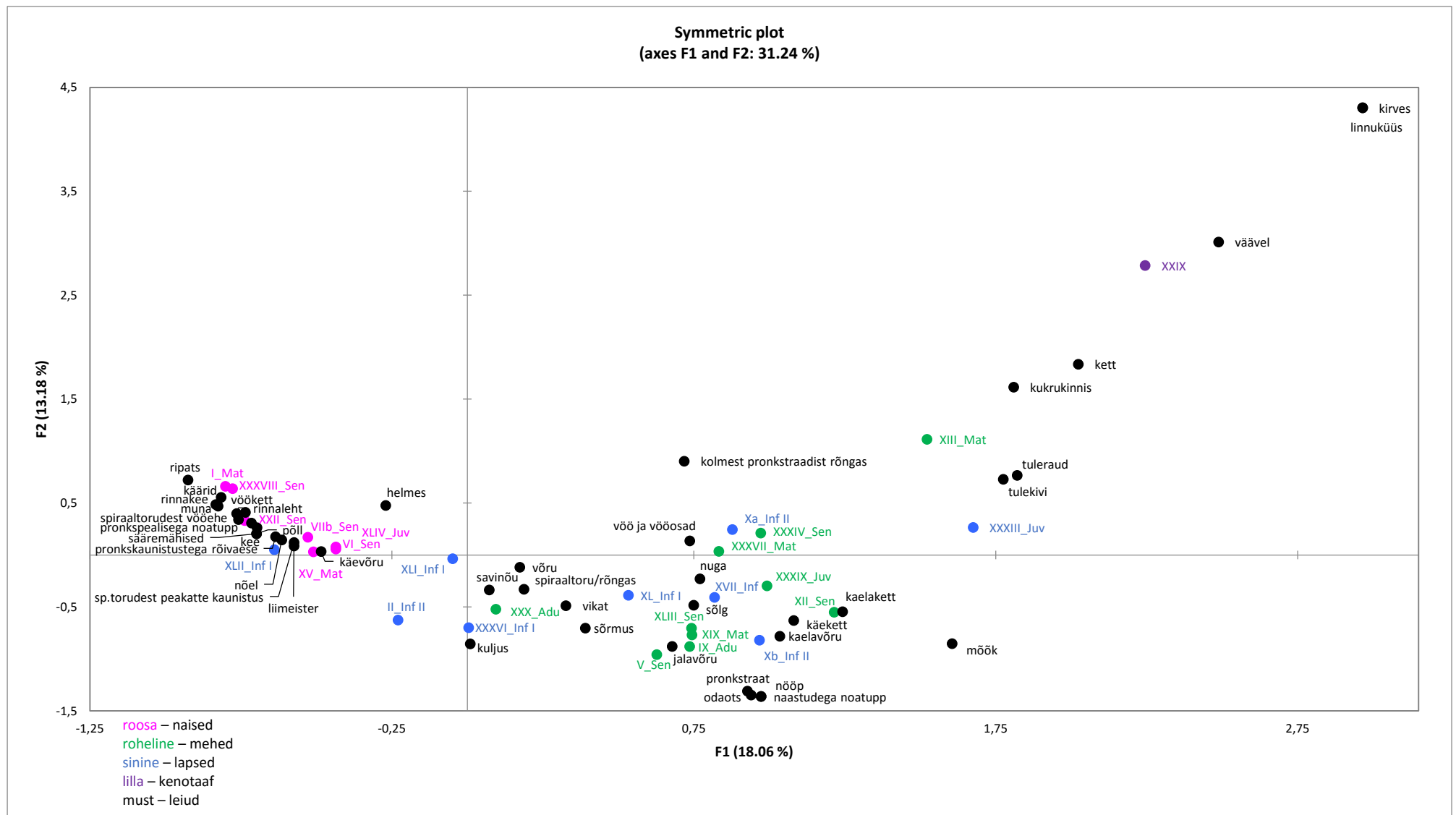
2.4 Lihtsa korrespondentsanalüüsi tulemused

Käesolevas alapeatükis käsitlen lihtsa korrespondentsanalüüsi tulemusi matustest ja sealt leitud esemetest (Joonis 3–5). Tulemused on joonistel esitatud kahe esimese dimensiooni abil, sest need moodustavad suurema osa inertsist ehk seletavad suurema osa variatiivsusest kui teised dimensioonid. Esimene ja teine dimensioon moodustavad kokku 31,24% inertsist (Joonised 3–5). Enamik variatsioonist on kujutatud mööda x-telge (18,06%). Siinkohal tuleb märkida, et kuna dimensioonide arv on kõrge (42 dimensiooni), siis on protsent (31,24%), mida kaks esimest dimensiooni koguinertsist esindavad, küllaltki madal. Sellest hoolimata on joonistel (3–5) kujutatu vastavuses analüüsi algandmetega, seega matuste ja esemete vahelised seosed põhjendatud.

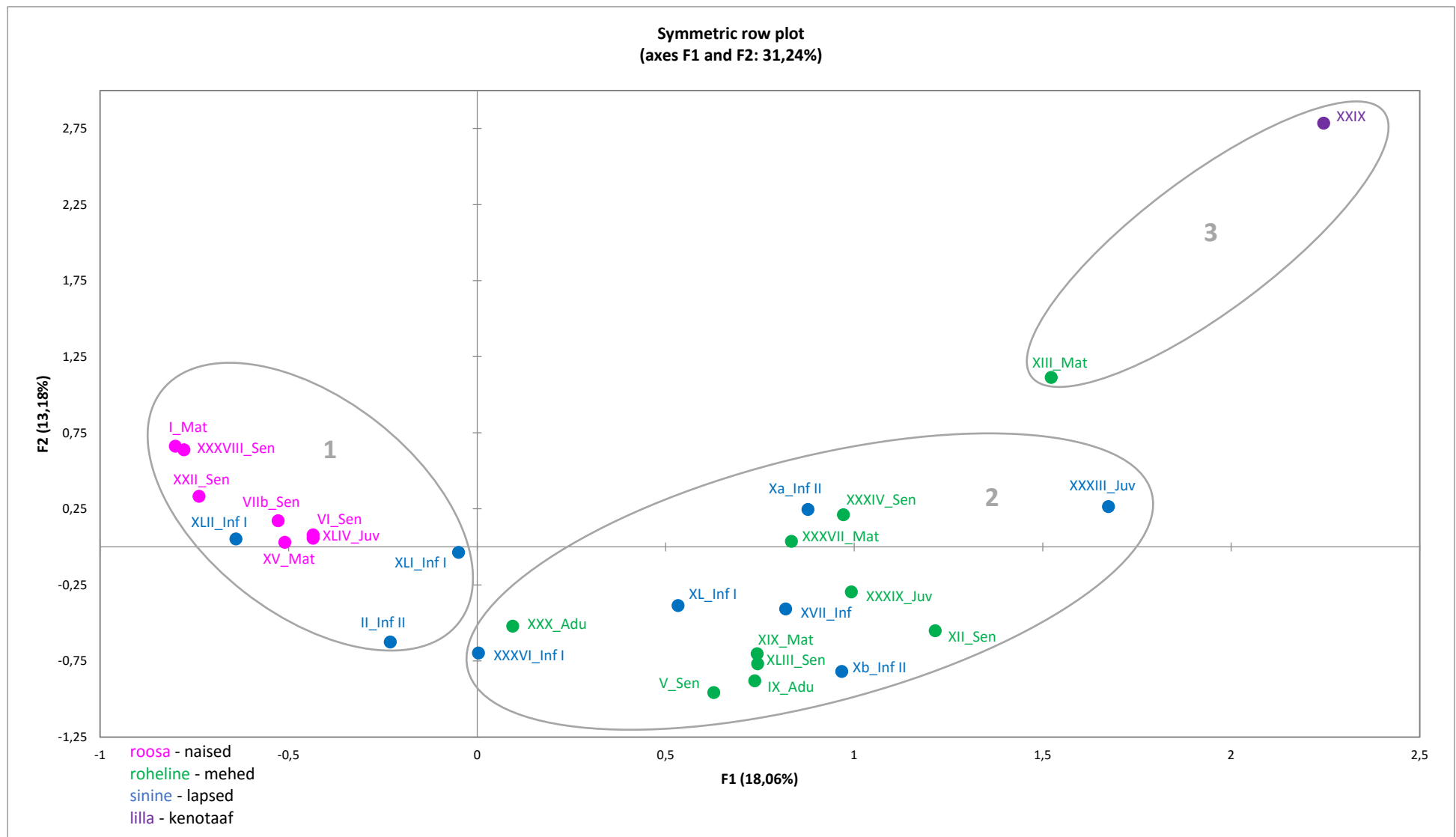
Esmalt on matused ja esemed kujutatud koos (Joonis 3), mis näitab, kuidas need omavahel seostuvad. Kuna andmeid on palju (27 matust ja 43 esemeliiki), siis koonduvad punktid ülestikku, mis muudab graafiku lugemise keeruliseks. Andmete detailsemaks vaatlemiseks on matuste ja esemete graafikud esitatud ka eraldi (Joonised 4 ja 5).

Esiteks joonistuvad korrespondentsanalüüsiga välja soolised erinevused maetute vahel. Vasakul, x-telje negatiivsel poolel paiknevad naiste matused ja paremal, x-telje positiivsel poolel meeste matused (Joonis 3 ja 4). Ühtlasi näitab matuste ja esemete niisugune jagunemine bioloogilise ja sotsiaalse soo ühtimist. Selliseid matuseid, kus naiste või meeste haudades oleks esinenud vastassugupoolele tüüpilisi esemeid, ei ole. Laste matused jagunevad kahe rühma vahel, kuid enamik neist jääb meeste poolele (Joonis 3 ja 4).

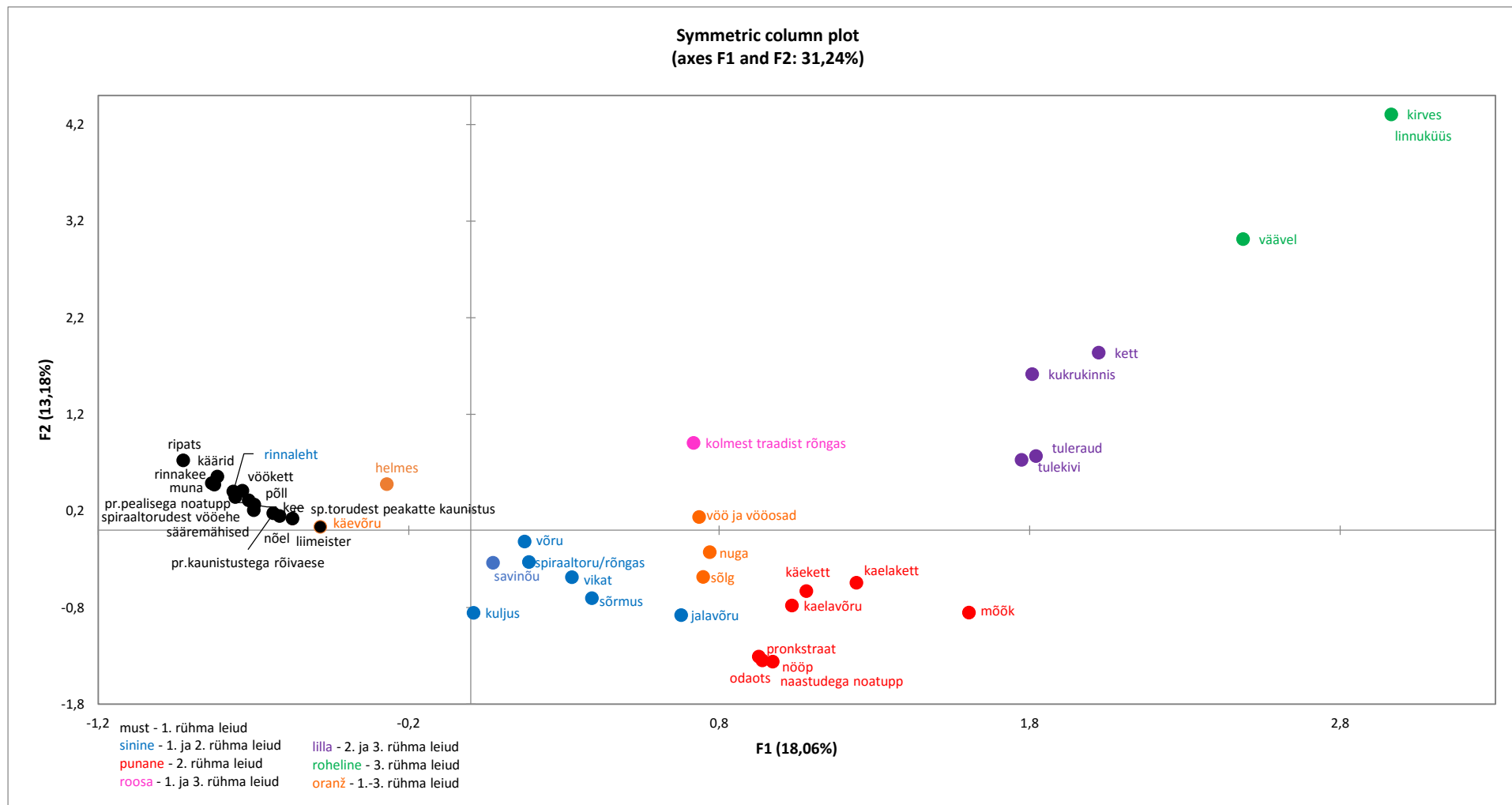
Teiseks eristub korrespondentsanalüüsiga kolm suuremat rühma: 1) naiste matused üksikute laste matusega, 2) meeste matused enamike laste matustega, 3) XII mehematus ja kenotaaf (XXIX) (Joonis 4). Kuna graafikul on punktide vaheline kaugus suhteline, siis ei kajastu iga matuse juures kõik sellega seonduvad esemed, sest punktide asukoht on arvutatud kõikide matuste ja neis esinevate leidude ning nende omavaheliste seoste põhjal. Seetõttu paikneb osa leide graafikul mõnele rühmale lähemal, mis ei välista, et neid esemeid teistes rühmades poleks olnud. Analüüsitulemuste tõlgendamise lihtsustamiseks on joonisel 5 tähistatud erinevate värvidega nii need leiud, mis on iseloomulikud vaid konkreetsetele rühmadele kui ka leiud, mis esinevad mitmes rühmas. Lisaks ei piisa ainuüksi graafikute lugemisest, vaid vajalik on vaadata paralleelselt ka analüüsi algandmeid (Lisa 4). Oluline ei pruugi olla ainult esemete esinemine/mitteesinemine matuses, vaid ka nende arv, mis graafikutelt välja ei tule.

Joonis 3. Lihtsa korrespondentsanalüüsi graafik Kukuruse matuste ja leidudega.

Joonis 4. Lihtsa korrespondentsanalüüsi graafik Kukuruse matustega. Rühmad 1–3 on moodustatud programmis R tehtud klasteranalüüsi põhjal.

Joonis 5. Liitsa korrespondentsanalüüsi graafik Kukuruse leidudega.

Esimeses rühmas asuvad I, VI, VIIb, XV, XXII ja XXXVIII naise-, XLIV nooruki- ning II, XLI ja XLII lapsematus (Joonis 4). Leidudest on selles rühmas peamiselt need, mis esinesid Kukrusel vaid täiskasvanud naiste matustes (Joonis 5: must; Lisa 3 ja 4). Ainult helmed, rinnalehed ja käevõrud võisid olla ka lastel ja meestel (Joonis 5; Lisa 3 ja 4).

Graafikul (Joonis 4) paiknevad lähestikku täiskasvanud naiste matused VI, VIIb, XV ja XXII. Neid iseloomustavad mitmesugused ehted (rinnakeed ja -lehed, helmed, käevõrud) ja sarnane rõivastus: spiraalitorude ja rõngastega kaunistatud põlled ja sääremähised, nahkvööd, pronkspealisega noatuped ja spiraalitorudest vöökaunistused. Need naised on bioloogilise vanuse järgi *Maturus*- või *Senilis*-rühmas (Joonis 4; Lisa 2; 4). Ühtlasi on need matused esemete poolest kõige rikkalikumad (Lisa 3 ja 4).

Vanemate naiste juures paikneb ka XLIV noorukimatus (Joonis 4), mis üldjoontes on täiskasvanud naistele väga sarnane, kuid erinevalt teistest polnud noorukil ripatseid ega rinnakeed (Lisa 3 ja 4). Ühtlasi on ta ainuke, kelle juurest leiti pikkadest spiraalitorudest peakatte kaunistus (Lisa 3 ja 4). Seda matust käsitlen 3. peatükis üksikasjalikult selgitamaks välja võimalikke sotsiaalsest vanusest tulevaid iseärasusi.

Veidi eemal on I ja XXXVIII matus (Joonis 4). I matus asub kaugemal ripatsite rohkuse ning metallkaunistustega põlle ja sääremähiste puudumise tõttu¹⁵ (Joonis 5; Lisa 3 ja 4). Selle matus ülejäänud leiud on nagu teistel Kukruse naistel. Bioloogilise vanuse poolest kuulub maetu *Maturus*-rühma. XXXVIII matuses polnud naistele tüüpilisi käevõrusid, põlle, sääremähiseid, nahkvööd ega pronkspealisega noatuppe. Sarnaselt teistega on tegemist vanemapoolse (45–50-aastane) indiviidiga, seepärast analüüsin matust 3. peatükis detailselt, et leida erinevustele võimalikke seletusi.

Laste matustest on naistega koos 4–7-aastased *Infans* I rühma lapsed XLI ja XLII ning *Infans* II rühma laps II. Graafikul asub neist naistele kõige lähemal XLII matus (Joonis 4), kust leiti vaid käevõru (Lisa 3 ja 4). XLI lapsematustes olid käevõrud, helmekee, nuga, kolmest pronkstraadist võru ja savinõu (Lisa 3 ja 4). Noad, kolmest pronkstraadist võrud ja savinõud olid tavalised leiud ka ülejäänud Kukruse matustes (Joonis 5; Lisa 3 ja 4). II lapsematus paikneb graafikul kaugemal kuljuste rohkuse tõttu (Joonis 3 ja 4; Lisa 3 ja 4). Ka sellel lapsel olid käevõrud, helmekee ning spiraalitorudest ja rõngastest rõivakaunistused (Lisa 3 ja 4).

¹⁵ I matus oli teetöödega lõhutud ning luud ja esemed paiknesid hauas segamini (Jonuks & Lõhmus 2010: 11), mistõttu pole välistatud, et ka sellel naisel olid metallkaunistustega põll ja sääremähised. Tema juurest leiti arvukalt spiraale ja rõngaid, millest enamik pärineb jalgade piirkonnast (Lisa 3). Kuivõrd mustrite paiknemist pole enam võimalik kindlaks teha, siis on põll ja sääremähised analüüsist välja jäetud.

Teises rühmas asuvad V, IX, XII, XIX, XXX, XXXIV, XXXVII ja XLIII mehe-, XXXIII ja XXXIX nooruki- ning Xa, Xb, XVII, XXXVI ja XL lapsematus (Joonis 4). Enamik matustest paikneb graafikul üsna lähestikku, vaid XXXVI lapse-, XXX mehe- ja XXXIII noorukimatus on ülejäänutest natuke kaugemal (Joonis 4). Koos on erinevas bioloogilises vanuses indiviide. Ainult sellele rühmale iseloomulikud leiud on käe- ja kaelakett, kaelavõru, nõõp, pronkstraat, naastudega noatupp, oda ja mõök (Joonis 5: punane). Teisi esemeid võis esineda ka esimese ja kolmanda rühma matustes (Joonis 5; Lisa 3 ja 4).

XVII lapsematus kuulub imikule, kellele oli kaasa pandud nii pisikesi ehteid kui täiskasvanu mõõtmetega esemeid (Lisa 3). Tegemist on erandliku matusega, mis väärib detailsemat käsitlust (vt ptk 3.1), sest Kukruse kalmistul teiste vastsündinute juurest midagi ei leitud.

XXXVI ja XL matuse lapsed on umbes 2- ja 4-aastased ning bioloogilise vanuse järgi *Infans* I rühmas. Nende juures leidis nii ehteid kui tarbeesemeid (nuga ja savinõu) (Lisa 3 ja 4). Matused Xa ja Xb kuuluvad natuke vanematele, 9–12-aastastele lastele (Lisa 2). Ka nemad on täiskasvanud meestega ühes grupis (Joonis 4). Xa matuse juurest leiti luust kukrukinnis ja tuleraud (Lisa 3 ja 4), mis on iseloomulikud täiskasvanud meestele ja mida väiksematel lastel ei esinenud. Xb matuses olid sõlg, spiraaltorud ja rõngad, jalavõru ja nuga, kuid seal puudusid noorematele lastele ja naistele iseloomulikud käevõrud ja helmekeed (Lisa 3 ja 4). Selline esemete kombinatsioon esines pigem meeste matustes (Joonis 3). Vööpiirkonnast leiti ka raudesemete katkeid (Lisa 3), mis võisid pärineda vööst.

Kuigi Kukruse täiskasvanud meeste matused paiknevad graafikul (Joonis 4) rohkem hajali, võib nende juurest leitud esemete lähemal uurimisel (Lisa 3 ja 4) samuti täheldada, et osa *Maturus*- ja *Senilis*-rühma meeste matustest olid leiurohked. Nende juures oli ehetest käevõrusid, suurematest tööriistadest vikateid (V, XXXVII) ning relvadest odaotsi (V, XLIII) ja mõök (XII) (Lisa 3 ja 4). Vanemate meeste matustega on tööriistade ja relvade poolest sarnane IX matus, mis kuulus nooremapoolsele 25–30-aastasele mehele, kuid erinevalt teistest iseloomustab teda ehte rohkus: kaelavõrud ja -kett, käevõrud, kolmest traadist võrud, jalavõru ja sõrmused (Lisa 3 ja 4). Ühtlasi on tegemist Kukruse ühe rikkalikema mehematusega, mistõttu peatun ka sellel 3. peatükis detailsemalt.

XXX matusest leiti ainsa esemena savinõu, mistõttu paikneb see Joonisel 3 tsentroidile üsna lähedal, sest savinõu oli Kukrusel levinud hauapanus. XXXIII noorukimatus asub teistest eraldi ja pigem kolmandale rühmale lähemal (Joonis 3 ja 4), sest sealt leiti tuleraud

ja tulekivi, mida oli ka kolmanda rühma matustes (Joonis 5; Lisa 3 ja 4). Kuigi nooruki sugu pole osteoloogiliselt võimalik määrata, lubavad tema juurest leitud esemed (Lisa 3 ja 4) ja korrespondentsanalüüsi tulemused oletada (Joonis 3–5), et tegemist oli mehega.

Kolmandas rühmas on XIII mehe- ja luustikuta XXIX matus. Need jäävad graafikutel ülejäänutest üsna kaugemale (Joonis 3 ja 4). Seda rühma iseloomustavad tuleraud ja tulekivi, luust kukrukinnis, pronkskett, väävel, kirves ja linnuküüs (Joonis 3 ja 4).

XIII *Maturus*-grupi mehematus kuulub XXIX-ga kokku väävli esinemise pärast, mida leiduski vaid nendes kahes matuses (Lisa 3 ja 4). Muude esemete poolest on XIII sarnane ülejäänud Kukruse meeste matustega (Lisa 3 ja 4), kuigi seal polnud relvi ega suuremaid tööriistu.

Kõige enam eristub XXIX matus, mida on tõlgendatud kui kenotaafi, kus teatud põhjustel polnud võimalik surnukeha matta (Jonuks & Lõhmus 2010: 35). Tegemist on täiesti teistsuguse matusega juba seetõttu, et seal polnud luustikku. Matuse erilisust kinnitab ka korrespondentsanalüüs. Sellest matusest pärineb Kukruse ainuke kirves ja linnuküüs (Joonis 3 ja 5; Lisa 3 ja 4). Veel olid seal pronkskett, helmes, naast, vöörõngad ja naha katked, mis võivad pärineda nahkvööst (Lisa 3 ja 4). Lisaks leiti nuga, tuleraud, väike väävlitükk ja nelinurkne auguga luuese (tõenäoliselt kukrukinnis) (Lisa 3 ja 4). Laurynas Kurila (2007b) on uurinud Leedu kenotaafe ja leidnud, et enamik nendest võisid meestele pühendatud olla, millele viitavad relvad ja muud meestega seotud esemed. Meestel oli liikuva eluviisi tõttu suurem tõenäosus kodust kaugemal surra, näiteks sõjaretke või jahi käigus (samas: 297). Esemete põhjal võib oletada, et ka Kukruse kenotaaf oli mõeldud mehele. Kuna minu töö eesmärk on eristada sotsiaalse vanuse etappe, mis eeldab maetut ennast, siis jääb kenotaaf edaspidistest analüüsides kõrvale.

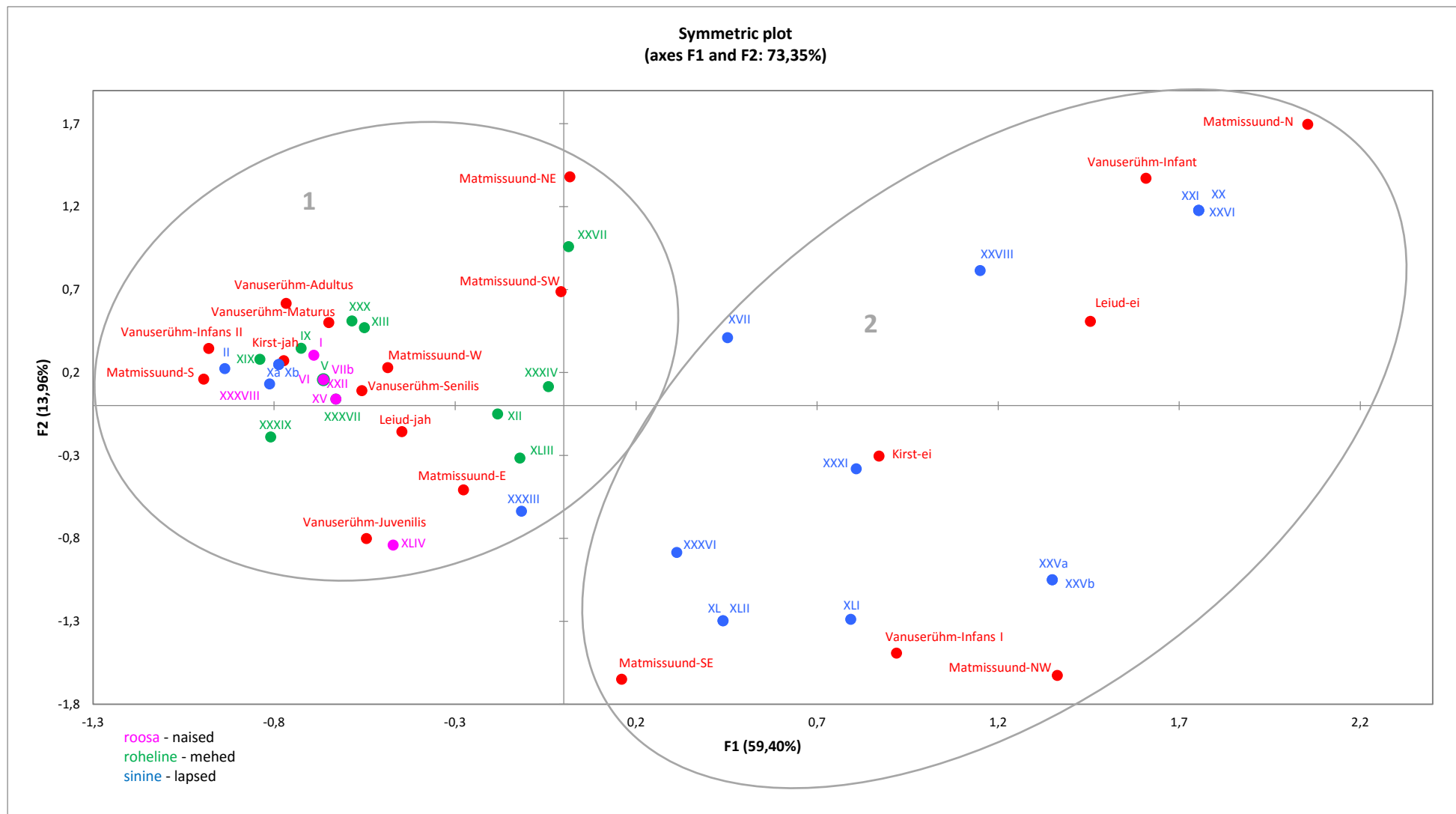
2.5 Mitmese korrespondentsanalüüsi tulemused

Mitmese korrespondentsanalüüsiga vaatlen maetute bioloogilisi vanuserühmi, matmissuundasid ning esemete ja kirstude olemasolu, et selgitada nende vahelisi seoseid¹⁶. Välja jätan keha- ja käte asendid, kuivõrd kõik indiviidid olid maetud selili-siruli asendis ning käte asendeid polnud halva säilivuse tõttu tihti võimalik tuvastada (Lisa 2).

Joonisel 6 on mitmese korrespondentsanalüüsi tulemused esitatud kahe esimese dimensiooni abil, mis moodustavad 73,86% inertsist. Suurem osa varieeruvusest jaotub mööda x-telge.

Graafikul (Joonis 6) võib eristada kaht suuremat rühma: 1) vasakul, x-telje negatiivsel poolel lapsed alates *Infans* II rühmast, noorukid ja täiskasvanud ning 2) paremal, x-telje positiivsel poolel imikud ja väiksemad, *Infans* I rühma lapsed. Kõige selgemad erinevused ilmnevad imikute puhul, keda iseloomustab sage matmine peaga põhjakaarde ning leidude ja kirstu puudumine (Joonis 6; Lisa 2 ja 5). Vaid ühe imiku (XVII) juurest leiti esemeid (Lisa 2–5). *Infans* I rühma lapsi maeti peaga loodesse, itta või kagusse ja neil polnud samuti jälgi kirstust, kuid neile pandi sagedamini esemeid hauda kaasa (Joonis 6; Lisa 2–4). Peaga põhja- ja loodesuunda matmist esines vaid imikute ja väiksemate, kuni paariaastaste laste juures. Võimalik, et põhjakaartesse matmine tulenes teistsugusest suhtumisest imikutesse ja väiksematesse lastesse. Samas orienteeriti muinasajal peaga põhja ka täiskasvanuid, mistõttu ei pruugi nimetatud ilmakaar seonduda ainult väiksemate lastega.

¹⁶ Sugu ei ole mitmeses korrespondentsanalüüsis eraldi muutujana välja toodud, vaid matused on graafikul (Joonis 6) vastavalt soole värvitud. Sool kui muutujal oleks antud analüüsis suur kaal, mis mõjutaks punktide paiknemist graafikul. Minu uurimisküsimuse seisukohast on oluline eelkõige bioloogilise vanuse seos matmissuundade ning leidude ja kirstuga.

Joonis 6. Mitnese korrespondentsanalüüsi graafik Kukuruse matustega.

Infans II rühma laste ja nendest vanemate indiviidide matuseid iseloomustab leidude ja kirstujäänuste olemasolu. Matmissuunad olid varieeruvad, kuid kõige enam esines läänt (11 korral; Lisa 2 ja 5). Graafikul (Joonis 6) asuvad üksteisele lähedal I, VI, VIIb ja XXII naise- ning V ja IX mehematus, mis olid orienteeritud peaga läände. Need matused paiknesid ka kalmistul lähestikku (Jonuks & Lõhmus 2010). Läänesuunda matmise puhul oletatakse Kukrusel kristlikke mõjusid (Jonuks & Kurisoo 2014: 80). Naiste matustes on täheldatud kristliku sümboolikaga esemeid (ristripats, ristimärgiga rinnalehed ja muna) (samas: 85). Joonisel 6 paiknevad nende kuue matuse juures lisaks *Infans* II rühma laste matused Xa ja Xb, mida iseloomustas samuti lääneorientatsioon ning esemete ja kirstuga matmine.

Noorukid olid orienteeritud itta, kagusse või lõunasse, neile kõigile pandi kaasa esemeid ja kirstujäänuseid ei leitud vaid XXXIII matuse juurest (Joonis 6; Lisa 2 ja 5).

Meeste matuste jagunemine on varieeruvam (Joonis 6). Nende puhul esines erinevalt naistest kirstuta ja esemeteta matmist (Lisa 2 ja 5) ja nende matmissuunad olid mitmekesisemad (Joonis 6; Lisa 2 ja 5).

2.6 Kokkuvõte korrespondentsanalüüsi tulemustest

Lihtsa korrespondentsanalüüsiga ilmnis kolm suuremat rühma, kus oli koos erineva bioloogilise vanusega indiviide. Analüüsi tulemusena tulid selgelt välja soolised erinevused. Esimeses rühmas olid peamiselt naised, teises ja kolmandas mehed. Kuigi laste matused jaotusid esimese ja teise rühma vahel, julgen vaid üksikute puhul (Xa, Xb, XXXIII) teha järeldusi nende soolise kuuluvuse kohta.

Lihtsa korrespondentsanalüüsiga ei joonistunud välja konkreetseid gruppe, mis võiksid maetute sotsiaalsele vanusele viidata. Samas tulid vanuselised iseärasused esile nimetatud kolme rühma matuste detailsemal uurimisel lähtuvalt bioloogilisest vanusest. Selleks oli vaja vaadelda matuste juurest leitud esemeid ja nende arvu (Lisa 3 ja 4) ning tuua välja seosed bioloogiliste vanuserühmadega. Selle tulemusel võib eristada nooremaid, *Infans* I rühma alates 2-aastaseid lapsi, keda iseloomustavad peamiselt helmestest ja kuljustest kaelakeed, käe- ja jalavõrud ning väiksemad töö- ja tarberiistad nagu noad ja savinõud. Ühtegi vaid täiskasvanud naistele või meestele iseloomulikku eset nende matustest ei leitud. Alates umbes 9–12-aasta vanusest (*Infans* II) on (ilmselt) poistel teataval määral

märgata soospetsiifiliste esemete ilmumist (nt Xa), milleks on luust kukrukinnis ja tuleraud ning naistele ja väikestele lastele omaste ehete vähenemine (Xb). Kukruse naissoost nooruki matus (XLIV) näib esemeleidude põhjal täiskasvanud naiste hulka kuuluvat, meessoost noorukid aga *Infans* II rühma laste ja täiskasvanud meeste juurde. *Infans* II rühma lapsi ja noorukeid eristab täiskasvanud meestest relvade ja suuremate tööriistade puudumine. Kuna Kukrusel oli nooremaid, *Adultus*-rühmas indiviide vähe, siis on enamik täiskasvanutest küpses või vanemas eas ning täiskasvanute vanuseetappe on leidude põhjal keeruline eristada. *Senilis*-rühma liikmete puhul näib tegemist olevat teistest rikkalikemate matustega, mistõttu võib ühe etapina eristada vanemat iga.

Mitmese korrespondentsanalüüsiga eristuvad selgelt imikud ja kuni paariaastased *Infans* I rühma lapsed. Nende matmissuunad olid ülejäänud indiviididest teistsugused, nende juurest ei leitud kirstujäänuseid, imikutel puudusid ka esemeleiud (v.a XVII). *Infans* I rühma lastel esines leide alates paari aasta vanusest. *Infans* II rühma lapsed ja noorukid on leidude ja kirstus matmise poolest täiskasvanutega sarnased. Kukruse täiskasvanute puhul pole mitmese korrespondentsanalüüsiga vanuselisi rühmi võimalik eristada. Suurt osa neist iseloomustab esemete ja kirstuga matmine. Matmissuunad on varieeruvad, kuigi joonistub välja lääne suunas maetud indiviidide rühm, mis ei näi tulenevat sotsiaalsest vanusest.

3. KUKRUSE MATUSTES KAJASTUVAD SOTSIAALSE VANUSE ETAPID

Käesolev peatükk on tõlgendav, kus ma sünteesin töö teoreetilises osas välja toodud seisukohti ja matuste korrespondentsanalüüsi tulemusi. Lähtuvalt bioloogilistest vanustest ning matmiskombestiku ja leidude analüüsist eristan viit sotsiaalse vanuse etappi: 1) imikuiga, 2) väikelapseiga, 3) üleminek täiskasvanueale, 4) täiskasvanuiga ja 5) vanaduspõlv. Kuna analüüsitud matuste arv ei ole kuigi suur ja mõnest bioloogilisest vanuserühmast on esindatud vaid üksikud individid, siis toon järelduste toetamiseks paralleele nii teistest kalmistutest kui ka antropoloogiast.

3.1 Imikuiga

Esimese vanuseetapina eristub aeg alates indiviidi sünnist kuni paari aasta vanuseks saamiseni. Seetõttu arvan siia rühma lisaks bioloogiliselt imikutele (XVII, XX, XXI, XXVI, XXVIII) ka *Infans* I rühma kuuluvad nooremad lapsed (XXVa ja XXXI). Selles eas laste matused eristuvad ülejäänutest selgelt nii matmissuuna kui esemete ja kirstude puudumise poolest. Ühelt poolt näitab nende kogukonnakalmistule matmine, et neid peeti piisavalt sarnasteks ülejäänud individidega, teisalt väljendab matmiskombestik, et neisse suhtuti teatud määral teistmoodi. Selles eas lapsed pole veel sotsiaalselt kuigi aktiivsed ning nad alles õpivad rääkima ja kõndima. Samas on see aeg, mil laste eest tuleb kõige rohkem hoolitseda, sest nad ei saa ise endaga hakkama ja on vastuvõtlikud haigustele.

Kuigi imikute matused eristuvad ülejäänutest, on Kukruse puhul oluline, et neid oli võrreldes teiste samaaegsete Eesti kalmistutega arvukalt. Näiteks Pada kalmistul oli 172 maetust imikuid vaid kaks (Randoja 2012: 15), mida on äärmiselt vähe, arvestades vastsündinute suurt suremust minevikus. Väiksemaid, alla paariaastaseid lapsi oli vähe või üldse mitte Karjas, Kaberlas, Tammikus ja Raatveres (Randoja 2011: 10–11). Imikute ja alla paariaastaste laste vähesust on täheldatud ka Siksäläs (Valk & Laul 2014: 150) ning Läti (Vilka 2013: 128) ja Leedu (Kurila 2007a: 98) kalmistutel.

Imikumatuste vähesuse üks põhjuseid võib olla tingitud kultuurilistest tavadest matta nad mujale või kohelda neid surmajärgselt viisil, mis ei jäta arheoloogilisi jälgi. Näiteid väikeste laste teistsugusest surmajärgsest kohtlemisest on teada kogu maailmas (Lewis 2007: 31). Sageli ei peetud neid ühiskonna täisväärtuslikeks liikmeteks enne teatud eluetappi jõudmist (Buckberry 2000), mistõttu ei maetud neid kogukonnakalmistule, vaid

näiteks eluhoonete alla või nende lähedusse, teede äärde ja sohu (Lewis 2007: 31–33). Osa uurijaid arvab, et imikute kõrge suremuse tõttu ei pruukinud vanemad end nendega emotsionaalselt siduda enne, kui nad olid ohtliku ea üle elanud ja nende ellujäämisvõimalused suurenesid (Becker 2007: 283). Samas on lastesse suhtumine ja nende väärtustamine väga kultuurispetsiifiline. Mõnes ühiskonnas peetakse esmasündinuid tähtsamaks või eelistatakse poisse tüdrukutele, teises nähakse lapsi teatud vanuseni vaid koormana ja osas ühiskondades on lapsed olulised majandusliku tulu allikad (Lancy 2015: 12). Teisalt on sündimine üks elu kesksemaid sündmusi kõikides kultuurides. Lapsed on iga ühiskonna tulevik ja nende enneaegne surm ei saanud olla väheoluline.

Eesti etnograafilistele andmetele tuginedes ei saa väita, nagu poleks lapsed vanemate jaoks piisavalt tähtsad olnud. Laste olulisust näitavad rahvatraditsioonis arvukad uskumused ja tavad, mis pidid tagama nende turvalise sünni ja edasise hea käekäigu (Manninen 1924; Kõivupuu 2015: 11; Tedre 1998: 409–410). Tihti on oletatud, et kuna imikuid ei peetud täisväärtuslikeks ühiskonnaliikmeteks, oli neil madal sotsiaalne staatus, millest lähtuvalt ei pandud neile esemeid kaasa (Stoodley 2000: 458). Samas ei pruugi leidude puudumine tähendada, et neid peeti vähemtähtsaks, vaid hoopis seda, et nii väikesed lapsed ei kasutanud selliseid esemeid nagu suuremad inimesed ega kandnud nendega sarnast rõivastust.

Kukruse imikumatusete kõrge osakaal võib ühelt poolt tuleneda kultuurilistest traditsioonidest lugeda lapsed juba alates sünnist ühiskonnaliikmete hulka. Näiteks on Eesti etnograafiast teada, et lapsel usuti hing olevat juba enne sündimist (Manninen 1924: 4). Ühiskonda vastuvõtmine võis olla seotud näiteks nimepanekuga, mis on oluline riitus paljudes kultuurides (van Gennep 1960: 62). Teisalt võib imikute rohkus Kukrusel olla seotud kaevamismetoodikaga, mis võimaldas nende matuseid paremini tähele panna, või kaevati kalmistu seda osa, kus imikute matuseid oli rohkem (vt imikumatusete vähesuse/rohkuse arutelu Randoja 2012). Lisaks peab arvestama ka erinevate tafonoomiliste protsessidega: laste luud säilivad üldiselt pinnases halvemini kui täiskasvanute omad, sest nende skelett pole täielikult luustunud, sisaldades enam orgaanikat (Baker *et al.* 2005: 11), kuid võimalik, et Kukrusel säilisid imikute luud paremini kui mujal.

Täiesti erandlik on Kukruse XVII imikumatus, kust leiti erinevaid ehteid ja nuga. Kaelas ja parema käe ümber oli tal pronkskett ning vasaku käe ümber kolmest pronkstraadist võru (Lisa 3). Need esemed on väga väikeste, imiku suurusele vastavate mõõtmetega (Lisa 3),

mistõttu võib oletada, et ehted tehti suurematest esemetest lapse mõõtudele vastavaks tema surma ja matuste vahepealsel ajal või kandis laps neid juba eluajal. Lisaks leiti sama imiku juurest täiskasvanute mõõtmetega esemeid (Lisa 3), mida võib tõlgendada panustena. Tema rinnal olid sõrmus ning üksteisest läbi pistetud sõlg ja käevõru. Lapse vasakust puusast pisut eemal paiknes täiskasvanu mõõtmetega nuga ja jalutsis võru. Puusadel oli kuljus väikse ketijupiga, kuid pole kindel, kas see oli rõivastuse külge kinnitatud või eraldi kaasa pandud.

Kuna tegemist oli imikuga, ei saanud tema erisused olla tingitud bioloogilisest vanusest, vaid need tulenesid pigem sotsiaalsetest või kultuurilistest näitajatest. Teatud põhjustel oli talle vaja hauda kaasa panna erinevaid ehteid. Võimalik, et ehtel oli kaitsemaagiline funktsioon, eriti nendel, mis olid maetu juurde eraldi asetatud. Üksteisest läbi pistetud võru ja sõlge on Küllike Tint (2015: 37) tõlgendanud kui viisi, millega tagada lapse turvaline teispoolusesse jõudmine. Lisaks on Eesti etnograafilistest andmetest teada, et vastsündinu kaitsmiseks kurjade jõudude eest pandi tema rinnale kas hõbesõrmus, -sõlg või -prees (Manninen 1924: 16; Tedre 1998: 411). Samasugust otstarvet võib omistada ka vastsündinu juurde asetatud noale. Näiteks pandi seto traditsioonis ristimata lastele nuga kirstu kaasa (Valk & Laul 2014: 192). Nagu ma oma bakalaureusetöös (Randoja 2012: 42) järeldasin, ei pruukinud selle imiku sotsiaalne staatus olla mitte elu jooksul omandatud, vaid päritud. Seda on rikkalike laste matuste puhul oletanud ka teised uurijad (nt Stoodley 2000: 458; Turek 2013: 78). Tegemist võis olla näiteks esiklapsega, kes oleks olnud pere pärija ja ta tuli matta vastavalt staatusele.

3.2 Väikelapseiga

Teise olulise etapina Kukrusele maetute juures eristan aega umbes 2.–9. eluaastani. See periood seostub laste kiire vaimse ja füüsilise arenguga ning sotsiaalse aktiivsuse suurenemisega. Sellest vanuseetapist alates lapsed kõnnivad ja räägivad.

Väikelaste hulka loen *Infans* I rühma lapsed alates umbes 2. eluaastast (XXVb¹⁷, XXXVI, XL, XLI, XLII). Seda vanuserühma iseloomustavad ehted ja rõivastuse osad (helmestest ja kuljustest kaelakeed, käevõrud, sõled, jalavõrud, spiraaltorud ja rõngad) ning lihtsamad tarbeesemed ja tööriistad (savinõud ja noad) (Lisa 3–4; 6: tahvel 1). Leidude poolest

¹⁷ XXVb oli ainuke selle rühma matus, kust ei leitud ühtegi eset.

kuulub sellesse vanuseetappi ka II matuse umbes 7-aastane laps, kes bioloogilise vanuse järgi on *Infans* II rühmas (Lisa 2), sest tema juurest leitud esemed (kuljused, helmed, käevõrud) on pigem väikelastele omased. Kukruse väikelastega on sarnased ka Pada *Infans* I rühma maetud, keda iseloomustasid samuti peamiselt kaelaehted, käevõrud, sõled, spiraaltorud ja rõngad, noad ning savinõud (Randoja 2012: 36; 38; 41).

Esemete põhjal ei saa laste soo kohta kindlamaid järeldusi teha, kuigi lihtsa korrespondentsanalüüsi tulemusel on osa neist naiste, osa meeste poolel (Joonis 3 ja 4). Kaelakeede ja käevõrude poolest sarnanevad nad pigem naistega. Väikeste laste sarnasust naistega on täheldatud mujalgi. Näiteks Soomes Luistari kalmistul maeti nii tüdrukuid kui poisse naistele iseloomulike ehetega (Lehtosalo-Hilander 2000: 226). Sama on märgatud ka Lätis liivlaste matuste juures (Vilka 2013: 123).

Selles vanuseetapis on lapsed rohkem naiste hoole all ja seostuvad koduse sfääriga. Antropoloogilised uuringud näitavad, et juba 4–5-aastased lapsed võivad aidata majapidamistöode ja väiksemate õdede-vendade järele vaatamisega (Lancy 2015: 254–255). Ka Eesti etnograafilistest andmetest on teada, et selles eas lapsed hoolitsesid väiksemate laste eest ja 6–7-aastaselt valvasid karja (Manninen 1924: 22). Tänapäeva küttidel-korilastel tegelevad 4-aastased ka toidu korjamisega (Lancy 2015: 20). Ühtlasi seostuvad lapsed naistega seepärast, et majapidamistöode ja lapsehoidmisega saab hakkama üsna varajases eas, aga meeste tööd on tavaliselt sellised, mis nõuavad suuremat jõudu või spetsiaalseid oskusi (nt jahipidamine) (samas: 259–260).

Pole teada, millised olid laste rollid Kukrusel selles vanuseetapis. Arvestades eelpool toodud näidetega ei tohiks laste tähtsust tolleaegses perekonnaelus ja majapidamises alahinnata ega asetada meie tänapäevast ettekujutust lapsepõlvest minevikku.

3.3 Üleminek täiskasvanueale

Järgmise vanuseetapina eristan Kukrusel umbes 9.–16. eluaastat. Selles vanusevahemikus võib maetute juures täheldada teatud muutusi. Laste haudadesse ilmuvad esemed, mida nooremate laste juures ei leidu ja mis on iseloomulikud täiskasvanutele.

Siia gruppi loen Kukruse *Infans* II rühma matused Xa ja Xb ning noorukid XXXIII ja XXXIX. Selles vanuseetapis hakati rõivastuse ja teiste esemete abil laste sugu rõhutama. Nende matustesse ilmusid meestele iseloomulikud töö- ja tarberiistad (luust kukrukinnis,

tuleraud ja tulekivi) (Lisa 6: tahvel 2). Ühtlasi leiti nende juurest vöö metalloosi (XXXIII, XXXIX), mida noorematel polnud (v.a XL). Erinevalt naistest ja väikelastest iseloomustab neid matuseid helmekeede ja kuljuste puudumine ning käevõrude vähesus (Lisa 3 ja 4).

Osteoloogiliselt on vaid XXXIX matuse nooruki sugu meheks määratud, kuid esemete põhjal oletan, et ka Xa, Xb ja XXXIII matus kuulusid poistele. Kukrukinnise, tuleraua ja tulekivi esinemine ning naistele iseloomulike ehete vähesus täiskasvanud meeste matustes nii Kukrusel (Lisa 3 ja 4) kui ka Padas (Tamla 2011a–c) viitab, et tegemist oli esemetega, mis pandi meessoost isikutele kaasa. Xa, Xb ja XXXIII matus paigutuvad lihtsa korrespondentsanalüüsi tulemusel samuti meeste rühma (Joonis 4). Samas peab märkima, et Siksäläs on leitud tuleraud ka ühest 13. sajandi teise poole naisehauast ja tulekivi mitmest naisematusest (Valk & Laul 2014: 89), kuid need on pigem erandid. Tuld tegid kindlasti ka naised, kuid Kukruse ja Pada matustes rõhutati seost tulega just meeste juures. Padas leiti *Infans* II ja *Juvenilis*-rühma maetute juurest veel muid tööriistu (käärid, luisud, vikatid, naasklid, kirved) ja relvi (odaotsad) (Randoja 2012: 41), kuid Kukrusel pandi suuremaid tööriistu kaasa vaid täiskasvanutele ja relvi ainult täiskasvanud meestele (Lisa 3 ja 4).

Tüdrukute kohta on Kukrusel selles vanuseetapis keeruline midagi öelda, sest nende matuseid käesolevas töös analüüsitud hulgas ilmselt polnud. Pada matuste põhjal võib järeldada, et tüdrukutel olid soospetsiifilisteks esemeteks pronkspealisega noatuped ja pikkadest spiraalitorudest vööehted, mida leiti alates 10–12-aastaste indiviidide juurest (Randoja 2012: 37). Ühtlasi suurenes tütarlastel käevõrude arv.

Kukrusel ei eristu meessoost noorukid (XXXIII ja XXXIX) *Infans* II rühma maetutest. Padas, kus noorukeid oli rohkem, võib sama täheldada. Enamike *Juvenilis*-rühma indiviidide panused polnud kuigi arvukad (Randoja 2012: 36; 38; 41). Meessoost noorukite matustes täheldasin ehete, eriti käevõrude arvu vähenemist (samas: 42–43).

Bakalaureusetöös (Randoja 2012: 44) tõdesin, et 9.–12. eluaastast peale võidi indiviide sotsiaalselt juba täiskasvanuteks lugeda, arvestades nende juurest leitud täiskasvanulikke esemeid. See vanusevahemik on seotud oluliste füsioloogiliste muutustega indiviidi arengus, mis on tänapäeval murdeea alguseks ja viivad suguküpsuse saavutamiseni. Samas peab arvestama, et murdeea algus on individuaalne, sõltudes pärilikkusest ja keskkonnast. Hoolimata sellest oli see ilmselt aeg, mil need indiviidid hakkasid täitma meeste ja naistele omaseid ülesandeid ning seda peeti vajalikuks ka matustes rõhutada. Võimalik, et

selles vanuseetapis tegelesid poisid juba näiteks sõjameheks treenimisega. Kuigi Kukrusel pole selles vanuses maetutele relvi kaasa pandud, leiab Robert Rootslane (2013: 40), et Pada laste matustest leitud odade puhul oli tegemist viskeodadega, mille loopimine võis neile sõjalise ohu korral igati jõukohane olla. Olulised muutused selles vanuseetapis kajastuvad ka Eesti etnograafilistes andmetes. Näiteks aitasid poisid alates 12.–13. eluaastast põldu künda ning tüdrukud ketrasid ja jahvatasid vilja (Manninen 1924: 22). Kui laste peamine rõivastus oli linane särk, siis poisid said 10–11-aastaselt püksid. Tüdrukud hakkasid 14–15-aastaselt kandma seelikut, mis sümboliseeris üleminekut lapseast neiuikka ehk sugulist küpsemist (Värv 1998: 381).

Alates 9–12 aasta vanuste indiviidide juures on olulisi muutusi märganud ka Läti laste matuseid uurinud Aija Vilka (2013: 124–125; 2015: 245), kes arvab, et selles vanuses võidi lapsi sotsiaalselt täiskasvanuks lugeda, kuid tõdeb, et täiskasvanulike panuste ilmumine varieerub kalmistute kaupa. Seega võis sotsiaalne küpsus lisaks füsioloogilistele tunnustele ning sotsiaalsele ja materiaalsele staatusele sõltuda ka kultuurilistest aspektidest. Kurila (2007a: 109) on Leedu rauaaegsete laste matuste puhul samuti täheldanud selles vanusevahemikus indiviidide matmiskombestiku sarnasust täiskasvanute omaga ja oletab, et 12–15-aastaseid nähti juba ühiskonna täisliikmetena.

Siinkohal leian, et suguküpseks saamine ja meeste või naiste tööülesannete täitmine ei pruugi tähendada, et neid indiviide loeti täiskasvanuks kõikides sotsiaalse elu valdkondades. Võime järglasi saada ei tähendanud, et selles vanuses seda tehti. Ilmselt jäi abiellumise ja laste saamise aeg hilisemasse eluperioodi. Nende indiviidide täiskasvanu staatus jääb lahtiseks, kuid kahtlemata oli see üleminekuetapp lapsest täiskasvanuks ja oluliste muutuste aeg. Matmiskombestik näitab, et selles vanuseetapis maetud erinesid väiksematest lastest, kuid neil polnud veel kõiki täiskasvanutele omaseid esemeid.

3.4 Täiskasvanuiga

Kukrusele maetud bioloogiliselt täiskasvanute eluetappe on matmiskombestiku põhjal keeruline eristada. Seetõttu käsitlen täiskasvanuiga ühtse etapina ja püüan leida võimalikke sotsiaalsest vanusest tulevaid erinevusi. Kuna täiskasvanute sugu on osteoloogiliselt määratud, siis käsitlen naisi ja mehi eraldi. Täiskasvanute alla loen indiviide vanuses umbes 16–45 aastat.

3.4.1 Naised

Naiste vanuseetappe on raske eristada, sest Kukrusel oli naiste matuseid vähe ja need olid üsna ühetaolised. Võimalik, et pärast abiellumist ja laste saamist mängis naise elus olulist rolli emaks olemine ja naise staatus muutus alles laste suureks kasvamisega, lapselaste saamisega, viljaka ea minetamise või leseks jäämisega. Näiteks kirjeldab van Gennep (1960: 86–87) ühiskondi, kus täiskasvanud naistel oligi vaid üks, abielunaiste vanusegrupp, millest üleminek järgmisesse rühma toimus alles seoses hallide juuste ilmunemisega ja menopausi algusega.

Täiskasvanud naiste hulka loen XLIV nooruki- ning *Maturus*-rühma I ja XV naisematuse. Viimati nimetatuid ma selles alapeatükis detailselt ei käsitle, sest need olid üldjoontes XLIV ja eakate naiste matustega (vt allpool pkt 3.5.1) sarnased, kuid neil puudusid vanematele naistele iseloomulikud suuremad tööriistad (v.a. käärid I matuses) ja eraldi kaasa pandud esemed (Lisa 3 ja 4).

Naiste rõiva- ja ehtekomplekti kuulusid rinnakeed, pronkspealisega noatupp, naastudega nahkrihm, vöölt alla rippuvad spiraaltorudest ehted ning spiraaltorude ja rõngastega kaunistatud põlled ja sääremähised (Lisa 3–4; 6: tahvel 3). Selliseid esemeid meeste ega laste haudades ei olnud. Naistel olid ka käevõrud ja helmekeed, kuid erinevalt laste ja meeste matustest oli neid arvukamalt (Lisa 3 ja 4). Kaelaehete rikkalikumaks muutumist täiskasvanueas on märgata ka Siksäläs, kus lastel olid kaurikarbid ja helmed kaelas ühe reana, kuid naiste keed koosnesid 3–4 reast (Valk & Laul 2014: 167). Helmete arvu suurenemist täiskasvanud naistel on täheldanud ka Stoodley (2000: 463) anglosaksi matustes.

Vadjalastel ja isuritel on 18. sajandist teada, et naise vanuseetappide väljendamisel oli oluline roll rõivastusel ja ehtel, mille põhjal võis eristada nelja vanuserühma: 1) neiud, 2) noorikud, 3) naised ja 4) vanad eided (Öpik 1970: 87). Põllesid ja rinnakeesid on seostatud abielus ja viljakas eas naistega (Mägi & Ratas 2003: 217). Põll oli naise elus väga oluline. Eestis sai pruut linutamisel koos traditsioonilise naise peakattega ka põlle (Värv 1998: 383). Näiteks on põlle peetud raseda naise rõivastuses kõige olulisemaks kaitsemaagiliseks vahendiks. Rammo (2006: 259) on uurinud Pada ja Kaberla kalmistult leitud spiraaltorudest ja rõngastest kaunistustega põllesid ja leidnud, et neid ei kandnud alla 20-aastased tütarlapsed. Rinnakeede kohta on sama täheldanud Kurisoo (2014: 87) Pada

kalmistu puhul. Arvestades maetute bioloogilist vanust, on ootuspärane, et need individid olid abielus ja sünnitasid lapsi.

Kukrusel kuulub esemete põhjal täiskasvanud naiste hulka ka 16–19-aastane nooruk (XLIV; Lisa 3 ja 4), kelle juures leidis enamik ülalpool kirjeldatud naise rõivakomplekti osadest peale ehtenõelte ja rinnakee (Lisa 3 ja 4). Ühtlasi oli XLIV matus Kukrusel ainuke, kus maetul oli spiraalitorudest peakatte kaunistus (Lisa 3 ja 4). Spiraale on kolju ümbrusest leitud mujalgi Eesti kalmistutel, kuid Kukruse XLIV matuse spiraalitorudest kaunistusele täpset vastet ei ole.

Eesti etnograafilistel andmetel oli peakate kõige silmapaistvam identiteedi sümbol ning selle järgi võis eristada neidu abielunaisest, tunda ära nooriku, last ootava tüdruku või lesknaise (Värv 1998: 382–383). Uurijad on oletanud, et muinasajal võis abielunaise peakatteks olla linik (Mägi & Ratas 2003: 213). Raatveres ja Kaberlas kuulusid peakatte juurde spiraalitorud, linikukeed ja prillspiraalpäised nõelad, Padas esinesid spiraalitorud ilma kee ja nõelteta (Rammo 2005: 66–67). Kukruselt leitud spiraalitorude juures on säilinud ka linase tekstiili¹⁸ katke, mis lubab oletada, et spiraalide all oli linasest riidest peakate. Siinkohal jääb selgusetuks, millise peakattega tegemist oli. Etnograafiast on teada, et neid käisid paljapäi ning juuste kooshoidmiseks ja ehtimiseks kasutati vaid peapaela või pärga, kuid abielunaise pea pidi kaetud olema (Värv 1998: 382). Näiteks Kirde-Eestis maeti veel 19. sajandil ja 20. sajandi algul abielunaisi tanude ja pearättidega ning vallalisi paljapäi (Lang 2004: 83). Hilisrauaaegsetes matustes on peakatete metallkaunistusi leitud peamiselt täiskasvanud naiste juurest (Rammo 2005). Seega võib ka Kukruselt leitud kaunistus viidata maetu abielustaatusale.

Kukrusele maetud naistest on XLIV matuse nooruk ainuke, kel polnud ehtenõelu ega rinnakeed. Kurisoo (2014: 81; 87) täheldab Pada puhul, et matused, kus esinevad rinnakeed, on üldiselt rikkalikumad kui teised. Sama võib ka Kukruse kohta väita, kus pikkade rinnakeedega matused (VI ja VIIb) on kõige uhkemad. Seega on võimalik, et rinnakeed seostuvad maetu jõukusega. Teisalt võib veel oletada, et rinnakee viitab näiteks sünnitanud naise staatusele ja Kukruse XLIV matuse naine oli küll abielus, aga mitte sünnitanud. Siiski jääb see vaid oletuseks. Ka Kurisoo (2014: 88) leiab, et rinnakeede seos viljakuse või sünnitanud naise staatusega jääb lahtiseks, kuna arheoloogiline materjal ei võimalda selliseid järeldusi teha. Samas peab arvestama ka üldise variatiivsusega: rõivakomplekt, millega surnu maeti, võis olla erinev ja kõik ehted ei esinenud alati koos.

¹⁸ Linane tekstiil on eristatud Riina Rammo suuliste hinnangute alusel.

Kui võtta aluseks oletus, et naised maeti pulmarõivastes (Mägi & Ratas 2003: 205; Valk & Laul 2014: 166), siis on võimalus, et XLIV matuse naine maeti riietega, mis ta oleks alles tulevikus abielludes saanud. Näiteks on Siksäläs tõlgendatud täiskasvanud naistele iseloomulike peapärgadega leitud väikeste tüdrukute matuseid kui tulevikus soovitud staatuse väljendust (Valk & Laul 2014: 166). Kaberlast on CLVI naisematuse pea alt leitud kokkuvolditud põll ning pea kõrvalt eraldi ehtenõeltega rinnakee ja pronkspealisega noatupp, mis on maetule teispoolsusesse kaasa pandud. Rammo (2005: 57–59) oletab, et tegemist võis olla noore naisega, kes polnud ise veel abielus, kuid talle peeti vajalikuks sellised esemed kaasa panna.

Seega jääb XLIV matuse staatus ebaselgeks. Arvestades maetu bioloogilist vanust ja tema juurest leitud esemeid, näib igati tõenäoline, et tegemist oli abielunaisega. Kuid teistest erinev peakatte kaunistus ja rinnakee puudumine võib viidata tema mõnevõrra erinevale staatusele.

3.4.2 Mehed

Meeste erinevaid vanuseetappe on veelgi keerulisem eristada. Seda täheldavad ka teised uurijad. Näiteks leiab Stoodley (2000: 467; 2011: 663) anglosaksi matuste puhul, et meeste elutsükel oli palju lihtsam. Neil võis eristada vaid üht lävist hilises teismeeas, mis seostus ilmselt täiskasvanuks saamise ja sõjamehe staatuse saavutamisega. Naiste puhul mängis viljakus ja laste saamine nende elutsüklis olulisemat rolli kui meestel, kes on võimelised lapsi saama elu lõpuni. Valk ja Laul (2014: 167) on Siksälä puhul tõdenud, et meestel pole leidude seosed ealis-sotsiaalse staatusega kuigi selged.

Näib, et meeste puhul pole erinevaid eluetappe matmiskombestikus nii suurel määral rõhutatud kui naistel või pole sellest arheoloogiliselt jälgi jäänud. Kindlasti olid meeste elus samuti olulised etapid abiellumine, oma majapidamise ja laste saamine või teatud ametipositsiooni, näiteks sõjamehe staatuse omandamine.

Täiskasvanud meeste vanusegruppi loen *Adultus*-rühma meeste matused IX ja XXX ning *Maturus*-rühma matused XIII ja XIX. Kukuruse meeste matustest leiti võrreldes naistega esemeid palju vähem. Erinevus on tingitud naiste rõivastuse metallkaunistuste ja -ehete rohkusest, mille poolest meeste riietus oli tagasihoidlikum. Ka etnograafilised andmed näitavad, et rõivastuse järgi sai kindlalt eristada vaid vallalisi ja abielus olevaid naisi, ent

sama staatust meeste puhul mitte (Värv 1998: 383). See ei tähenda, et meeste riided olid naiste omadest kehvemad – nende rõivastuse rikkalikkus võis teistmoodi avalduda. Näiteks Siksäläs on kanga poolest kõige uhkem rõivaese punasest importkalevist kuub, millesse oli rietatud mees (Rammo & Matsin 2014: 348). Kuna Kukrusel pole meeste haudades tekstiile säilinud, siis ei ole ka nende riietuse kohta võimalik järeldusi teha. Rõivastele viitavad nõöp (IX), sõled, vöö metallosad, üksikud spiraaltorud ja rõngad ning jalavõrud (Lisa 3–4; 6: tahvel 4), kuid nende põhjal pole võimalik öelda, milliste riideesemetega tegu oli. Erinevalt naistest ja lastest esinesid täiskasvanud meeste matustes relvad.

Pole teada, milliseid üleminekuetappe esines poistel pärast 9.–16. eluaastat. Sarnaselt naistega olid enamik Kukrusele maetud täiskasvanud mehed vanemad, üle 40-aastased inividid (Lisa 2). Noorte, 20. aastates meeste matuseid oli vaid kaks (IX ja XXX). Üheks erinevuseks alla 25-aastaste juures võib tuua relvade puudumise. Kõige noorem relvadega maetu oli 25–30-aastane mees (IX). Kukruse puhul võiks oletada, et sõjameheks saadi alles 20. eluaastates, sest noorukite juurest relvi ei leitud. Pigem maeti relvadega vanemaid mehi (vt ptk 3.5.2). Samas leidis Padas odasid juba *Infans* II rühma poiste juures (Randoja 2012: 40), mis võib viidata sõjameheks treenima hakkamisele. Seetõttu ei saa teistel kalmistutel relvi seostada kindlate vanusegruppidega. Siksäläs esinesid relvad ka väikeste laste matustes (Valk & Laul 2014: 167), mistõttu võisid need olla sümbolse tähendusega. Relvad ei pruugi alati reaalsele sõjamehe staatusele viidata, vaid need võivad olla maetu positsiooni väljenduseks või mehelikkuse sümboliks (Kurila 2007b: 298).

Kukrusele maetud meestest on ehete ja panuste poolest erandlik IX matus (Lisa 3–4; 6: tahvel 4). Maetul oli kaelas kaks kaelavõru, pronkskett ja kuljused. Kummaski käes oli käevõru, jalgade juures kaks jalavõru ja vaagnal kaks võru. Sõrmedes oli mehel neli sõrmust. Rõivastuse osadest olid nõöp, kaks sõlge ja nahkrihm. Lisaks oli tal kaks nuga, millest ühe noatupp oli pronksäärise. Kukruse ülejäänud meeste ehted olid üsna tagasihoidlikud (Lisa 3 ja 4). Meeste matused ei paista ehete rohkuse poolest silma ka Pada (Tamla 2011a–c) ega Kaberla kalmistul (Selirand 1962: 141). Kui teistest Kukruse mehematustest leiti üks odaots, siis IX matuses oli neid kaks (Lisa 3 ja 4). Ühtlasi leiti matusest ka vikat, mida esines Kukrusel vanematel naistel ja meestel (Lisa 3 ja 4). Kukruse meessoost noorukite (XXXIII ja XXXIX) ja teise noore *Adultus*-rühma mehe matus XXX ei olnud kuigi leiurohked. IX matuse puhul tundub kõige tõenäolisem, et tegemist oli teistest jõukama mehega, kellele pandi esemeid kaasa vastavalt tema staatusele. Ühtlasi

paiknes matus kalmistul ühes rühmas I, VI, VIIb ja XXII naise- ning V mehematusega, mis kõik paistsid silma rikkalike esemete poolest (vt ptk 3.5; Lisa 3 ja 4).

Maturus-rühma meeste matustes relvi polnud. XIII matuses oli luust kukrukinnise, tuleraua ja tulekivi juures väiksed kollased väävlitükid (Lisa 6: tahvel 4), mida leiti veel kenotaafist (XXIX) (Lisa 3 ja 4). Siksäläs leiti väävlit rikkalike esemetega meeste juurest, kellest üks maetu oli mõõgaga (Valk & Laul 2014: 167). Kuigi väävel oli vaid pisikeste tükkidena, võis sellel omaaegses ühiskonnas kõrge väärtus olla, arvestades, et väävlit leitakse matustest harva ja Eestis seda looduslikult ei esine.

3.5 Vanaduspõlv

Viimase etapina Kukrusele maetute elus eristan vanaduspõlve, millele viitavad vanemate indiviidide rikkalikud esemeleiud. Pole teada, millal Kukrusel inimesi vanaks loeti. Uuritu põhjal näib, et ülejäänutest eristuvad kõige enam üle 45-aastased. Kuna osteoloogilised meetodid ei võimalda nende bioloogilist vanust täpsemalt määrata, siis võisid nad tegelikult olla vanemad. Samas peab arvestama sellega, et aeg, mil kedagi eakaks loeti, oli samuti väga varieeruv. See võis sõltuda teatud rollide täitmisest või positsiooni saavutamisest perekonnas/ühiskonnas.

3.5.1 Naised

Kukruse eakate naiste hulka loen *Senilis*-rühma kuuluvad VI, VIIb, XXII ja XXXVIII matuse. Etnograafiliste paralleelide alusel võib eeldada, et vanad naised ei kandnud enam nii palju ehteid ja nende rõivastus oli tagasihoidlik, sarnanedes pigem laste omaga (Öpik 1970: 37; 101). Seevastu Kukruse kalmistu materjal näitab, et eakate naiste rõivastus ja ehted on sarnased nooremate omadega, olles neist isegi uhkemad (VI ja VIIb). Pole teada, kas vanad naised eluajal ka selliseid rõivaid ja ehteid kandsid. Metallkaunistuste ja ehete rohkus toetab naiste pruudirõivastes matmise ideed. Kuigi naised olid oma viljaka ea minetanud, peeti endiselt vajalikuks matusekontekstis nende naiselikkust rõhutada. Samas arvab Stoodley (2000: 463), et naiste staatus või naiseks olemine polnud alati nende viljakusega seotud, vaid võis lisaks bioloogilistele tunnustele ka sotsiaalsetel kriteeriumitel põhineda. Näiteks võisid olulist rolli mängida jõukus või naise positsioon perekonnas.

Kukruse naiste matuste juures võib täheldada, et kõige rikkalikemate leidudega on kõige vanemad naised, matused VI ja VIIb (mõlemad üle 50-aastased) (Lisa 2–4). Lisaks tavapärastele rõivastuse osadele ja ehetele leiti nende juurest spiraaltorude ja rõngastega kaunistatud eraldi kaasa pandud riideid, tööriistu ja tarbeesemeid (Lisa 6: tahvel 5). VI matusel oli jalutsisse asetatud käärid, vikat, liimeister, kaks nõela ja savinõu. Ühtlasi on see esemete rohkuse poolest Kukruse uhkeim matus. Panustena oli VIIb naisematusel rinnal spiraalpäiste nõeltega kee ning jalgade juures sõlest läbi pistetud käevõru, vikat, nõel ja nuga.

Nimetatud naiste matuste juurest leiti munakoori, mis on Eesti matusekontekstis väga haruldased. VI matuses paiknesid need maetu jalutsis savinõu juures, VIIb matuses naise reieluude vahel (Jonuks & Kurisoo 2014: 84; Jonuks *et al.* valmimisel). VIIb matuse muna oli punaseks värvitud, VI matuse oma valge (Jonuks *et al.* valmimisel). Jonuks *et al.* (samas) omistavad VIIb matuse munale sümbolset tähendust, kuid VI matuses näib see pigem toidu funktsiooni täitvat, ja ühtlasi võib muna viidata ka nende kõrgele staatusele. Munakoori on Kukruselt leitud veel I naisematusel (Lisa 3), aga kuna see oli lõhutud, siis pole nende esialgne asukoht selge. Hilisemate kameraaltööde käigus avastati ka XXII naisematusel monoliidist munakoori, mis olid maetu parema reieluu välisküljel (Kokkov 2011). Muna hauda kaasapanek seostub Kukrusel *Maturus*- ja *Senilis*-rühma naistega, kelle matused olid teistest rikkalikumad ja paiknesid kalmistul ühes rühmas koos.

Võrreldes teiste naistega on erandlik XXXVIII matus, mis kuulus samuti vanemale, 45–50-aastasele naisele (Lisa 2). Tal oli kaelas helmestest ja ripatsmüntidest kee ning tema juurest leiti ka rinnakee koos rinnanõeltega, kuid need ei paiknenud maetu rõivastuse küljes, vaid hoopis põlvede vahel (Lisa 3). Rinnakee juures oli veel rinnaleht ja väga halvasti säilinud raudese (ilmselt varrasahelik). Tegemist on selgelt hauda kaasa pandud komplektiga, mis ei paiknenud oma tavapärasel kohal. Maetul puudusid tüüpilised Kukruse naiste rõivastuse osad nagu naastudega nahkvöö, pronkspealisega noatupp, spiraaltorudest vööehted, metallkaunistustega põll ja sääremähised (Lisa 3 ja 4). Ühtlasi ei leitud tema juurest käevõrusid ega sõlge. Eelneva põhjal järeldub, et tema rõivastus oli üsna tagasihoidlik. Metallkaunistustega põllesid ja nahkrihmasid ning pronkspealisega noatuppesid on peetud jõuka naise tunnusteks (Selirand 1962: 148; Mägi & Ratas 2003: 216; Mägi 2002: 123). Seega võib ühe tõlgendusena välja pakkuda, et tegemist oli vaesema naisega, kellel polnud nii uhkeid esemeid hauda kaasa panna. Teiseks põhjenduseks võib olla teatud sotsiaalsete

rollide täitmata jätmine. Näiteks võis tegemist olla vallalise või lastetu naisega ja seetõttu ei maetud teda rõivastuses, mis oli sobilik abielunaistele ja emadele.

Pisut erinev on XXII matus, mis kuulus samuti üle 50-aastasele indiviidile (Lisa 2). Korrespondentsanalüüsi tulemuste järgi on ta ühes rühmas ülejäänud naistega (Joonised 4 ja 6), kuid tema juurest leitud esemete lähemal uurimisel ilmnevad teatud iseärasused. Nii nagu XXXVIII matuses, polnud sealgi metallkaunistustega nahkrihma, pronkspealisega noatuppe ega vöölt alla rippuvaid spiraalitorudest ehteid (Lisa 3 ja 4). Tema juurest leiti rinnakee ja -nõelad, kuid sarnaselt XXXVIII matusega oli kee eraldi hauda kaasa pandud (Lisa 3). Seevastu rinnanõelad paiknesid naise õlgadel, aga ilma keeta (Lisa 3). Ühest rinnanõelast oli vaid pea ja nõela ennast polnud, mistõttu ei saanud see olla rõivaste kinnitamiseks, vaid pidi olema maetu õlgadele asetatud või rõivaste külge õmmeldud. Eraldi kaasas olnud rinnakeega olid koos veel helmed ja rinnalehed. Muus osas sarnanes matus ülejäänud Kukruse naiste matustega, kuid seal puudusid suuremad tööriistad. Maetul olid käevõrud, pronkskaunistustega põll ja sääremähised. Jääb selgusetuks, miks polnud rinnakeed koos rinnanõelte ja teiste kaelaehetega maetu rõivastuse küljes. Võib-olla oli tegemist kellegi teise poolt kaasa pandud kingitusega, kuigi võiks eeldada, et surnu rõivastuse juures olnud ehted kuulusid eluajal temale endale.

Rikkalikud vanemate naiste matused lubavad oletada, et need naised olid omaaegses ühiskonnas tähtsal positsioonil. Naiste staatus võis vanemas eas suurened, mistõttu oli neil rohkem autonoomsust, sest nende põhiline ülesanne polnud enam laste sünnitamine ega kasvatamine. Nende võimu all võisid olla mitme põlvkonna järeltulijad ja seni nende õlul olnud kohustusi täita nooremad perekonnaliikmed (Gowland 2006: 151). Ka Mägi (2002; 2009) näeb Eesti muinasaegses ühiskonnas naiste staatust küllaltki kõrgena, meestega võrdsena.

3.5.2 Mehed

Meestest on esemete poolest rikkalikumad samuti vanemad (45+) indiviidid. Siin rühmas käsitlen *Senilis*-rühma V, XII, XXVII, XXXIV ja XLIII ning ka *Maturus*-rühma XXXVII¹⁹ matust. Selles vanuses mehed eristuvad noorematest selle poolest (v.a IX), et neile oli sagedamini kaasa pandud relvi ja vikateid (Lisa 6: tahvel 6). Ainuke Kukruse

¹⁹ XXXVII matuse mees on bioloogilise vanuse poolest määratud üle 40-aastaseks (Lisa 2), seetõttu lugesin ta *Maturus*-rühma, kuigi tegemist võis olla ka tunduvalt vanema indiviidiga.

mõõk oli 45–50-aastaselt mehel (XII). Odaotsi leiti samuti pigem vanemate meeste juurest (V ja XLIII). Ka Siksäläs maeti relvadega just vanu mehi (Valk & Laul 2014: 167).

Sarnaselt naistega võib vanemate meeste haudades täheldada vikatite esinemist. Neid on leitud kolmest matusest (V, IX ja XXXVII; Lisa 3 ja 4), millest kaks kuulusid üle 40- ja 50-aastastele meestele (XXXVII ja V). Ühtlasi on näha, et vikatiga matused olid teistest rikkalikumad (Lisa 3 ja 4).

Võimalik, et relvade ja muude esemete esinemine seostub nende jõukuse ja kõrgema sotsiaalse staatusega, mille nad elu jooksul omandasid. Stoodley (2000: 467) täheldab anglosaksi matuste puhul, et vanemate meeste odaotsad ja noad olid pikemad ning nende juurest leiti üldiselt rohkem relvi. Stoodley (samas) näeb neid erilises staatuses, arvestades nende elukogemust ja suuremaid teadmisi. Kuigi nad ise enam sõjaliselt aktiivsed polnud, võisid nad olla näiteks õpetajad, sepad või käsitöömeistrid.

Ühtlasi torkab Kukrusel silma V ja IX mehe- ning I, VI, VIIb ja XXII naisematuse rühm (ptk 2.3), mis paiknes kalmistul koos, oli orienteeritud peaga läände ja sisaldas teistest rikkalikemaid esemeid. Võimalik, et tegemist oli ühe jõukama perekonna matustega. Seega ei pruukinud nende haudades olnud leiud viidata ainult vanusest tulenevale staatusele, vaid ka jõukusele. Arvestama peab ka seda, et mitte kõik Kukrusele maetud eakad polnud ühtemoodi rohkete esemetega (nt XXXIV, XXXVIII). Esines ka üks *Senilis*-rühma mehematus (XXVII), kust ei leitud ühtegi eset, kuid muu matmiskombestiku osas sarnanes see ülejäänud täiskasvanutega (Lisa 2).

Kukruse vanemate indiviidide matuste põhjal ei saa väita, nagu oleks eakad sealse ühiskonnas marginaalses seisundis olnud. Vanemate meeste ja naiste kõrget ühiskondlikku positsiooni on ka Siksälä puhul täheldatud, kus elu vältel omandatud staatus leidis isegi pärast selle minetamist endiselt rõhutamist (Valk & Laul 2014: 167). Näiteks relvadega maetud vanad mehed ilmselt ise enam sõjas ei osalenud, kuid sellest hoolimata peeti vajalikuks sõjameheks olemist väljendada. Ilmselt olid Kukrusel eakad oma kogukonnas suure au sees ja see avaldus ka matmiskombestikus. Nad võisid olla oma pika elu jooksul nii sotsiaalselt kui majanduslikult palju saavutanud. Nii võib näiteks VI ja VIIb naisematuse põhjal oletada, et tegemist oli jõukate emandatega, kellel oli palju lapsi ja lapselapsi. Võimalik, et nad olid lesed ja ühtlasi oma perekonna pead.

3.6 Kokkuvõte Kukrusele maetute vanuseetappidest

Matmiskombestiku põhjal eristuvad Kukrusel kõige paremini laste erinevad vanuseetapid. Ilmselt oli laste puhul sotsiaalne vanus tihedalt seotud nende bioloogilise ja füsioloogilise arenguga. Näib, et pärast bioloogilise küpsuse saavutamist on indiviidi elus saanud määravaks sotsiaalsed, kultuurilised ja majanduslikud näitajad ning seepärast pole vanuseetappe matmiskombestiku põhjal enam võimalik nii täpselt eristada, kuigi võib oletada, et eksisteeris eakate vanuserühm. Ühelt poolt võib see tuleneda ka Kukruse kalmistule maetud indiviidide arvu vähesusest, mistõttu erisused ei torka silma. Teisalt võiski pärast bioloogilise ja sotsiaalse küpsuse saavutamist olla üks täiskasvanud indiviidide etapp, mis kestis nii kaua, kuni inimene sai vanaks ja omandas teistsuguse staatuse.

KOKKUVÕTE

Käesolev töö oli katse uurida muinasaja lõpu inimese vanuselist identiteeti Kukruse kalmistule matnud kogukonna näitel. Töö probleematika kerkis esile sellest, et vanust võetakse sageli iseenesestmõistetavalt, arvestamata selle kultuuri- ja ajaspetsiifilisusega. Inimese vanus ei tähenda üksnes elatud aastaid võrdluses kronoloogilise ajaskaalaga, vaid see on seotud inimese bioloogilise arengu ning ühiskonnas kehtivate normide ja kultuuriliste tavadega.

Esmalt käsitlesin vanuse uurimist teoreetilisest lähtekohast, rõhutades kronoloogilise, bioloogilise ja sotsiaalse vanuse eristamist. Selle tulemusel selgus, kui keerukas ja mitmekülgne võib vanuseline identiteet olla ja kui tihedalt see on seotud teiste inimese identiteedi osadega, iseäranis sooga. Näitasin, et inimese elukaarele peab keskenduma kui tervikule, et mõista inimese kohta ja rolli mineviku ühiskonnas.

Kukrusele maetute sotsiaalsete vanuseetappide leidmiseks kasutasin korrespondentsanalüüsi, mida pole Eesti arheoloogias seni rakendatud. Ühtlasi tutvustasin meetodi toimimise põhimõtteid ja selle kasutusvõimalusi arheoloogias. Maetute ja nende juurest leitud esemete analüüsiga joonistus välja kolm rühma, kuid nende põhjal ilmneseid eelkõige maetute vahelised soolised erinevused. Ühtlasi võib täheldada, et Kukrusel ühtisid maetute bioloogiline ja sotsiaalne sugu. Kuigi laste sugu pole võimalik osteoloogiliste meetoditega kindlaks määrata, võimaldasid analüüsi tulemused üksikute indiviidide puhul sellekohaseid järeldusi teha.

Hoolimata sellest, et korrespondentsanalüüsiga koonduvad üksteisega sarnased matused graafikul lähestikku, ei olnud võimalik vaid graafikult vanusest tulenevaid iseärasusi välja lugeda, sest seal ei paikne kõik matusega seonduvad leiud selle juures. Vanuselised erinevused ilmneseid seetõttu kolme rühma matuste lähemal uurimisel, kus keskendusin teatud matustega seonduvatele esemetele ja nende arvule. Siin ilmnese oluline meetodi kitsaskoht – pelgalt graafikute lugemisest ei piisa, vaid oluline on vaadata paralleelselt analüüsi algandmeid. Üldiselt julgen korrespondentsanalüüsi teistele uurijatele soovitada. Kuigi pidin pidevalt analüüsi algandmetega tegelema, võimaldas korrespondentsanalüüs esitada matuste vahelisi seoseid visuaalselt ja selgelt, andes mu enda oletustele statistilise aluse.

Sotsiaalse vanuse etappe eristasin vastavalt korrespondentsanalüüsiga saadud tulemustele, sidudes need nii vanusega seonduvate teoreetiliste lähtekohtade kui paralleelidega teistest

kalmistutest ning antropoloogilistest materjalidest. Kõige selgemalt oli võimalik vahet teha laste vanuseetappidel.

Eelnevast tulenevalt tõin Kukrusel välja viis sotsiaalse vanuse etappi: 1) imikuiga, 2) väikelapseiga, 3) üleminek täiskasvanueale, 4) täiskasvanuiga, 5) vanaduspõlv. Sotsiaalne vanus avaldus matmiskombestikus eelkõige esemeleidude põhjal. Imikute ja väikelaste puhul väljendus see lisaks kirstuta matmises ning ainult imikutel teistsuguse matmissuunaga. Näib, et mida vanemaks laps sai, seda suurem oli tõenäosus, et ta maeti esemete ja kirstuga. Bioloogilise ja sotsiaalse vanuse ühtimist võis täheldada kõige enam laste puhul kuni üleminekuni täiskasvanute hulka, mis oli ootuspärane, sest laste rollid olid tihedalt seotud nende füüsilise ja vaimse võimekusesega.

Inimese elukaare esimese etapina nägin imikuiga, mis kestis sünnist kuni paari esimese aastani, mil laste matmiskombestik erines mõnevõrra ülejäänutest. Imikuid iseloomustas teistest erinev matmissuund ning esemete ja kirstude puudumine. Vaid ühe imiku (XVII) juurest leiti esemeid, mida tõlgendasin kui päritava staatuse markeerijaid.

Järgneva etapina eristasin väikelapseiga, kuhu kuulusid lapsed umbes 2.–9. eluaastani. Sarnaselt imikutega ei leitud nende juurest kirste, kuid saadi esemeid, peamiselt kuljustest ja helmestest keesid ning käevõrusid, rõivastuse osadest spiraalطورusid, rõngaid ja sõlgi ning tarbeesemetest nuge ja savinõusid. Selles vanuseetapis ei eristatud kaasapandud esemetega laste sugu. Tõenäoliselt täitsid lapsed selles vanuseetapis majapidamises juba teatud ülesandeid ja pigem võiks neid naiste sfääriga seostada, millele viitavad naistega sarnased ehted.

Umbes 9–12-aastaselt hakati lapsi matma täiskasvanutega sarnaste soospetsiifiliste esemetega, milleks näiteks poistel olid väiksemad tarberiistad: luust kukrukinnis, tuleraud ja tulekivi. Ühtlasi vähenes poistel käevõrude arv ja neid ei maetud enam helmekeedega. Analüüsitulemuste põhjal näib, et Kukrusel selles vanuseetapis tüdrukuid polnud, mistõttu ei saa nende kohta järeldusi teha. Pada kalmistu paralleelidele tuginedes võib eeldada, et ka tüdrukutel eksisteeris nn üleminekuiga, kus nende soospetsiifilisteks esemeteks olid pronkspealisega noatuped ja jämedatest spiraalطورudest vöökaunistused ning ühtlasi suurenes käevõrude arv. Sellesse vanuseetappi lugesin meessoost noorukid, sest nende esemed ei erinenud natuke nooremate omadest. Kuigi matmiskombestiku poolest sarnanesid selle vanuseetapi lapsed täiskasvanutega, polnud neil suuremaid tööriistu ega relvi.

Nimetatud vanuserühma puhul järeldasin, et nende indiviidide juurest leitud esemed väljendavad laste sotsiaalsete rollide muutumist võrreldes väikelapseeaga. Ilmselt olid nad nüüd juba arvestatav tööjõud ning täitsid meeste ja naiste omaseid ülesandeid. Samas ei ole kindel, kas neid saab igas sotsiaalse elu aspektis täiskasvanuteks lugeda. Vanus 9–16 aastat oli üleminekuetapp, kus nad polnud enam lapsed, aga ka mitte päris täiskasvanud. Võimalik, et sotsiaalne küpsus saavutati alles näiteks abiellumise ja laste saamisega, mis võis hilisemasse ikka jääda.

Kukrusele maetud täiskasvanute hulka lugesin maetud umbes 16.–45. eluaastani. Täiskasvanute sotsiaalse vanuse etappe oli kõige keerulisem eristada. Ühelt poolt võis see tuleneda nooremate täiskasvanute vähesusest ning küpses ja vanemas eas (40+) indiviidide rohkusest, teisalt ei pruukinud bioloogilise küpsuse saavutades vanusel enam nii olulist rolli indiviidi identiteediloomes olla. Inimese staatuse võisid määrata hoopis sotsiaalsed, kultuurilised või majanduslikud kriteeriumid, näiteks abiellumine, oma majapidamise ja järglaste saamine või teatud ametipositsiooni omandamine.

Naiste matused olid üldiselt väga sarnased ja esines vaid üks erand (XXXVIII), mis võis tuleneda jõukusest või sotsiaalsete rollide täitmisest. Ainuke Kukruselt leitud naissoost nooruki matus (XLIV) näib kuuluvat täiskasvanud naiste rühma. Täiskasvanud naiste rõivastuse ja ehte komplekti kuulusid spiraalitorude ja rõngastega kaunistatud põll ja sääremähised, naastudega nahkrihm, pronkspealisega noatupp, jämedatest spiraalidest vööehted, kaela- ja rinnakeed ning käevõrud.

Noorte meeste matustest torkas esemete poolest silma vaid üks (IX), kes sarnanes pigem vanemate meestega. Ilmselt ei olnud tema erilisus seotud bioloogilise vanusega, vaid tulenes pigem sotsiaalsetest ja majanduslikest näitajatest, näiteks jõukusest.

Viimase etapina eristasin Kukrusel vanaduspõlve (45+), kus leidude rohkuse poolest torkasid silma nii vanemate naiste kui ka meeste matused. Naisi ja mehi iseloomustas vikatite esinemine hauas. Naistest olid kõige uhkemad kaks üle 50-aastast indiviidi (VI ja VIIb), kellel oli lisaks tavapärasele rõivastuse osadele ja ehetele kaasa pandud ka eraldi spiraalitorude ja rõngastega kaunistatud riideese, ehteid, tööriistu ja väiksemaid tarbeesemeid. Oluline on märkida, et naiselikkust rõhutati ka vanas eas ja isegi tugevamini kui noorematel naistel, kuigi etnograafilistest paralleelidest lähtudes võiks eeldada, et eakad naised olid ehte ja rõivastuse poolest tagasihoidlikumad kui viljakas eas naised. Vanematel meestel viitasid nende erilisele staatusele ja jõukusele odaotsad ja mõõk.

Vanemate indiviidide matuste leiurohkust tõlgendasin eakate kõrge positsiooni määrgina ühiskonnas. Nende staatus võis tuleneda pika elu jooksul saavutatust. Kuna kõik vanemate indiviidide matused polnud ühtmoodi rikkalikud, siis võis see osa puhul olla tingitud ka majanduslikust jõukusest. Kukuruse matmiskombestik ei näita, nagu oleksid eakad ühiskonnas marginaalses seisus olnud. Siinkohal on selgelt näha, kuidas tänapäevaseid arusaamu vananemisest ei tohiks minevikku üle kanda.

Käesolev töö on üks võimalikest viisidest, kuidas läheneda minevikus elanud inimeste identiteetide ja elukäigu uurimisele. Siinkohal tuleb rõhutada, et tegemist on vaid ühe kogukonnaga ja selline vanuseline jaotus ei pruugi laieneda ülejäänud Eesti muinasaja lõpu kogukondadele. Laiema pildi ja üldistuste tegemiseks peaks tulevikus uurimistöösse kaasama teisi samaaegsed kalmistuid, eriti Pada, kus võivad ilmned hoopis teistsugused vanuselist identiteeti iseloomustavad nüansid.

KASUTATUD ALLIKAD JA KIRJANDUS

Lühendid:

TLÜ = Tallinna Ülikool

TÜ = Tartu Ülikool

AI = Tallinna Ülikooli arheoloogia teaduskogu (end Ajaloo Instituut)

Käsikirjad

Ariste, E. 1948. Kaevamisaruanne Küti v. Küti as. (Võhu as.) Tiitso t. maal toimunud kaevamistest 26. VII–30. VII 1948. a. (Käsikiri TLÜ AI arheoloogiaarhiivis).

Falconer, C. 2014. An Examination of the Funerary Offerings in Mycenaean Chamber Tombs During the Palatial and Postpalatial Periods in the Aegean. Magistratöö. Trent University.

[https://www.academia.edu/6804871/An_Examination_of_the_Funerary_Offerings_in_Mycenaean_Chamber_Tombs_During_the_Palatial_and_Postpalatial_Periods_in_the_Aegean] (külastatud 03.11.2015).

Gowland, R. L. 2002. Age as an aspect of social identity in fourth-to-sixth-century AD England: the archaeological funerary evidence. Durham theses, Durham University. [<http://etheses.dur.ac.uk/1007/>] (külastatud 26.11.2015).

Jonuks, T. & Lõhmus, M. 2010. Arheoloogilised uuringud Ida-Virumaal, Kohtla vallas (Jõhvi khk) Kukruse külas Tallinn-Narva mnt-l: 12.–13. sajandi laibakalmistu, põletusmatustega kalmistu, uusaegne teesillutis. (Käsikiri Muinsuskaitseameti arhiivis).

Kukruse kirjelduslehed. 2009–2010. Käsikirjaline materjal Mari Tõrva valduses.

Kokkov, K. 2011. Aruanne Kukruse XXII matuse reieluu monoliidist. (Käsikiri Tartu Ülikooli arheoloogialaboris).

Kustin, A. 1955. Aruanne Loksa rajoonis Viktor Kingissepa nimelise kolhoosi piirkonnas Kaberla külas toimunud arheoloogilistest kaevamistest 1955. a. (Käsikiri TLÜ AI arheoloogiaarhiivis).

Laul, S. 1956. Aruanne Loksa raj. Kodasoo k/n Kaberla küla end. Sepa talu maa-alal asuva kalme kaevamistest 7.–13. aug 1956. (Käsikiri TLÜ AI arheoloogiaarhiivis).

Limbo, J. 2005. Pada indiividide vanusemäärangud. F 5, sü 50. (Käsikiri TLÜ AI arheoloogiaarhiivis).

Malve, M. Ilumisel. Kukruse matuste osteoloogiline analüüs. – T. Jonuks & M. Tõrv (koost.). Arheoloogilised uuringud Ida-Virumaal, Kohtla vallas (Jõhvi khk) Kukruse külas Tallinn-Narva mnt-l: 12.–13. sajandi laibakalmistu, põletusmatustega kalmistu, uusaegne teesillutis. Koondaruanne.

Rammo, R. 2005. Pronksspiraalkaunistused rõivastel Eesti haualeidude põhjal 11.–14/15. sajandil. Bakalaureusetöö. (Käsikiri TÜ arheoloogia õppetooli raamatukogus).

Randoja, K. 2011. Laste matused hilisrauaaegsetes maa-alustes laibakalmistutes. Proseminaritöö. (Käsikiri TÜ arheoloogia õppetooli raamatukogus).

Randoja, K. 2012. Laste võimalikud sotsiaalsed vanusegrupid Kukruse ja Pada hilisrauaaegsete kalmistute näitel. Bakalaureusetöö. (Käsikiri TÜ arheoloogia õppetooli raamatukogus).

Rootslane, R. 2013. Kukruse ja Pada maahaudadega laibakalmistute relvadega matuste kontekstuaalne analüüs. Bakalaureusetöö. (Käsikiri TÜ arheoloogia õppetooli raamatukogus).

Selirand, J. 1958. Aruanne arheoloogilistest kaevamistest Kaberla kalmel 1958. a. juunis. (Käsikiri TLÜ AI arheoloogiaarhiivis).

Tamla, T. 2011a. Aruanne Pada maa-aluse kalmistu kaevamistest Rakvere rajoonis Viru-Nigula kolhoosis (Viru-Nigula kihelkond, Pada asundus; tänapäeval Viru-Nigula vald, Pada küla) 1987. aastal. (AI 5366). (Käsikiri TLÜ AI arheoloogiaarhiivis).

Tamla, T. 2011b. Aruanne Pada maa-aluse kalmistu kaevamistest Rakvere rajoonis Viru-Nigula kolhoosis (Viru-Nigula kihelkond, Pada asundus; tänapäeval Viru-Nigula vald, Pada küla) 1988. aastal. (AI 5366). (Käsikiri TLÜ AI arheoloogiaarhiivis).

Tamla, T. 2011c. Aruanne Pada maa-aluse kalmistu kaevamistest Rakvere rajoonis Viru-Nigula kolhoosis (Viru-Nigula kihelkond, Pada asundus; tänapäeval Viru-Nigula vald, Pada küla) 1989. aastal. (AM 1036). (Käsikiri TLÜ AI arheoloogiaarhiivis).

Tint, K. 2015. Põimitud esemed Eesti arheoloogilises kalmematerjalis. Bakalaureusetöö. (Käsikiri TÜ arheoloogia õppetooli raamatukogus).

Tõnisson, E. 1958. Aruane arheoloogilistest kaevamistest matusekohal Väike-Maarja rajoonis Tammikus (Simuna khk., end. Tammiku asundus). (Käsikiri TLÜ AI arheoloogiaarhiivis).

Kirjandus

Alberti, G. 2013a. An R script to facilitate correspondence analysis. A guide to the use and the interpretation of results from an archaeological perspective. – *Archeologia e Calcolatori* 24, 25–53.

Alberti, G. 2013b. Making Sense of Contingency Tables in Archaeology: the Aid of Correspondence Analysis to Intra-Site Activity Areas Research. – *Journal of Data Science*, 11, 479–499.

Allmäe, R. 2006. Grave 2 of Maidla – the burial site of a single family. – *Estonian Journal of Archaeology*, 10 (1), 3–23.

Appleby, J. E. P. 2010. Why We Need an Archaeology of Old Age, and a Suggested Approach. – *Norwegian Archaeological Review*, 43: 2, 145–168.

Appleby, J. E. P. 2011. Bodies, burials and ageing: accessing the temporality of old age in prehistoric societies. – *Oxford Journal of Archaeology*, 30(3), 231–246.

Baker, B. J., Dupras, T. L. & Tocheri, M. W. 2005. *The Osteology of Infants and Children*. College Station, Texas A&M University Press.

Baxter, J. E. 2005. *The Archaeology of Childhood: Children, Gender and Material Culture*. California, AltaMira Press.

Baxter, M. J. & Cool, H. E. M. 2010. Correspondence analysis in R for archaeologists: an educational account. – *Archeologia e Calcolatori*, 21, 211–228.

Becker, M. J. 2007. Childhood Among the Etruscans: Mortuary Programs at Tarquinia as Indicators of the Transition to Adult Status. – A. Cohen & J. B. Butter (toim.). *Constructions of Childhood in Ancient Greece and Italy. Hesperia Supplement, 41*. Athens, 281–292.

- Beh, E. J. 2004.** Simple Correspondence Analysis: A Bibliographic Review. – *International Statistical Review*, 72(2), 257–284.
- Bølviken, E., Helskog, K., Holm-Olsen, I. M., Solheim, L. & Bertelsen, R. 1982.** Correspondence Analysis: an alternative to principal components. – *World Archaeology*, Vol. 14, No. 1, 41–60.
- Chamberlain, A. T. 2006.** *Demography in archaeology*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Cohen, A. & Rutter, J. B. (toim.). 2007.** *Constructions of Childhood in Ancient Greece and Italy. Hesperia Supplement, 41*. Athens, The American School of Classical Studies at Athens.
- Conkey, M. W. & Spector, J. D. 1984.** *Archaeology and the Study of Gender*. – *Advances in Archaeological Method and Theory*, Vol. 7, 1–38.
- Crawford, S. 2011.** Overview: the Body and Life Course. – H. Hamerow, D. A. Hinton & S. Crawford (toim.). *Oxford Handbook of Anglo-Saxon Archaeology*. Oxford, Oxford University Press, 625–640.
- David, N. & Cramer, C. 2001.** *Ethnoarchaeology in action*. Cambridge, Cambridge University Press.
- De Leeuw, J. 2013.** Correspondence Analysis of Archaeological Abundance Matrices. – C. R. Nance, J. de Leeuw, P. C. Weigand, K. Prado & D. S. Verity (toim.). *Correspondence Analysis and West Mexico Archaeology: Ceramics from the Long-Glassow Collection*. Albuquerque, University of New Mexico Press, 67–100.
- Díaz-Andreu, M. 2005.** Gender identity. – M. Díaz-Andreu, S. Lucy, S. Babić & D. Edwards (toim.). *The Archaeology of Identity: Approaches to gender, age, status, ethnicity and religion*. London, Routledge, 13–42.
- Eisenstadt, S. M. 1966.** *From generation to generation: age groups and social structure*. New York, Free Press.
- Everitt, B. S., Landau, S., Leese, M. & Stahl, D. 2011.** *Cluster Analysis*. West Sussex, John Wiley & Sons.

Fahlander, F. 2004. Archaeology and Anthropology – Brothers in Arms? On Analogies in 21st-century Archaeology. – F. Fahlander & T. Oestigaard (toim.). *Material Culture and Other Things – Post-disciplinary Studies in the 21st century. Gotarc, Series C, No 61.* Gothenburg, 185–212.

Fahlander, F. 2013. Intersecting Generations: Burying the Old in a Neolithic Hunterfisher Community. – *Cambridge Archaeological Journal*, 23(2), 227–239.

Gilchrist, R. 1999. *Gender and archaeology: Contesting the past.* London, Routledge.

Gilchrist, R. 2012. *Medieval Life: Archaeology and the Life Course.* Woodbridge, Boydell Press.

Gowland, R. & Thompson, T. 2013. *Human Identity and Identification.* Cambridge, Cambridge University Press.

Gowland, R. 2006. Ageing the past: Examining age identity from funerary evidence. – R. Gowland & C. Knüsel (toim.). *Social archaeology of funerary remains.* Oxford, Oxbow Books, 143–154.

Gowland, R. 2007. Age, ageism and osteological bias: the evidence from late Roman Britain. – *Journal of Roman archaeology. Supplementary series* 65, 153–169.

Greenacre, M. 2006. From Simple to Multiple Correspondence Analysis. – M. Greenacre & J. Blasius (toim.). *Multiple Correspondence Analysis and Related Methods.* Boca Raton, Taylor & Francis Group, 41–76.

Greenacre, M. & Blasius, J. 2006. *Multiple Correspondence Analysis and Related Methods.* Boca Raton, Taylor & Francis Group.

Greenacre, M. 2007. *Correspondence Analysis in Practice.* Florida, Chapman & Hall.

Hamerow, H., Hinton, D. A. & Crawford, S. (toim.). 2011. *Oxford Handbook of Anglo-Saxon Archaeology.* Oxford, Oxford University Press.

Hammer, Ü., Harper, D. A. T. & Ryan, P. D. 2001. PAST: Paleontological statistics software package for education and data analysis. *Palaeontologia Electronica* 4(1): 9pp. [http://palaeo-electronica.org/2001_1/past/issue1_01.htm] (külastatud 22.04.2016).

Hill, M. O. 1974. Correspondence Analysis: a neglected multivariate technique. – *Journal of the Royal Statistical Society. Series C (Applied Statistics)*, Vol. 23, No. 3, 340–354.

Høilund Nielsen, K. 1997. The Schism of Anglo-Saxon Chronology. – C. K. Jensen & K. Høilund Nielsen (toim.). *Burial and Society*. Aarhus, Aarhus University Press, 71–100.

Jensen, C. K. & Høilund Nielsen, K. 1997. Burial Data and Correspondence Analysis. – C. K. Jensen & K. Høilund Nielsen (toim.). *Burial and Society*. Aarhus, Aarhus University Press, 29–62.

Jolliffe, J. T. 2013. Principal Component Analysis. New York, Springer.

Jonuks, T. & Kurisoo, T. 2014. To be or not to be... a Christian. Some new perspectives on understanding the Christianisation of Estonia. – *Folklore. Electronic Journal of Folklore*, 55, 69–97. [www.folklore.ee/folklore/vol55/jonuks_kurisoo.pdf] (külastatud 24.04.2016).

Jonuks, T., Oras, E., Best, J., Demarchi, B., Mänd, R., Presslee, S. & Vahur, S. Valmimisel. Christian and pagan – eggshells as grave goods in the Late Iron Age cemetery at Kukruse, NE Estonia.

Kuijt, I. & Goodale, N. 2009. Daily practice and the organization of space at the dawn of agriculture: A case study from the Near East. – *American Antiquity*, 74(3), 403–422.

Kurila, L. 2007a. Vaiko statusas Rytu Lietuvoje geležies amžiuje. – *Archaeologia Lituana*, T. 8, 97–116.

Kurila, L. 2007b. Graves of the Unburied: Symbolic Iron Age Warrior Burials in East Lithuania. – *Archaeologia Baltica*, 8, 292–301.

Kurisoo, T. 2014. Pada kalmistu rinnakeed. – Ajast ja ruumist. Uurimusi Mare Auna auks. Ü. Tamla & V. Lang (toim.). *Muinasaja Teadus* 25. Tallinn-Tartu, 79–92.

Kõivupuu, M. 2015. Eestlase eluring. Tallinn, Varrak.

Lang, M. 2004. Matusekommetest Kirde-Eestis 19. sajandil ja 20. sajandi algul. – *Mäetagused*, 25, 77–102. [<http://www.folklore.ee/tagused/nr25/merikelang.pdf>] (külastatud 14.03.2016).

Lang, V. & Ligi, P. 1991. Muistsed kalmed ajaloolise demograafia allikana. – *Arheoloogiline kogumik*. L. Jaanits & V. Lang (toim.). *Muinasaja Teadus* 1. Tallinn, 216–238.

Lancy, D. F. 2015. The Anthropology of Childhood: Cherubs, Chattel, Changelings. Cambridge, Cambridge University Press.

Lehtosalo-Hilander, P.-L. 2000. Luistari – A History of Weapons and Ornaments. – Suomen Muinasmuistoyhdistyksen Aikakauskirja 107. Vammalan Kirjapaino, Helsinki.

Lewis, M. E. 2007. The Bioarchaeology of Children: Perspectives from Biological and Forensic Anthropology. Cambridge, Cambridge University Press.

Lucy, S. 2005. The archaeology of age. – M. Díaz-Andreu, S. Lucy, S. Babić & D. Edwards (toim.). The Archaeology of Identity: Approaches to gender, age, status, ethnicity and religion. London, Routledge, 43–66.

Lõhmus, M., Jonuks, T. & Malve, M. 2011. Archaeological salvage excavations at Kukruse: a Modern Age road, cremation field and 12th–13th century inhumation cemetery. Preliminary results. – Arheoloogilised välitööd Eestis 2010, 103–112.

Malve, M. 2014. Haiguste ja vigastuste jäljed Siksälä kalmistu luudel. Lisa V. – H. Valk & S. Laul (autorid). Siksälä kalme I. Muistis ja ajalugu. Tartu, Tartu Ülikool; Tallinn, Tallinna Raamatutrükikoda, 309–334.

Mandel, M. 2003. Läänemaa 5.–13. sajandi kalmed. Tallinn, Eesti Ajaloomuuseum.

Manninen, I. 1924. Sünnimine ja lapsepõlv eesti rahva traditsioonis. – Eesti arst, nr. 4–8. Tartu.

Marsh, I. 2006. Sociology: Making sense of society. Essex, Pearson Education Limited.

Mays, S. 1998. The Archaeology of Human Bones. London, Routledge.

Minuchin, S. & Fishman, H. C. 1981. Family Therapy Techniques. Harvard, Harvard University Press.

Moore, H. 1994. A Passion for Difference: Essays in Anthropology and Gender. Cambridge, Polity Press.

Mägi, M. & Ratas, J. 2003. Eestlaste rõivastus – M. Mägi (toim.). Eesti aastal 1200. Tallinn, 205–224.

- Mägi, M. 2002.** At the Crossroads of Space and Time. Graves, Changing Society and Ideology on Saaremaa (Ösel), 9th–13th Centuries AD. *CCC Papers*, 6. Tallinn; Ajaloo Instituut, Tallinn/Center of Baltic Studies, Gotland.
- Mägi, M. 2009.** Abielu, kristianiseerimine ja akulturatsioon. Perekondliku korralduse varasemast ajaloost Eestis. – Ariadne Lõng: nais- ja meesuuringute ajakiri, 1/2, 76–101.
- Mägi, M. 2013.** Late prehistoric societies and burials in the Eastern Baltic. – *Archaeologia Baltica*, 19, 177–194.
- Rammo, R. 2006.** Eesti arheoloogilistest põlledidudest. – *Etnos ja kultuur*. H. Valk (toim.). *Muinasaja teadus* 18. Tartu, Tallinn, 249–265.
- Rammo, R. & Matsin, A. 2014.** Kangakudumine keskaegses külas Siksälä kalmistu leidude põhjal. Lisa VI. – H. Valk & S. Laul (autorid). Siksälä kalme I. Muistis ja ajalugu. Tartu, Tartu Ülikool; Tallinn, Tallinna Raamatutrükikoda, 335–353.
- Romanowicz, P. (toim.). 2013.** Child and Childhood in the Light of Archaeology. Wrocław, Chronicon.
- Rosman, A., Rubel, P. G. & Weisgrau, M. 2009.** The Tapestry of Culture: An Introduction to Cultural Anthropology. Plymouth, AltaMira Press.
- Rundkvist, M. 2003.** Barshalder 2: Studies of Late Iron Age Gotland. Stockholm, University of Stockholm.
- Selirand, 1962.** Kaberla maa-alune kalmistu (13.–17. sajand). – Muistsed kalmed ja aarded. H. Moora (toim.). *Arheoloogiline kogumik II*. Tallinn, 131–168.
- Selirand, J. 1974.** Eestlaste matmiskombed varafeodaalsete suhete tärkamise perioodil (11.–13. sajand). Tallinn, Eesti Raamat.
- Shennan, S. 2008.** Quantifying Archaeology. Edinburgh, Edinburgh University Press.
- Smith, K. Y. & Neiman, F. D. 2007.** Frequency seriation, correspondence analysis, and Woodland period ceramic assemblage variation in the Deep South. – *Southeastern Archaeology*, 26(1), 47–72.
- Sofaer Derevenski, J. 1997.** Linking age and gender as social variables. – *Ethnographisch-Archäologische Zeitschrift* 38, 485–493.

Sofaer Derevenski, J. 2000. Rings of Life: The Role of Early Metalwork in Mediating the Gendered Life Course. – *World Archaeology*, Vol. 31, No. 3, 389–406.

Sofaer, J. & Stig Sørensen, M. L. 2013. Death and Gender. – S. Tarlow & L. Nilsson Stutz (toim.). *The Oxford Handbook of the Archaeology of Death and Burial*. Oxford, Oxford University Press, 527–541.

Sofaer, J. 2011. Towards a Social Bioarchaeology of Age. – S. C. Agarwal & B. A. Glencross (toim.). *Social Bioarchaeology*. West Sussex, Blackwell Publishing, 285–311.

Sofaer, J. R. 2006. *The Body as Material Culture: A Theoretical Osteoarchaeology*. Cambridge, Cambridge University Press.

Stig Sørensen, M. L. 2009. Gender, material culture and identity in the Viking diaspora. – *Viking and Medieval Scandinavia* 5, 253–269.

Stoodley, N. 2000. From the Cradle to the Grave: Age Organization and the Early Anglo-Saxon Burial Rite. – *World Archaeology*, 31 (3), 456–472.

Stoodley, N. 2011. Childhood to Old Age. – H. Hamerow, D. A. Hinton & S. Crawford (toim.). *Oxford Handbook of Anglo-Saxon Archaeology*. Oxford, Oxford University Press, 641–666.

Zariņa, A. 1973. Izrakumi Salaspils Laukskolā 1972 gadā. – Materiāli par arheologu, antropologu un etnogrāfu 1972 gada. Pētījumu rezultātiem. Rīgā, Izdevniecība Zinātne, 76–80.

Tedre, Ü. 1998. Inimelu kesksed sündmused. – A. Viires & E. Vunder (toim.). *Eesti rahvakultuur*. Tallinn, Eesti Entsüklopeediakirjastus, 409–433.

Turek, J. 2012. Age and Gender Identities in European Copper Age: An Anthropological Perspective. – *Indian Anthropologist* 43:2, 73–86.

Turek, J. 2013. Children in the burial rites of complex societies. Reading gender identities. – P. Romanowicz (toim.). *Child and Childhood in the Light of Archaeology*. Wrocław, Chronicon, 77–87.

Uihoaed, K. 2013. Verbiühendid eesti murretes. *Dissertationes philologiae Estonicae Universitas Tartuensis* 34. Tartu.

Urtāns et al. 1967. = Уртан, В. А., Граудонис, Я. Я., Шноре, Э. Д., Мугуревич, Э. С., Зарина, А. 1967. Раскопки на территории строительства Рижской ГЭС. – Археологические открытия 1966 года. Москва, Издательство Наука, 279–284.

Urtāns, V. 1973. Aizkraukles arheologiskās ekspedīcijas 1972. gada darba rezultāti. – Materiāli par arheologu, antropologu un etnogrāfu 1972 gada. Pētījumu rezultātiem. Rīgā, Izdevniecība Zinātne, 66–70.

Valk, H. & Laul, S. 2014. Siksälä kalme I. Muistis ja ajalugu. Tartu, Tartu Ülikool; Tallinn, Tallinna Raamatutrükikoda.

Valk, H., Ratas, J. & Laul, S. 2014. Siksälä kalme II. Matuste ja leidude kataloog. Tartu, Tartu Ülikool; Tallinn, Tallinna Raamatutrükikoda.

Wallin, P. 2010. In search of rituals and group dynamics: correspondence analysis of Neolithic grave fields on the Island of Gotland in the Baltic Sea. – Documenta Praehistorica, XXXVII, 65–75.

Woodward, I. 2007. Understanding Material Culture. London, Sage Publications.

Van Gennep, A. 1909. Les rites de passage. Paris, Emile Nourry.

Van Gennep, A. 1960. The Rites of Passage. M. B. Vizedom & G. L. Caffee (tõlk.). Chicago, The University of Chicago Press.

VanDerwarker, A. M. 2010. Correspondence Analysis and Principal Components Analysis as Methods for Integrating Archaeological Plant and Animal Remains – A. M. VanDerwarker & T. M. Peres (toim.). Integrating Zooarchaeology and Paleoethnobotany: A Consideration of Issues, Methods and Cases. New York, 75–98.

Värv, E. 1998. Riietumine ja rahvarõivad. – A. Viires & E. Vunder (toim.). Eesti rahvakultuur. Tallinn, Eesti Entsüklopeediakirjastus, 367–396.

Welinder, S. 2001. The Archaeology of Old Age. – Current Swedish Archaeology, Vol. 9, 163–178.

White, T. D. & Folkens, P. A. 2005. The Human Bone Manual. London, Elsevier Academic Press.

Vilka, A. 2012. „Bērnu arheoloģija” un Latvijas arheoloģiskā materiāla izmantošana: vidējā un vēlā dzelzs laikmeta kapulauku piemēri. – Latvijas Vēstures institūta žurnāls, 2(83), 5–35.

Vilka, A. 2013. Some aspects of child burials in the Middle and Late Iron Age (5th–12th c.) in the territory of Latvia. – P. Romanowicz (toim.). *Child and Childhood in the Light of Archaeology*. Wrocław, Chronicon, 113–136.

Vilka, A. 2014. Not just unimportant little things: children in Latvia's Middle and Late Iron Age mortuary landscape. – *Lietuvos Archaeologija*, 40, 139–162.

Vilka, A. 2015. (Re)examining the Children: Case studies from the Middle and Late Iron Age burials in Latvia. – *Today I am not the one I was yesterday: Archaeology, identity, and change*. A. Haak, V. Lang & M. Lavento (toim.). *BASE, Interarchaeologia 4*. Tartu–Helsinki–Riga–Vilnius, 239–252.

Öpik, E. 1970. *Vadjalastest ja isuritest XVIII sajandi lõpul*. Valgus, Tallinn.

Internetiallikad

Alberti, G. Programmi R kood. [<http://cainarchaeology.weebly.com/r-script-for-ca.html>] (kūlastatud 03.11.2015).

Alberti, G. 2009. *A Primer to Correspondence Analysis*. [http://www.academia.edu/1305652/Primer_on_the_use_of_Correspondence_Analysis] (kūlastatud 30.10.2015).

Buckberry, J. 2000. *Missing, Presumed Buried? Bone Diagenesis and the Under-Representation of Anglo-Saxon Children*. – *Assemblage 5*. University of Sheffield Graduate Student Journal of Archaeology.

[<https://core.ac.uk/download/files/10/135012.pdf>] (kūlastatud 25.03.2016).

De Leeuw, J. 2007. *Correspondence Analysis of Archaeological Abundance Matrices*. Department of Statistics, UCLA. [<http://escholarship.org/uc/item/9vd6p5zk>] (kūlastatud 03.11.2015).

Google Maps. [<https://www.google.ee/maps>] (kūlastatud 28.04.2016).

Madsen, T. 2007. Multivariate data analysis with PCA, CA and MS.

[<http://www.archaeoinfo.dk/PDF%20files/2007%20Multivariate%20data%20analysis.pdf>]

(külastatud 03.11.2015).

Arvutiprogrammid

Exceli statistikapakett XLSAT Premium. [<https://www.xlstat.com/en/>] (külastatud 03.11.2015).

Programm Past. Versioon 3.10. [<http://folk.uio.no/ohammer/past/>] (külastatud 03.11.2015).

Programm R. Versioon 3.2.3. [<https://www.r-project.org/>] (külastatud 03.11.2015).

Social age stages of the individuals buried at the Kukruse 12–13th century inhumation cemetery

Summary

Age is a fundamental aspect of individual's identity. Yet it is often taken for granted in archaeology and left undertheorized. It is important to distinguish between three types of ages: 1) chronological age (individual's age in calendar years), 2) biological age (physical ageing of the body), and 3) social age (culturally constructed norms concerning appropriate behaviour and attitudes for an age group). Today in many countries chronological age is considered most important, but this might not have been so in the past. We could assume that the chronological age was not that relevant in the context of pre-literal societies where accurate measure of time was not so important. In these societies person's physiological, psychological development and cultural norms must have played a more significant role in the construction of one's age identity.

The aim of this master's thesis is to find out more about age identity of the Late Iron Age people in Estonia and therefore enrich our ideas of the society of that period. With my thesis I try to develop a theoretical and methodological framework on how to approach age identity of the past people. This work is based on the 41 inhumations at Kukruse Late Iron Age (12–13th) cemetery, which is situated in North-East Estonia (Lisa 1). The specific aim of this thesis is to construct social age stages of the individuals buried at Kukruse.

Although archaeologists who study mortuary remains deal with age very often, they mostly base their interpretations on the biological age and do not consider that in the past biological age may not have coincided with social age. Although funerary archaeology is popular in Estonia, no studies focussing specifically on social age have been carried out so far. This pioneering study on social age categories aims to answer the following questions:

- 1) Whether and which social age stages could be reconstructed on the basis of Kukruse burials?
- 2) Whether and how is social age expressed in mortuary practices at Kukruse?
- 3) Do biological and social age of the buried people coincide and to what extent?
- 4) How were individual's sex and gender expressed in different social age stages?

Firstly, I discussed theoretical challenges that we face while dealing with different types of age in social sciences in general, and in archaeology in particular. As a result, it appeared how complicated age identity is and how it is associated with other aspects of person's

identity, especially sex and gender. Also, I showed how important it is to focus on the whole life course rather than studying different life stages separately.

In order to find answers to my questions I used correspondence analysis which is a multivariate statistical method for representing tabular data graphically. This allows the relations between data that would remain hidden with bare eye to be appeared. I also wished to set an example to Estonian archaeologists by using correspondence analysis and encourage them to use statistical methods more often in analysing large quantities of data.

In the analysis of Kukruse burial data I used simple and multiple correspondence analyses. With simple correspondence analysis I studied the relations between burials and different artefacts found in them. I conducted multiple correspondence analysis to study connections between the biological age of the buried, orientation of their head and the presence of artefacts and coffins in their graves.

Social age was expressed in Kukruse mainly by artefacts (dress elements and jewellery, tools, commodity items and weapons). Head orientation, the lack of artefacts and burying without a coffin seems to be used to differentiate mainly infant burials. The older the child became the bigger was the chance that he or she was buried with artefacts and within a coffin. I observed that biological and social age coincide during the childhood until children reach biological maturity. After that social, cultural and economic factors seem to be of more importance in defining one's social age.

Departing from the biological age categories and basing on the result of correspondence analysis, theoretical notions of age, parallels from other cemeteries and anthropological literature I distinguished five social age stages of the individuals buried at Kukruse: 1) infancy (0–2 years), 2) age of little children (2–9 years), 3) transitional age to adulthood (9–16 years), 4) adulthood (16–45 years), and 5) old age (45+ years).

Infants' burials were characterized by the lack of artefacts and coffins. Their head orientation was also different from the rest of the buried. There was only one exceptional infant burial that contained different artefacts, mainly jewellery. I interpreted this burial as a marker of child's hereditary status.

From about the age of 2 there appeared artefacts in children's graves: mostly bead and sleigh bells necklaces, bracelets, knives and ceramic vessels. At this stage it was not possible to distinguish children's sex and their jewellery was more similar to women.

The next stage in life was marked at the age about from 9–12 onwards by the appearance of gender specific items that characterized adults. For boys these were pouch fasteners made of bone, fire steel and flint. They had less jewellery items that were characteristic to women. As there were no girls' burials at that age stage, it is impossible to say how they were perceived at Kukruse. Parallels from Pada cemetery suggest that this age stage started roughly at the same time for girls and their gender specific artefacts were knives with bronze sheath, belt decorations made of coarse spiral tubes and increasing amount of bracelets. It seems that at that stage children took on gendered tasks but it remains unclear whether they were considered socially adults. I found that it was probably a time of important changes in these individuals' lives that led to physical maturing and a transition to adulthood. Although they might have been physically capable of having children, the time they actually had them, and got married took place later in their lives.

It was difficult to distinguish social age stages of biologically mature individuals. It is possible that it was caused by the low number of younger adults as most of the adults were over 40 years old. On the other hand, it might be possible that after an individual reached biological and social maturity, age did not play so important role anymore. Person's status might have been determined by other criteria such as getting married, having children, obtaining a certain occupation or position in society.

Women's burials were overall quite similar in Kukruse. Typical items that characterised women's dress and jewellery were aprons and leg wrappings decorated with spiral tubes and rings, leather belts with studs, knife in a bronze sheath, belt decorations of coarse spiral tubes, necklaces of beads and pendants, breast chains, and bracelets.

It was even more difficult to distinguish between different social age-stages of men. It seems that women's stages were more associated with their fertility and maternal status but for men some other criteria, for example achieving a certain position might have been more important. The bias might also be due to the low number of young men burials in the sample. Adult men's burials were characterised also by dress items and jewellery but they were not as rich in metal decorations as women's. Men wore less jewellery but they had more small commodities (mainly fire steels and flint) and weapons (spears and one sword).

I distinguished old age as the final stage in the life course. In Kukruse burials of older (40+) individuals were wealthier than the ones of younger individuals. In this stage men and women were both buried with larger tools (mainly scythes). Some of the women's burials were especially rich and they had in addition to usual dress items and jewellery

other artefacts that were placed separately in their graves and could be interpreted as grave goods. Femininity was stressed in old women's burials as well although these women were probably past their fertile age. Older men's graves were more likely to contain weapons, which probably indicated their higher (=warrior) status. It seems that old people were respected in their society. They must have held an important position that was accomplished during their long life.

This master's thesis showed one possible way how to approach the age identity of the past people. It must be stressed that these life stages were distinguished by the example of one community and the number of burials was not very big. As social age is culture specific, division of life course might have been different elsewhere in Estonia at that period. Therefore, it is important to involve other cemeteries from the same period in future research to give broader interpretations about age identities of the past people.

LISAD

LISA 1. Kukruse asukoht kaardil. Aluskaart Google Maps.

LISA 2. Kukruse matuste kataloog¹

Nr	Matus (luustik)	Luustiku seisund	Vanus	Vanusegrupp	Sugu	Matmis suund	Keha asend	Käte asend	Jalgade asend	Leiud	Kirst	Märkused
1.	I	halvasti säilinud: enamik luustikust varasemate segamistega ja teetöödega paigast liigutatud, esialgsel kohal vasak sääre- ja pindluu, osa kaelalülisid, vasak õlavarreluu ja kolju	35–40 a	Maturus	N	W	selili		väljasirutatud	jah	jah	
2.	II	üsna halvasti säilinud: puudu kolju, parem käsi eeluuringute käigus eemaldatud, osa jalaluudest teetöödega kaduma läinud	7 a ± 24 k	Infans II		S	selili	vasak rinnal	väljasirutatud	jah	jah	
3.	IV		40+ a	Maturus		S	selili		väljasirutatud		jah	täielikult välja ei kaevatud, analüüsi ei kaasa
4.	V	halvasti säilinud: teetöödega lõhutud kolju, suurem osa luustiku vasakust poolest, vasak reieluu	50+ a	Senilis	M	W	selili		väljasirutatud	jah	jah	
5.	VI	hästi säilinud	50+ a	Senilis	N	W	selili	rinnal	väljasirutatud	jah	jah	
6.	VIIa		0–2 k	Infant								VIIb matusega lõhutud, analüüsi ei kaasa
7.	VIIb	hästi säilinud	50+ a	Senilis	N	W	selili	parem kõhul, vasak ülespoole suunatud	väljasirutatud	jah	jah	
8.	VIII		laps			S	selili		väljasirutatud		jah	täielikult lahti ei kaevatud, analüüsi ei kaasa
9.	IX	hästi säilinud	25–30 a	Adultus	M	W	selili	kõhul	väljasirutatud	jah	jah	
10.	Xa	rahuldavalt säilinud: teetöödega osaliselt lõhutud, puudu vasak labajalg	12 a ± 30 k	Infans II		W	selili	parem rinnal, vasak sirgelt kõrval	väljasirutatud	jah	jah	ühes haulohus Xb matusega
11.	Xb	rahuldavalt säilinud: kolju ja vasak reieluu purunenud, puudu vasak käsivars	9a ± 24 k	Infans II		W	selili	parem rinnal, vasak sirgelt kehast eemal osaliselt Xa peal	väljasirutatud	jah	jah	ühes haulohus Xa matusega
12.	XII	rahuldavalt säilinud: luud üsna haprad, teetöödega lõhutud, kolju osaliselt säilinud, puudu osa roideid	45–50 a	Senilis	M	W	selili	vasak kõhul, parem sirgelt kõrval	väljasirutatud	jah	ei	
13.	XIII	üldiselt hästi säilinud: teetöödega eemaldatud kolju, kaelalülid, rangluud ja parem õlavarreluu	40–45 a	Maturus	M	SW	selili	kõhul	väljasirutatud	jah	jah	
14.	XV	hästi säilinud	40–45 a	Maturus	N	E	selili	rinnal	väljasirutatud	jah	jah	
15.	XVII	rahuldavalt säilinud: kolju purunenud, pinnase eemaldamisega kaduma läinud parem õlavarreluu, osa kämbla- ja sõrmelülisid	6 k ± 3 k	Infant		W	selili	käed kõrval, osa kämbla- ja sõrmelülisid kõhul	väljasirutatud	jah	ei	
16.	XVIII											leiti koljupõhimik, välja ei kaevatud, analüüsi ei kaasa
17.	XIX	hästi säilinud: puudu vaid vasak põlvekeder ja osa varbalülidest	40–45 a	Maturus	M	S	selili	kõrval, kaelabad vaagnale pööratud	väljasirutatud	jah	jah	

¹ Matused numbritega III, XI, XIV, XVI, XXXII ja XXXV olid tühjad lohud (Jonuks & Lõhmus 2010), kus luustikku ei leitud, seetõttu pole neid kataloogi lisatud.

Nr	Matus (luustik)	Luustiku seisund	Vanus	Vanusegrupp	Sugu	Matmis suund	Keha asend	Käte asend	Jalgade asend	Leiud	Kirst	Märkused
18.	XX	väga halvasti säilinud: luustik tugevalt lõhutud uusaegse tee-ehituse ja arheoloogiliste kaevamistega, ainsana <i>in situ</i> parem küünarluu	6 k ± 3 k	Infant		N				ei	ei	
19.	XXI	väga halvasti säilinud: luud pudedad ja osaliselt ära kõdunenud, uusaegse tee-ehitusega lõhutud	6 k ± 3 k	Infant		N	selili	rinnal	väljasirutatud	ei	ei	
20.	XXII	hästi säilinud	50+ a	Senilis	N	W	selili	vasak käsi vasakul rinnal, parem kõhul	väljasirutatud	jah	jah	
21.	XXIII	väga halvasti säilinud: lõhutud uusaegse tee-ehitusega, säilinud üksikud fragmentaarsed luud	täiskas- vanu		M	N?	selili		väljasirutatud			analüüsi ei kaasa
22.	XXIV	väga halvasti säilinud: lõhutud ja segatud uusaegse tee-ehitusega	8 a ± 24 k									analüüsi ei kaasa
23.	XXVa	väga halvasti säilinud: tugevalt segatud	1 a ± 4 k	Infans I		NW	selili		väljasirutatud	ei	ei	ühes hauas XXVb matusega
24.	XXVb	väga halvasti säilinud: tugevalt segatud	4 a ± 12 k	Infans I		NW	selili		väljasirutatud	ei	ei	ühes hauas XXVa matusega
25.	XXVI	hästi säilinud	0–2 k	Infant		N	selili	sirgelt kõrval	kõverdatud, paremal küljel	ei	ei	
26.	XXVII	hästi säilinud: paigast nihkunud vaid mõned kaela- ja varbalülid	45–50 a	Senilis	M	NE	selili	vasak vasakul rinnal, parem sirgelt kõrval, kodar- ja küünarluu parempoolse vaagnaluu all	väljasirutatud	ei	jah	
27.	XXVIII	halvasti säilinud: parem külg alates küünarluust kuni varbaluudeni segatud	6 k ± 3 k	Infant		SW	selili	vastu külgi, sirgelt kõrval (?)	väljasirutatud	ei	ei	
28.	XXIX									jah		kenotaaf; haualohu suund E-W
29.	XXX	hästi säilinud	25–30 a	Adultus	M	SW	selili	vasak sirgelt kõrval, parem küünarnukist paremale õlale kõverdatud	väljasirutatud	jah	jah	
30.	XXXI	hästi säilinud: puudu labajalad	1 a ± 4 k	Infans I		W	selili	sirgelt kõrval, vasak labakäsi veidi puusal, parem vaagna all	väljasirutatud	ei	ei	
31.	XXXIII	hästi säilinud	15 a ± 36 k	Juvenilis		E	selili	kõhul	väljasirutatud, põlved natuke paremale kõverdatud	jah	ei	
32.	XXXIV	hästi säilinud	45–50 a	Senilis	M	SW	selili	parem paremal õlal, vasak kõhul	väljasirutatud	jah	ei	
33.	XXXVI	üldiselt hästi säilinud: kolju purunenud, labakäed puudu	2 a ± 8 k	Infans I		E	selili	parem õlal, vasak rinnal	väljasirutatud	jah	ei	

Nr	Matus (luustik)	Luustiku seisund	Vanus	Vanusegrupp	Sugu	Matmis suund	Keha asend	Käte asend	Jalgade asend	Leiud	Kirst	Märkused
34.	XXXVII	halvasti säilinud: teetöödega lõhutud luustiku ülemine osa, puudu kolju, parem käsi, vasak küünarluu, rindkere luud purunenud	40+ a	Maturus	M	E	selili	parem paremal rinnal, vasak sirgelt kõrval	väljasirutatud	jah	jah	
35.	XXXVIII	rahuldavalt säilinud: roided ja osa käte luid teetöödega lõhutud	45–50 a	Senilis	N	S	selili	vaagnal	väljasirutatud	jah	jah	
36.	XXXIX	rahuldavalt säilinud: varasemalt segatud, puudu vasakpoolsed roided, parema käe sõrmelülid, häbemeliidesed, vasak rangluu ja abaluu	15 a +/- 36 k	Juvenil	M	S	selili	parem rinnal, vasak kõhul	väljasirutatud	jah	jah	
37.	XL	hästi säilinud	4 a ± 12 k	Infans I		SE	selili	rinnal	väljasirutatud	jah	ei	ühes haualohus XLI matusega
38.	XLI	hästi säilinud	5 a ± 16 k	Infans I		NW	selili	vasak kõhul, parem sirgelt kõrval	väljasirutatud, parem sääreluu vasaku peal	jah	ei	ühes haualohus XL matusega
39.	XLII	hästi säilinud: vaid kolju purunenud	4 a ± 12 k	Infans I		SE	selili	vasak vasakul õlal, parem kõhul	kõverdatud, vasakul küljel	jah	ei	
40.	XLIII	hästi säilinud: põialuud osaliselt teetöödega segatud, vasaku põia luud varasemalt segatud	45–50 a	Senilis	M	E	selili	õlgadel	väljasirutatud	jah	ei	
41.	XLIV	hästi säilinud	16–19 a	Juvenil	N	SE	selili	parem rinnal, vasak kõhul	väljasirutatud	jah	jah	

LISA 3. Kukuruse leiukataloog. Peanumber TÜ 1777

Nr	Matus (luustik)	Leiuliik	Leiunumber	Arv	Materjal	Asukoht	Mõõtmed (cm) (p = pikkus, l = laius, Ø = läbimõõt)	Leiu kirjeldus (ktk = katke)	Märkused (ERM = Eesti Rahva Muuseum)
1.	I	helses	1179; 1222–1223; 1225; 1230–1231; 1238; 1260; 1264; 1269; 1288; 1313–1315; 1331; 1457; 3192–3193	52	klaas	pea juures		24 tervet, 4 poolikut, 24 ktk-t	
		spiraaltoru	1258; 1332; 3194	23	pronks	pea juures	p = 0,8–1,1		
		rõngas	1453	1	pronks	pea juures	Ø = 0,6		
		naast	1297; 3194	3	pronks	pea juures		2 tervet, 1 ktk	
		munakoored	2996			pea juures ja vööpiirkonnas			
		tekstiil	1259			pea all			analüüsi ei kaasa
		spiraaltoru	1309; 1462	4	pronks	parema õla juures	p = 0,1 ja 1		
		helses	1168; 1170–1175; 1178; 1180–1183; 1185; 1187–1195; 1197–1201; 1203–1206; 1208–1213; 1216–1220; 1224; 1226; 1228; 1232; 1237; 1240; 1242–1243; 1245; 1247–1248; 1253; 1262–1263; 1265–1267; 1271; 1274–1276; 1278–1279; 1289; 1291–1293; 1299–1301; 1307; 1316–1317; 1324; 1333; 1335; 1337; 1347; 1353; 1390–1391; 1395–1396; 1400; 1403; 1405–1406; 1412–1413; 1419; 1425–1428; 1435; 1441–1442; 1448–1449; 1454–1455; 1459; 1461; 2902; 2904	258	klaas	kaela ja rinna piirkonnas		122 tervet, 12 poolikut, 124 ktk-t	
		ripatsmünt	1254	1	hõbe	kaela piirkonnas		ktk-d. Taani, Knud VI (1182–1202), Hauberg 5	
		ripatsmünt	1253	1	hõbe	rinna piirkonnas		määramatuseni kulunud	
		ripatsmünt	2831	1	hõbe	rinna piirkonnas		Saksamaa, piiskoplik, 12. saj. lõpp – 13. saj. algus	
		ripatsmünt	1255	1	hõbe	rinna piirkonnas (?)		Saksamaa, Kölni peapiiskop Philippi tüüp IV (1181–1190) järelmünt (?)	
		ripatsmünt	2828	1	hõbe	rinna piirkonnas (?)			
		ripatsmünt	2829	1	hõbe	rinna piirkonnas (?)			
		ripatsmünt	2830	1	hõbe	rinna piirkonnas (?)		Taani, Knud VI (1182–1202), Hauberg 9	
		ripatsmünt	2832	1	hõbe	rinna piirkonnas (?)		Saksamaa, piiskoplik, 12. saj. lõpp – 13. saj. algus	
		ripatsmünt	2833	1	hõbe	rinna piirkonnas (?)			

Nr	Matus (luustik)	Leiuliik	Leiunumber	Arv	Materjal	Asukoht	Mõõtmed (cm) (p = pikkus, l = laius, Ø = läbimõõt)	Leiu kirjeldus (ktk = katke)	Märkused (ERM = Eesti Rahva Muuseum)
		ripats	1369	1	kuld (?)	rinna piirkonnas (?)		brakteaatjas ehisripats lövi või muu loomaga	
		spiraaltoru	1249; 1268; 1365; 1368; 1421; 1424; 1450; 2904	11	pronks	rinna piirkonnas	p = 0,2–1		
		rõngas	1268	1	pronks	rinna piirkonnas			
		naast	1163; 1244; 1302; 1305; 1351–1353; 1354; 1356; 1360–1361; 1364; 1366–1367; 1374; 1372–1373; 1383; 1388; 1417	20	pronks	rinna piirkonnas		8 naastu ktk-na	
		raudese	1340	1	raud	rinna piirkonnas		ktk-d	analüüsi ei kaasa
		spiraaltoru	3201	4	pronks	vasaku õlavarre juures	p = 0,3		
		naast	1287; 1362; 1375	3	pronks	parema õlavarre juures		1 naast ktk-na	
		tekstiil	3197; 3199; 3200			vasaku õlavarre juures			analüüsi ei kaasa
		orgaanika	3200			vasaku õlavarre juures			analüüsi ei kaasa
		raudese	1215	1	raud	parema küünarnuki juures		ktk, konksukujuline	küljes tekstiili
		tekstiil	1215			parema küünarnuki juures			raudeseme ktk küljes
		naast	1346; 1393	2	pronks	vasaku küünarnuki juures		5 ktk-na	
		naast	1349; 1357; 1359; 1376; 1397; 1404; 1464	8	pronks	parema käsivarre juures		6 tervet, 2 ktk-na	
		helmes	1176; 1234; 1270; 1280– 1281; 1283; 1298; 1318–1320; 1385; 1418; 1429	31	klaas	parema käsivarre juures		7 tervet, 24 ktk-t	
		helmes	1177; 1229; 1272; 1285; 1296; 1394	9	klaas	vasaku käsivarre juures			
		spiraaltoru	1308; 1329; 1389; 1466	4	pronks	vasaku käsivarre juures	p = 0,3–1,1		
		spiraaltoru	1381; 1384	6	pronks	kõhu piirkonnas	p = 0,2–1,1		
		helmes	1202; 1207; 1236; 1371	8	klaas	vööpiirkonnas		2 tervet, 2 poolikut, 4 ktk-t	
		spiraaltoru	1252; 1277; 1379; 1402; 1432; 1437	209	pronks	vööpiirkonnas	p = 0,2–1,4		
		rõngas	1415	1	pronks	vööpiirkonnas	Ø = 1,5		
		naast	1233; 1241; 1348; 1355; 1358; 1386; 1392; 1407–1411; 1414; 1433; 1436; 1444; 1446– 1447; 1470	21	pronks	vööpiirkonnas		3 naastu ktk-na	
		spiraaltoru	1277; 1371; 1380; 1423; 1451; 1463	69	pronks	vaagna juures	p = 0,2–1		
		spiraaltoru	1221; 1239; 1246; 1251; 1284; 1286; 1295; 1303; 1306; 1312; 1323; 1326– 1327; 1336; 1350; 1377; 1382; 1387; 1416; 1431; 1434; 1438; 1443; 1445; 1458; 1460; 1467; 3186–3191; 3202–3206	905	pronks	jalgade piirkonnas	p = 0,2–1,3 ja 6,5		
		rõngas	1251; 1350; 1377	13	pronks	jalgade piirkonnas	Ø = 0,3–0,7		
		naast	1261; 1282; 1290; 1294; 1304; 1311; 1330; 1338; 1363; 1420; 1469	13	pronks	jalgade piirkonnas		1 naast ktk-na	
		nahk	3202			säärte juures			analüüsi ei kaasa
		orgaanika	3206			säärte juures			analüüsi ei kaasa
		võru	1345; 2851	2	pronks	labajalgade juures		kolmest traadist	
		pronksese	1339	1	pronks	labajalgade juures		ktk-d, vöö metalloosa (?)	
		helmes	1334	79	klaas	labajalgadest allpool		74 tervet, 5 poolikut	
		rinnaleht	1256–1257	3	hõbe	labajalgadest allpool			

Nr	Matus (luustik)	Leiuliik	Leiunumber	Arv	Materjal	Asukoht	Mõõtmed (cm) (p = pikkus, l = laius, Ø = läbimõõt)	Leiu kirjeldus (ktk = katke)	Märkused (ERM = Eesti Rahva Muuseum)
		rinnakee	1164	1	pronks	labajalgadest allpool		koosneb neljast ketireast	
		spiraaltoru	1165	3	pronks	labajalgadest allpool rinnakee juures			
		jäme spiraaltoru	2901	8	pronks	labajalgadest allpool	p = 0,4–1,7; Ø = 0,8	vööhe	
		tekstiil	2901			labajalgadest allpool		ktk-d	analüüsi ei kaasa
		spiraaltoru	2901	1	pronks	labajalgadest allpool vööhte küljes	p = 0,7; Ø = 0,6		
		vahelüli	2901	4	pronks	labajalgadest allpool vööhte juures		kuudisekujuline	
		paela otsakinnis	1468; 2901	2	pronks	labajalgadest allpool			
		spiraaltoru	2901; 1322	17	pronks	labajalgadest allpool	p = 0,5–1,7		
		kett	2901	1	pronks	labajalgadest allpool	p = 35,5	vööket	
		spiraaltoru	2901	1	pronks	labajalgadest allpool keti küljes			
		raudese	2901	1	raud	labajalgadest allpool		ktk	analüüsi ei kaasa
		raudese	2901	1	raud	labajalgadest allpool		ktk	analüüsi ei kaasa
		tekstiil	1165; 1325			labajalgadest allpool		ktk-d	analüüsi ei kaasa
		rõngas	3186–3187; 3189; 3191; 3204	12	pronks	jalgade piirkonnas	Ø = 0,5–0,8		
		kirstupuit	1261; 1378; 3196–3197; 3200; 3206		puit	erinevates piirkondades			
		rinnanõel	2682	1	pronks				
		noatupp	3506	1	pronks			pronkspealisega	
		käärid	3544	1	raud				
		helses	1184; 1248; 1250; 1252; 1262; 1265; 1273; 1313; 1328; 1341; 1398; 1430; 2855; 2857–2863; 2866–2868; 2878; 2882; 2885; 2896; 2903; 2917–2920	95	klaas			34 tervet, 12 poolikut, 48 ktk-t	
		spiraaltoru	1284; 1344; 1378; 1401; 1422; 1452; 1472–1473; 2851; 2855–2856; 2865; 2872; 2874–2875; 2877; 2879; 2897; 2906–2916; 2982–2983; 2996	347	pronks		p = 0,2–1,4		
		rõngas	1401; 1452; 1472–1473; 2906; 2982; 2996	13	pronks		Ø = 0,3–0,8		
		naast	1342; 1388; 1393; 1471; 2854; 2863–2864; 2871; 2873; 2876; 2880; 2996	13	pronks			2 naastu ktk-na	
		pronksese	1351	2	pronks			ktk-d	
		raudese	2870	1	raud			ktk	analüüsi ei kaasa
		nahk	2905						analüüsi ei kaasa
2.	II	helses	1484–1488; 1491–1492; 1494–1495; 1497; 1499; 1502–1509; 2834; 2987	91	klaas	kaela ja rinna piirkonnas		40 tervet, 7 poolikut, 44 ktk-t	
		kuljus	1489–1490; 1509–1510; 2838; 2988	7	pronks	kaela ja rinna piirkonnas			
		spiraal	1482–1483; 1489; 1493–1494; 1496	5	pronks	kaela ja rinna piirkonnas	p = 0,4–1,3		
		orgaanika	2834–2835; 2985			kaela ja rinna piirkonnas			analüüsi ei kaasa
		kirstupuit	2986			rinna piirkonnas			
		käevõru	2835–2837	3	pronks	vasakus käes	Ø = 4,5–5,2	kolmest traadist,	

Nr	Matus (luustik)	Leiuliik	Leiunumber	Arv	Materjal	Asukoht	Mõõtmed (cm) (p = pikkus, l = laius, Ø = läbimõõt)	Leiu kirjeldus (ktk = katke)	Märkused (ERM = Eesti Rahva Muuseum)
								väiksemaks painutatud	
		käevõru	3497	2	pronks	paremas käes	Ø = 4,5	kolmest traadist, väiksemaks painutatud	
		orgaanika	3497			parema käe juures			analüüsi ei kaasa
		spiraaltoru	1496	1	pronks	haua lohu kirdeosas	p = 1,3		
3.	V	kuljus	1520; 1524; 1532	3	pronks	vööpiirkonnas			
		sõlg	1539	1	pronks	vaagna piirkonnas			
		vöö rõngas	1540; 1542–1543	1	raud	vaagna piirkonnas			
		nahk	1520; 1538			reite vahel			analüüsi ei kaasa
		nuga	2994	2	raud	reite vahel			
		puut	2991–2994		puut	reite vahel noa küljes			
		raudese	2992	2	raud	reite vahel noa küljes			analüüsi ei kaasa
		spiraaltoru	2989	76	pronks	reite vahel			
		spiraaltoru	1525–1526		pronks	vasaku põlve juures		mustri ktk-d	
		vikat	1541	1	raud	vasaku põlve juures			
		jalavõru	1519	1	pronks	parema labajala juures		kolmest traadist	
		odaots	3577	1	raud	parema labajala juures			
		traat	2990	1	pronks	parema labajala juures		ktk-d	
		kirstupuit	2990			parema labajala juures			
		savinõu	2840	1		jalutsis			
		võru	1528	1	pronks			kolmest traadist	
4.	VI	nael	3630	1	raud	peatsis			ERMis monoliidi juures
		helmes	1546; 3039; 3103; 3115	23+	klaas	kaela piirkonnas		10 tervet, 2 poolikut, 11 ktk-t	osa helmeid ERMis monoliidi juures
		rinnaleht	3498–3500	3	hõbe	kaela piirkonnas			
		hõbeese (?)	3057		hõbe (?)	kaela piirkonnas rinnalehe juures		ktk-d	analüüsi ei kaasa
		võreripats	3584	1	pronks	kaela piirkonnas			asub ERMis monoliidi juures
		rinnanõel	3003	1	pronks	paremal õlal		ristpeaga	rinnanõela pea, ilma nõelata
		rinnanõel	3586	1	pronks	vasakul õlal		ristpeaga	ERMis monoliidi juures
		keekandja	3056	1	pronks	vasakul rinnal			
		keekandja	3629	1	pronks	paremal rinnal			ERMis monoliidi juures
		kett	3056	1	pronks	vasakul rinnal keekandja küljes			koos kuljusega
		kuljus	3056	1	pronks	vasakul rinnal keti küljes			
		raudese	3038; 3052	1	raud	vasakul rinnal keekandja peal ja		ktk-d	analüüsi ei kaasa

Nr	Matus (luustik)	Leiuliik	Leiunumber	Arv	Materjal	Asukoht	Mõõtmed (cm) (p = pikkus, l = laius, Ø = läbimõõt)	Leiu kirjeldus (ktk = katke)	Märkused (ERM = Eesti Rahva Muuseum)
						juures			
		tekstiil	3052			vasakul rinna keekandja juures		ktk-d	analüüsi ei kaasa
		rinnakee	3570	1	pronks	rinnast reiteni		koosneb viiest ketireast	ERMis monoliidi juures
		kuljus	3625	1	pronks	vasakul rinna rinnakee küljes			ERMis monoliidi juures
		ristripats	3583	1	pronks	vasakul rinna rinnakee küljes			ERMis monoliidi juures
		varrasahelik	3587	1	pronks; raud	vasakul rinna rinnakee küljes			ERMis monoliidi juures
		sõlg	3622	1	pronks	rinna keskosas			ERMis monoliidi juures
		vilgukivi	3185	4		parema õlavarre juures		väiksed killud	analüüsi ei kaasa
		käevõru	3588–3600	13	pronks; hõbe	paremas käes		kolmest traadist, 3600 hõbedast	ERMis monoliidi juures
		käevõru	3601–3610	10	pronks	vasakus käes		kolmest traadist, 3601 lamekumer	ERMis monoliidi juures
		sõrmus	2999	1	hõbe	parema käe II sõrmes	Ø = 1,9		
		sõrmus	3611	1	pronks	parema käe III sõrmes			ERMis monoliidi juures
		pannal	3626	2	pronks	vööpiirkonnas			ERMis monoliidi juures
		rihmakand	3626	2	pronks	vööpiirkonnas			ERMis monoliidi juures
		naast	2997; 3007; 3055	17	pronks	vööpiirkonnas			
		noatupp	3613	1	raud	vasakul puusal		pronkspealisega	ERMis monoliidi juures
		nuga	3613	1	raud	vasakul puusal noatupes			ERMis monoliidi juures
		kett	3617	1	pronks	vasakul puusal noatupe juures			ERMis monoliidi juures
		jäme spiraaltoru	3001; 3620	9	pronks	vaagnal ja reite vahel		vööehe	osa ERMis monoliidi juures
		paela otsakinnis	3000; 3612	2	pronks	vaagnal vööehte juures			vasakpoolne otsakinnis ERMis monoliidi juures
		spiraaltoru	3000	1	pronks	vaagnal paela otsakinnise sees			
		vahelüli	3621	4	pronks	vaagnal ja reite vahel vööehte juures		kuudisekujuline	ERMis monoliidi juures
		vilgukivi	3184	2		vaagna kõrval keejagajast paremal		väiksed killud	analüüsi ei kaasa

Nr	Matus (luustik)	Leiuliik	Leinumber	Arv	Materjal	Asukoht	Mõõtmed (cm) (p = pikkus, l = laius, Ø = läbimõõt)	Leiu kirjeldus (ktk = katke)	Märkused (ERM = Eesti Rahva Muuseum)
		rõngas	3619	1	pronks	reieluude vahel, rinnakeest allpool		kolmest traadist	ERMis monoliidi juures
		rõngas	3006; 3010; 3014	15+	pronks	reieluude piirkonnas	Ø = 0,4–0,5		enamik rõngastest ERMis monoliidi juures
		sõlg	3628	1	pronks	parema põlve kõrval			ERMis monoliidi juures
		raudese	1547	1	raud	vasaku sääre peal ja säärite vahel		ktk	
		jalavõru	3002	1	pronks	parema labajala juures			
		helmes	3618	10+	klaas	parema labajala kõrval			ERMis monoliidi juures
		nahk	3623–3624			parema ja vasaku jalalaba kõrval			ERMis monoliidi juures, analüüsi ei kaasa
		SK	3023; 3090	23		jalutsis		savinõust	
		munakoored	3627			jalutsis savinõu juures			monoliidi juures
		nõel	3260	2	raud	jalutsis			
		liimeister	3571	1	raud	jalutsis			
		käärid	3572	1	raud	jalutsis			
		vikat	3579	1	raud	jalutsis			
		nael	3631	1	raud	jalutsis			ERMis monoliidi juures
		spiraaltoru	1545; 2998; 3004–3005; 3008–3012; 3014–3015; 3028; 3033; 3042; 3073; 3079; 3086; 3091; 3098; 3109; 3113–3114	257+	pronks	erinevates piirkondades: pea juures, ülakehal, vööpiirkonnas ja jalgade juures	p = 0,1–1,3		enamik spiraalidest ERMis monoliidi juures
		rõngas		palju	pronks	erinevates piirkondades: ülakehal ja jalgade juures			ERMis monoliidi juures
		kirstupuit	2998; 3004–3005; 3028–3029; 3055; 3058–3059; 3063–3064; 3070; 3078; 3082–3084; 3086–3087; 3089; 3091; 3093–3094; 3097; 3100; 3102; 3104; 3106; 3110–3112; 3116; 3118–3120			erinevates piirkondades			
		tekstiil	3011; 3016–3017; 3020–3021; 3024; 3027–3028; 3033; 3043; 3045; 3048–3050; 3052; 3056; 3060–3062; 3065; 3067; 3069–3071; 3076; 3078; 3088; 3116			erinevates piirkondades			analüüsi ei kaasa
		orgaanika	2998; 3012–3015; 3018–3019; 3022; 3041; 3044; 3057; 3066; 3068; 3081; 3101; 3116			erinevates piirkondades			analüüsi ei kaasa
		raudese	1548	1	raud			naela ktk (?)	analüüsi ei kaasa
5.	VIIb	helmes	1557; 1560–1563; 1567; 1570–1571; 1574; 1591	217	klaas	kaela piirkonnas		159 tervet, 1 poolik, 57 ktk-t	
		ripatsmünt	1599–1601	3	hõbe	kaela piirkonnas			
		rinnaleht	1602–1607; 1610	7	hõbe	kaela piirkonnas			
		ripats	1576	1	pronks	vasakul õlal		hobusekujuline	

Nr	Matus (luustik)	Leiuliik	Leiunumber	Arv	Materjal	Asukoht	Mõõtmed (cm) (p = pikkus, l = laius, Ø = läbimõõt)	Leiu kirjeldus (ktk = katke)	Märkused (ERM = Eesti Rahva Muuseum)
		rinnanõel	1608	1	pronks	vasakul õlal		ristpeaga	
		rinnanõel	3292	1	pronks	paremal õlal		ristpeaga	
		keekandja	3292	1	pronks	paremal õlal			
		keekandja	3446	1	pronks	vasakul õlal			küljes ketijupp
		rinnakee	1550; 2839; 3263; 3292; 3446; 3404; 3454–3460	1	pronks	rinnast reiteni			
		kuljus	3263	1	pronks	vasakul rinnal ketiga rinnakee küljes			
		varrasahelik	3292–3293; 3300; 3411	2	pronks; raud	paremal ja vasakul rinnal rinnakee küljes		ktk-d	
		rõngas	3273; 3312	2	pronks	parema õlavarre juures			
		spiraaltoru	3267; 3303; 3312	4	pronks	parema õlavarre juures	p = 0,7 ja 1,2		
		ehtenõel	3404	2	pronks	rindkere vasakpoolsel osal		prillspiraalpeaga	kee küljes
		kee	3404	1	pronks	rindkere vasakpoolsel osal			
		rõngas	1582; 3405–3407; 3412–3420; 3426–3427; 3341; 3461	268	pronks	rindkere vasakpoolsel osal	Ø = 0,4–0,8		
		spiraaltoru	1582–1583; 3405–3407; 3412–3415; 3417–3420; 3426–3427; 3441–3442; 3461	2483	pronks	rindkere vasakpoolsel osal	p = 0,2–0,7		
		orgaanika	3435–3436			rindkere vasakpoolsel osal			analüüsi ei kaasa
		tinaese	3408	1	tina	rindkere vasakpoolsel osal vasaku käsivarre all		ktk-d	analüüsi ei kaasa
		tinaese	3425	1	tina	rindkere vasakpoolsel osal vöö juures		ktk-d	analüüsi ei kaasa
		käevõru	1611	8	pronks	paremas käes	Ø = 4,9–5,5	kolmest traadist	
		käevõru	3447–3453	7	pronks	vasakus käes	Ø = 4,8–5,5	kolmest traadist	
		sõrmus	2792	1	pronks	vasaku käe IV sõrmes			
		tekstiil	2791; 3263–3264; 3271; 3276; 3279; 3284; 3287; 3292; 3298; 3300–3301; 3307–3310; 3409; 3412; 3422–3423; 3427–3430; 3432–3433; 3438–3440; 3442–3444; 3461; 3615			ülakeha piirkonnas			analüüsi ei kaasa
		nahk	1597; 3296; 3306; 3349			vööpiirkonnas		rihma ktk-d	analüüsi ei kaasa
		orgaanika	3275			vööpiirkonnas			analüüsi ei kaasa
		rihmajagaja	1597	2	pronks; raud	vööpiirkonnas			
		pannal	1597	2	raud	vööpiirkonnas			
		naast	1551; 1575; 1580; 1584; 1589; 1594–1595; 1597; 2849; 3265; 3268; 3274; 3291; 3297; 3306; 3421; 3424	125	pronks	vööpiirkonnas		76 tervet, 49 ktk-t	
		spiraaltoru	1568; 1575	16	pronks	vööpiirkonnas	p = 0,3		
		rõngas	1568	2	pronks	vööpiirkonnas	Ø = 0,5		
		spiraaltoru	1587	3	pronks	vaagnal	p = 0,9		
		jäme spiraaltoru	1589	1	pronks	vaagnal		vööehe	
		keejagaja	1595	1	pronks	vasakul puusal rinnakee küljes			
		keejagaja	1609	1	pronks	paremal puusal rinnakee küljes			
		noatupp	1612	1	pronks	vasakul puusal		pronkspealisega	

Nr	Matus (luustik)	Leiuliik	Leiunumber	Arv	Materjal	Asukoht	Mõõtmed (cm) (p = pikkus, l = laius, Ø = läbimõõt)	Leiu kirjeldus (ktk = katke)	Märkused (ERM = Eesti Rahva Muuseum)
6.	IX	pronksese	1578	5	pronks	vasakul puusal noatupe küljes		noatupe ktk-d	
		nuga	1612	1	raud	vasakul puusal noatupes			
		spiraaltoru	1590; 1597	3	pronks	vasakul puusal noatupe juures	p = 1	2 spiraali kaardus	
		rõngas	1612	1	pronks	vasakul puusal noatupe küljes			
		rõngas	1597	1	raud	vasakul puusal noatupe juures		poolik	
		spiraaltoru	1586; 1596; 1593	53	pronks	vaagna juures	p = 0,2–1,8		
		rõngas	1593	2	pronks	vaagna juures	Ø = 0,5		
		helmes	3124	3	klaas	parema reie juures			
		võru	1564	1	pronks	vasaku reie juures		kolmest traadist, otsad kokku painutatud	sõlest läbi pistetud
		sõlg	1564	1	pronks	vasaku reie juures	Ø = 3,7		võrust läbi pistetud
		munakoored	1566; 3121			reieluude vahel, rinnakeest allpool			
		spiraaltoru	1552; 1554; 1565; 1569; 1572–1573; 1581; 1585; 1592; 2677; 2679; 2685–2689; 2849; 3122; 3125–3126; 3128; 3315–3316; 3318; 3321; 3324; 3327–3328; 3330; 3332; 3334; 3339–3341; 3346; 3349; 3353; 3358–3360; 3367; 3370; 3385–3386; 3388; 3390–3393; 3473–3477; 3479–3481	4613+	pronks	jalgade piirkonnas	p = 0,1–2,2	osa muustrina	
		rõngas	1552; 1581; 2677; 2688; 2849; 3318; 3122; 3327–3328; 3330; 3332; 3334; 3339; 3341; 3352–3353; 3360; 3367; 3385–3386; 3388; 3391; 3393; 3473	431+	pronks	jalgade piirkonnas	Ø = 0,4–0,8	osa muustrina	
		tekstiil	1555; 1598; 2681; 2791; 3127; 3130; 3317; 3319; 3332; 3336–3337; 3339; 3341–3342; 3344–3345; 3347; 3349; 3350; 3353; 3360; 3366; 3385–3386; 3390; 3392; 3483			jalgade piirkonnas			analüüsi ei kaasa
		helmes	3357	3	klaas	parema sääre juures			
		nahk	2690; 3130; 3385			vasaku sääre juures			analüüsi ei kaasa
		nõel	2568	1	raud	vasaku sääre juures		ktk-d	
		nuga	1613	1	raud	vasaku sääre välisküljel			
		vikat	3545	1	raud	vasaku sääre välisküljel			
		jalavõru	3323	1	pronks	labajalgade vahel		kolmest traadist	
		savinõu	2841	1		jalutsis			
		kirstupuit	1552; 1578; 2686; 2849; 3129; 3264; 3269; 3270; 3276; 3277; 3280; 3283; 3288; 3295; 3302; 3304; 3309; 3313–3314; 3317; 3319; 3322; 3325; 3327; 3329; 3331; 3333; 3338–3339; 3345; 3347–3350; 3352– 3354; 3359–3360; 3368–3369; 3386–3387; 3389; 3392; 3410; 3431; 3435; 3437; 3473; 3475; 3482			erinevates piirkondades			
		nael	3524	1	raud			ktk	
		pronksese	1558; 1563	2	pronks			ktk-d	analüüsi ei kaasa
		spiraaltoru	1577; 1598; 1615	5	pronks				
6.	IX	nööp	3138	1	pronks	kaela piirkonnas			

Nr	Matus (luustik)	Leiuliik	Leiunumber	Arv	Materjal	Asukoht	Mõõtmed (cm) (p = pikkus, l = laius, Ø = läbimõõt)	Leiu kirjeldus (ktk = katke)	Märkused (ERM = Eesti Rahva Muuseum)
		nahk	3135; 3138			kaela piirkonnas			analüüsi ei kaasa
		tekstiil	3132–3134			kaela piirkonnas			analüüsi ei kaasa
		kaelavõru	3139	2	pronks	kaelas		kolmest traadist	
		rõngas	3139	4	pronks	kaela piirkonnas kaelavõrude juures	Ø = 0,7	ktk-d	
		kett	3139	1	pronks	kaelas			
		sõlg	3137	1	pronks	kaela piirkonnas	Ø = 2		
		sõlg	1634	1	pronks	paremal õlal	Ø = 4,3		
		kuljus	1621; 1627	2	pronks	rinnal			
		raudese	1689	1	raud	vasaku küünarnuki juures		ktk	analüüsi ei kaasa
		käevõru	1626	1	pronks	paremas käes	Ø = 6	massiivne, neljast traadist	
		käevõru	1633	1	pronks	vasakus käes	Ø = 5,7	kolmest traadist	
		sõrmus	1617; 2819	2	pronks	vasaku käe sõrmes			
		sõrmus	1619; 1628	2	pronks	parema käe sõrmes			
		võru	1631	1	pronks	kõhul vasaku käsivarre all		kolmest traadist	
		võru	1630; 1636	2	pronks	vasakul puusal		kolmest traadist	
		tuleraud	1640	1		parema puusa kõrval			
		tulekivi	1640	1		parema puusa kõrval			
		traat	1640	2	pronks	parema puusa kõrval		üks suurem rõngasse keeratud kogum, teine väiksem	
		raudese	1688	1	raud	vasaku vaagna all		ktk-d	analüüsi ei kaasa
		rihmakeel (?)	1690	1	raud	vaagna juures		ktk	
		rõngas	1638–1639	1	raud	vaagna juures		rihmajagaja	
		noatupp	3484	1	nahk; pronks	vasaku reie välisküljel			
		nuga	3484	1	raud	vasaku reie välisküljel noatupes			
		nuga	3484	1	raud	vasaku reie välisküljel		luust käepidemega	
		tekstiil	3484			vasaku reie välisküljel nugade juures			analüüsi ei kaasa
		orgaanika	3486			vasaku reie välisküljel nugade juures			analüüsi ei kaasa
		naast	3489		pronks	vasaku reie välisküljel noatupe küljes		ktk-d	
		spiraaltoru	1622; 1624; 3396; 3401–3402	30	pronks	jalgade piirkonnas	p = 0,3–1		
		pannal	3397	2	pronks	reite vahel			
		rihmakand	3398	1	pronks	reite vahel			
		tinaese	3395	1	tina	reite vahel		ktk-d	analüüsi ei kaasa
		raudese	1687	1	raud	reite vahel		ktk	analüüsi ei kaasa
		orgaanika	3400; 3403			reite vahel			analüüsi ei kaasa
		jalavõru	1629; 1632	2	pronks	labajalgade vahel		kolmest traadist	

Nr	Matus (luustik)	Leiuliik	Leiunumber	Arv	Materjal	Asukoht	Mõõtmed (cm) (p = pikkus, l = laius, Ø = läbimõõt)	Leiu kirjeldus (ktk = katke)	Märkused (ERM = Eesti Rahva Muuseum)
		odaots	3574	1	raud	labajalgade vahel			
		odaots	3578	1	raud	labajalgade vahel		viskeoda	
		savinõu	2842	1		jalutsis			
		SK	3136	4		jalutsis		savinõust	
		vikat	3575	1	raud	jalutsis			
		kirstupuit	1636; 1640; 3394; 3485; 3487			erinevates piirkondades			
		ehtekand	1623	1	pronks				analüüsi ei kaasa
7.	Xa	kaelavõru	1683	1	pronks	kaelas		kolmest traadist, aasa ja haagiga	
		rõngas	1643	1	pronks	vasaku õlavarre juures	Ø = 0,5		
		käevõru	1676	1	pronks	vasakus käes	Ø = 4,9	kolmest traadist, väiksemaks painutatud	
		käevõru	1677	1	pronks	paremas käes	Ø = 4,8	kolmest traadist, väiksemaks painutatud	
		luuese	1674	1	luu	parema puusa kõrval		kukru kinnis, 8- kujuline	
		tuleraud	1675	1	raud	parema puusa kõrval		ktk-d	
		nuga	1673	1	raud	vasaku puusa kõrval			
8.	Xb	spiraaltoru	1643; 1659–1661; 1663–1664; 1678–1679	12	pronks	erinevates piirkondades	p = 0,6–1		
		sõlg	1684	1	pronks	vasakul rinnal	Ø = 2,5		
		raudese	1682	1	raud	vööpiirkonnas		ktk-d	analüüsi ei kaasa
		raudese	1681	1	raud	vasaku puusa kõrval		ktk-d	analüüsi ei kaasa
		nuga	3525	1	raud	vasaku reie välisküljel			
		jalavõru	1680	1	pronks	labajalgade vahel			
		sõlg	1717	1	hõbe	paremal rinnal	Ø = 4,3		
9.	XII	sõlg	2683	1	hõbe	paremal rinnal	Ø = 2		
		pronksese	1720	1	pronks	vasaku puusa juures		ktk, kokku painutatud	analüüsi ei kaasa
		tuleraud	1715	1	raud	vasaku reie välisküljel			
		pronksese	1718	1	pronks	vasaku sääre välisküljel		ktk-d	analüüsi ei kaasa
		mõök	3614	1	raud	maetu paremal küljel			
		mõõgatera ots	1716	1	raud	maetu paremal küljel		ktk-d	
		raudese	1691	1	raud	maetu paremal küljel		mõõga oksidi ktk-d	
		jalavõru	1719	1	pronks	parema labajala juures			
		raudese	1721	1	raud	vasaku labajala juures		ktk-d	analüüsi ei kaasa
		raudese	1723	1	raud	labajalgade vahel		ktk-d	analüüsi ei kaasa
		SK	3501	20		jalutsis		savinõust	
10.	XIII	sõlg	2820	1	pronks	rinnal	Ø = 3,7		
		käevõru	2693	1	pronks	vasakus käes	Ø = 6		
		pannal	3140	1	pronks	vööpiirkonnas			

Nr	Matus (luustik)	Leiuliik	Leiunumber	Arv	Materjal	Asukoht	Mõõtmed (cm) (p = pikkus, l = laius, Ø = läbimõõt)	Leiu kirjeldus (ktk = katke)	Märkused (ERM = Eesti Rahva Muuseum)
		rihma metallosa	3527	1	raud	vasakul puusal			
		rõngas	3528	1	raud	vaagnal			
		luuese	2794	1	luu	parema puusa kõrval		kukru kinnis, 8- kujuline	
		rõngas	2691	1	pronks	parema puusa kõrval		kolmest traadist	
		tuleraud	3529	1	raud	parema puusa kõrval		ktk-d	
		väävel	3141			parema puusa kõrval			
		tulekivi	2692	1		parema reie välisküljel			
		ehtekand	2793	1	pronks	parema reie all			võib pärineda varasemast põletusmatusest analüüsi ei kaasa,
		nuga	1742	1	raud	vasaku reie välisküljel		ktk-d	
		kirstupuit	1735			parema põlve kõrval			
11.	XV	kvarts	1761	1		pea vasakul küljel			analüüsi ei kaasa
		vilgukivi	1907	1		pea vasakul küljel			analüüsi ei kaasa
		helmes	1763; 1798–1801; 1803; 1805–1806; 1808–1809; 1818; 1821; 1830; 1883; 1885–1886; 1889–1899; 1901; 1916–1917; 1926; 1930–1931; 1934; 1947; 1951; 1953; 1955–1961; 1963–1965; 1967; 1969–1971; 1976–1977; 1980–1981; 1983; 1987–1991; 1993–1997			kaela ja rinna piirkonnas			
		rinnaleht	2847	1	hõbe	kaela piirkonnas		ktk-d	
		ehtekand	1772; 1942; 1945; 1961; 1985	5	pronks	kaela piirkonnas			analüüsi ei kaasa
		rinnanõel	1936	1	pronks	paremal õlal	1	ristpeaga	
		rinnakee	1816	1	pronks	õlgadest reiteni			
		varrasahelik	1776; 3142	2	pronks; raud	paremal õlal rinnakee juures		ktk-d	
		kett	3142	1	pronks	paremal õlal varrasaheliku küljes			
		kuljus	3142	1	pronks	paremal õlal keti küljes			
		varrasahelik	3530	1	pronks; raud	vasakul õlal rinnakee juures		ktk-d	
		kett	3530	1	pronks	vasakul õlal rinnakee ja varrasahelike juures			
		kuljus	3530	1	pronks	vasakul õlal keti küljes			
		rõngas	3530	1	raud	vasakul õlal varrasaheliku ja kuljuse juures		ktk	
		pronksese	1886	1	pronks	vasakul õlal		ktk-d	analüüsi ei kaasa
		raudese	1766	1	raud	vasakul õlal		ktk	analüüsi ei kaasa
		käevõru	1998–2001	10	pronks	vasakus käes	Ø = 5–5,7	kolmest traadist, 2001 ja 2002 lamekumerad	
		käevõru	2002–2004	11	pronks	paremas käes	Ø = 5,5–5,6	kolmest traadist,	

Nr	Matus (luustik)	Leiuliik	Leiunumber	Arv	Materjal	Asukoht	Mõõtmed (cm) (p = pikkus, l = laius, Ø = läbimõõt)	Leiu kirjeldus (ktk = katke)	Märkused (ERM = Eesti Rahva Muuseum)
								2003 tordeeritud	
		nahk	1756; 1779; 2008			vööpiirkonnas		rihma ktk-d	analüüsi ei kaasa
		naast	1756; 1771; 1779; 1790; 1856; 1862; 1866; 1868; 1870; 1906; 1911; 1927–1929; 3208–3209	76	pronks	vööpiirkonnas		60 tervet, 1 poolik, 15 ktk-t, osa mustrina	
		pannal	1989; 2007; 3142	2	pronks	vööpiirkonnas			
		orgaanika	3207			vööpiirkonnas			analüüsi ei kaasa
		spiraal	2007	2	pronks	vööpiirkonnas pandla juures		kaardus	
		vööõrõngas	1989	1	raud	vööpiirkonnas pandla juures		poolik	
		noatupp	2006; 3143	1	pronks	vaagnal		lisaks ktk-d	
		nuga	2006	1	raud	vaagnal noatupes			
		võru	3143	1	pronks	vaagnal noatupe küljes		kolmest traadist	
		orgaanika	2006			vaagnal noatupe juures			analüüsi ei kaasa
		jäme spiraaltoru	1769; 1791; 1810	3	pronks	vasakul reiel ja reite vahel	p = 10 ja 17; Ø = 0,6	vööehe	
		spiraaltoru	1759; 3377–3378	714	pronks	jalgade piirkonnas	p = 0,2–3,9		
		rõngas	1759	71+	pronks	jalgade piirkonnas	Ø = 0,4–0,8	osa mustrina	
		nahk	1753; 1778; 3378			labajalgade juures			analüüsi ei kaasa
		orgaanika	3146			jalgade piirkonnas			analüüsi ei kaasa
		savinõu	2843	1		jalutsis		poolik	
		SK	1748–1752; 1754; 1784	7		jalutsis		savinõust	
		kirstupuit	1758; 1861; 1890; 3144; 3147–3148; 3376; 3496			erinevates piirkondades			
		tekstiil	1758; 1777; 1814; 1900; 1961–1962; 1968; 1973–1975; 1988; 1995; 3148; 3378; 3496			erinevates piirkondades		ktk-d	analüüsi ei kaasa
		pronksese	1784	1	pronks	haualohu põhjaprofiilis		ktk	analüüsi ei kaasa
12.	XVII	SK	2048	1		pea juures			analüüsi ei kaasa
		kett	2044	1	pronks	kaelas	p = u 24		
		võru	2049	1	pronks	rinnal	Ø = 6,7	kolmest traadist, lahtiste otstega	sõlest läbi pistetud
		sõlg	2049	1	pronks	rinnal	Ø = 3,2		käevõrust läbi pistetud
		sõrmus	2050	1	pronks	rinnal	Ø = 2,2	lame	
		kett	2046	1	pronks	paremas käes	Ø = 2,5		
		käevõru	2043	1	pronks	vasakus käes	Ø = 3,4	kolmest traadist, väiksemaks painutatud	
		kett	2045	1	pronks	vasakul puusal			
		kuljus	2045	1	pronks	vasakul puusal keti küljes			
		spiraaltoru	2047	3	pronks	vaagnal		painutatud	
		nuga	2566	1	raud	vasaku sääre kõrval			
		jalavõru	2051	1	pronks	labajalgade vahel		kolmest traadist	
13.	XIX	ehtekand	2805	1	pronks	vasakul õlal			analüüsi ei kaasa

Nr	Matus (luustik)	Leiuliik	Leiunumber	Arv	Materjal	Asukoht	Mõõtmed (cm) (p = pikkus, l = laius, Ø = läbimõõt)	Leiu kirjeldus (ktk = katke)	Märkused (ERM = Eesti Rahva Muuseum)
14.		nuga	2806	1	raud	vasaku õlavarre kõrval		ktk-d	
		sõlg	2796	1	pronks	paremal rinnal	Ø = 5		
		käevõru	2800	1	pronks	paremas käes	Ø = 7		
		naast	2799	1	pronks	alaselja all			
		nahk	2799			alaselja all naastu juures			analüüsi ei kaasa
		raudese	2802–2803; 2809	3	raud	alaselja all		ktk-d	analüüsi ei kaasa
		jalavõru	2808	1	pronks	labajalgade vahel		kolmest traadist	
		kirstupuit	2795; 2797–2798; 2807			erinevates piirkondades			
		raudese	2804	1	raud	hauaolohu põhjas		ktk	juhuleid, analüüsi ei kaasa
		nael	2053	1	raud	haua täitekihis		ktk-d	analüüsi ei kaasa
	XXII	rinnanõel	2742	1	pronks	paremal õlal		ristpeaga	ilma nõelata
		rinnanõel	2743	1	pronks	vasakul õlal		ristpeaga	
		käevõru	2732–2734; 2736; 2737; 2745	6	pronks	vasakus käes	Ø = 5,4–5,6	kolmest traadist	
		käevõru	2735; 2741; 2744; 2746	4	pronks	paremas käes	Ø = 5,6–6,5	kolmest traadist	
		munakoored	3215; 3217			parema reie välisküljel			
		rinnakee	1550	1	pronks	vasaku reie välisküljel			
		keekandja	1550	2	pronks	vasaku reie välisküljel		üks rinnakee küljes	
		hammasripats	3167	2		vasaku reie välisküljel			
		helmes	2083; 2087; 2810; 2812–2813; 2816–2817; 3153	260	klaas	vasaku reie välisküljel		13 tervet, 17 poolikut, 230 ktk-t	
		rinnaleht	2821–2827	7	hõbe	vasaku reie välisküljel			
		raudese	2695	1	raud	vasaku reie välisküljel rinnakee juures		ktk	analüüsi ei kaasa
		rõngas	3167	1	raud	vasaku reie välisküljel rinnakee juures		poolik	analüüsi ei kaasa
		võru	2738; 2740	1	pronks	reite vahel		kolmest traadist, 2738 kokku painutatud	
		jäme spiraaltoru		2	pronks	põlvede juures	p = 5 ja 11	võõhe	
		spiraaltoru	2062–2069; 2071–2079; 2081–2082; 2084; 2086; 2088–2097; 2696–2702; 2705–2715; 2717–2723; 2725–2731; 2739; 2811; 2814–2815; 2818; 3149–3150; 3152; 3154–3156; 3158–3163; 3167; 3169–3172; 3174 3211; 3213–3214; 3216; 3218; 3220	2490+	pronks	jalgade piirkonnas	p = 0,1–1,7	osa muustrina	
		rõngas	2066–2067; 2071; 2076; 2079; 2084–2085; 2088; 2094; 2704; 2712; 2718; 2811; 3149; 3154–3159; 3161; 3163; 3169–3170; 3172; 3211–3213	283+	pronks	jalgade piirkonnas	Ø = 0,4–0,8	osa muustrina	
		kirstupuit	3151; 3165; 3168–3169; 3172; 3174; 3219			parema sääre juures			
		tekstiil	3170; 3173–3174			parema sääre juures			analüüsi ei kaasa
		orgaanika	3174			parema sääre juures			analüüsi ei kaasa
		nahk	3165–3166; 3170			parema labajala juures			analüüsi ei kaasa

Nr	Matus (luustik)	Leiuliik	Leiunumber	Arv	Materjal	Asukoht	Mõõtmed (cm) (p = pikkus, l = laius, Ø = läbimõõt)	Leiu kirjeldus (ktk = katke)	Märkused (ERM = Eesti Rahva Muuseum)
		savinõu	2844	1		jalutsis			
		SK	3164	1		jalutsis		savinõust	
		varrasahelik	3163	1	raud	vasaku reie välisküljel rinnakee juures (?)		ktk-d	
15.	XXIX	kett	3536	1	pronks				
		kirves	3575	1	raud				
		linnukütis	3534	1					
		naast	2113	1	pronks				
		nahk	2113					ktk-d	analüüsi ei kaasa
		nahk	2116			noa juures		ktk	analüüsi ei kaasa
		nuga	2116	1	raud				
		rõngas	2114	1	raud			pannal (?)	
		vöörõngas	2112; 2115	2	raud	raud			
		helmes	2112	1	klaas	vöörõnga juures	Ø = 1,5		
		luuese	3535	1	luu			neljakandiline, keskel auk, kukru kinnis (?)	
		tuleraud	3535	1	raud				
		väävel	3176	1					
16.	XXX	savinõu	3503	1		parema õla kohal			
		nõel	3538	1	pronks	parema õla kohal			kontekst ebaselge, analüüsi ei kaasa
17.	XXXIII	kett	3547	1	pronks	kaelas			
		tulekivi	2126–2127; 3543	7		parema puusa juures			
		tuleraud	3543	1	raud	parema puusa juures			
		toru	3543	1	pronks	parema puusa juures			otstarve ebaselge, analüüsi ei kaasa
		pronksese	3543	1	pronks	parema puusa juures		ktk	analüüsi ei kaasa
		nuga	3542	1	raud	vasaku reie välisküljel			
		raudese	3540	1	raud	vasaku reie välisküljel noast ülevalpool		varrasahelik (?), eristatavad rõngas ja piklik ese	analüüsi ei kaasa
		rõngas	3541	1	raud	vasaku reieluu välisküljel noast ülevalpool		vöörõngas (?)	
		SK	2123; 2125	2		reite all			kontekst ebaselge, analüüsi ei kaasa
18.	XXXIV	rõngas	3549	1	raud	paremal puusal		pannal (?)	
		raudese	3546	1	raud	halaohu S-otsas			koos puidutükkidega, võib pärineda hauatähisest, analüüsi ei kaasa

Nr	Matus (luustik)	Leiuliik	Leiunumber	Arv	Materjal	Asukoht	Mõõtmed (cm) (p = pikkus, l = laius, Ø = läbimõõt)	Leiu kirjeldus (ktk = katke)	Märkused (ERM = Eesti Rahva Muuseum)
19.	XXXVI	helses	2133–2149; 2151–2152; 2155; 2169; 2171; 2173; 2178–2180	176	klaas	kaela piirkonnas		60 tervet, 21 poolikut, 95 ktk-t	
		kuljus	2153–2154; 2157–2158; 2163–2164	6	pronks	kaela piirkonnas			
		käevõru	2159	1	pronks	vasakus käes	Ø = 4,6	kolmest traadist, väiksemaks painutatud	
		käevõru	2160	1	pronks	paremal rinnal	Ø = 4,6	kolmest traadist, väiksemaks painutatud	algul ilmselt paremas käes
		võru	2156	1	pronks	paremal rinnal	Ø = 6,8	kolmest traadist, lahtiste otstega	
		rõngas	2172	1	pronks	paremal rinnal	Ø = 0,6		
		spiraaltoru	2167	1	pronks	parema küünamuki juures	p = 2,1		
		spiraaltoru	2161–2162; 2166; 2174–2175; 2182	6	pronks	parema puusa, sääre ja reie juures	p = 0,2 ja 2	osa spiraale kaardus	
		nuga	3532	1	raud	vasaku reie välisküljel			
		SK	2130–2131; 2135; 2150; 2176–2177	8		paremal põlvel		savinõust	
		jalavõru	2168	1	pronks	parema sääre ümber		kolmest traadist, lahtiste otstega	
20.	XXXVII	võru	2184	1	pronks	vasakul rinnal		kolmest traadist	sõlest läbi pistetud
		sõlg	2189	1	pronks	vasakul rinnal	Ø = 3,2		käevõrust läbi pistetud
		rõngas	2188	1	hõbe	vasakul puusal	Ø = 3		
		nuga	3558	1	raud	parema puusa kõrval			
		luuese	2183	1	luu	vasaku puusa kõrval		kukru kinnis, 8- kujuline	
		pannal	2186	1	pronks; raud	vasaku puusa all			
		tulekivi	2190	1		vasaku reie välisküljel			
		võru	2191	1	pronks	parema põlve kõrval		kolmest traadist	
		võru	2192	1	pronks	parema põlve kõrval		kolmest traadist	
		spiraaltoru	2185; 2187	3	pronks	parema põlve kõrval	p = 0,4 ja 0,7		
		vikat	3550; 3580	1	raud	põlvede vahel		2 ktk-na	
		savinõu	3505	1		vasaku sääre kõrval		poolik	
		SK	3177; 3504–3505	57		vasaku sääre kõrval		savinõust	
21.	XXXVIII	spiraaltoru	2193	1	pronks	kukla taga			
		helses	2194–2195; 2197–2204	73	klaas	kaela piirkonnas		64 tervet, 7 poolikut, 2 ktk-t	
		ripatsmünt	2108	1	hõbe	kaela piirkonnas			
		ripatsmünt	2205	1	hõbe	kaela piirkonnas		Köln, peapiiskop Engelbert (1216–	

Nr	Matus (luustik)	Leiuliik	Leiunumber	Arv	Materjal	Asukoht	Mõõtmed (cm) (p = pikkus, l = laius, Ø = läbimõõt)	Leiu kirjeldus (ktk = katke)	Märkused (ERM = Eesti Rahva Muuseum)
								1225), lõõdud 1218–1225	
		rinnanõel	3491	2	pronks	põlvede vahel		ristpeaga	
		tekstiil	3491			põlvede vahel rinnanõelal			analüüsi ei kaasa
		rinnakee	3491	1	pronks	põlvede vahel			
		raudese	3491	1	raud	põlvede vahel		ktk	analüüsi ei kaasa
		tekstiil	3493			põlvede vahel			analüüsi ei kaasa
		tekstiil	3494			põlvede vahel			analüüsi ei kaasa
		raudese	3494	1	raud	põlvede vahel		ktk-d	analüüsi ei kaasa
		rinnaleht	3495	1	pronks	põlvede vahel			
		tekstiil	3495			põlvede vahel rinnalehel			analüüsi ei kaasa
		kirstupuit	3491–3492			põlvede vahel			
22.	XXXIX	nuga	3551	1	raud	parema õla kõrval			
		sõlg	2209	1	pronks	parema reie välisküljel	Ø = 3,6		ilma nõelata
		pannal	2206	1	pronks	vasaku reie siseküljel			
		SK	2207	2	savi	haua täitekihis			analüüsi ei kaasa
		raudese	3537	1	raud				analüüsi ei kaasa
23.	XL	kett	2212	1	pronks	kaelas	p = u 34		
		rinnaleht	2219	1	hõbe	kaelas keti küljes			
		rõngas	2210	1	pronks	rinnal või kõhul	Ø = 0,8		
		rõngas	2216	1	pronks	rinnal või kõhul	Ø = 0,8		
		käevõru	2213	1	pronks	rinnal	Ø = 6,2	kolmest traadist	ilmselt paremas käes
		rihmarõngas	3552	1	raud	vasakul puusal			
		võru	2215	1	pronks	paremal puusal	Ø = 6,2	kolmest traadist	
		sõlg	2217	1	pronks	paremal puusal	Ø = 2,2		
		nuga	3554	1	raud	vasaku reie välisküljel			
		sõlg	2211	1	pronks	põlvedel	Ø = 3,5		
		jalavõru	2218	1	pronks	paremal säärel		kolmest traadist	
		raudese	2214	1	raud			ktk	analüüsi ei kaasa
		raudese	3553	1	raud			ktk-d	analüüsi ei kaasa
24.	XLI	helses	2221; 2223	2	klaas	kaela piirkonnas			
		nuga	3555	1	raud	parema õla kõrval			
		käevõru	2222; 2225	2	pronks	vasakus käes	Ø = 5,6 ja 5,8	kolmest traadist	
		võru	2226	1	pronks	vasakul puusal		tordeeritud	
		savinõu	2224	1	savi	vaagnal ja reitel			
25.	XLII	nõel	2230	1	hõbe	pea juures		sõle nõel	analüüsi ei kaasa
		käevõru	2228	1	pronks	paremas käes	Ø = 3,5	lame, väiksemaks painutatud	
		helses	2229	5	klaas				kontekst ebaselge, analüüsi ei kaasa

Nr	Matus (luustik)	Leiuliik	Leiunumber	Arv	Materjal	Asukoht	Mõõtmed (cm) (p = pikkus, l = laius, Ø = läbimõõt)	Leiu kirjeldus (ktk = katke)	Märkused (ERM = Eesti Rahva Muuseum)
26.	XLIII	odaots	3576	1	raud	parema õla juures			
		rõngas	2232–2233	2	pronks	paremal õlal	Ø = 0,8		
		rihmakeel	2231	1	pronks	kõhul			
		rihmarõngas	2570	1	raud	parema rindkere all		ktk-d	
		nuga	3565	1	raud	vasaku puusa kõrval			
		pannal	2236	1	pronks	vasaku puusa kõrval			
		savinõu	2845	1		vasaku põlve kõrval			
		SK	3178	55		vasaku põlve kõrval		savinõust	
		jalavõru	2237	1	pronks	paremal labajalal		kolmest traadist	
27.	XLIV	vilgukivi	2235	1		haua täitekihis			analüüsi ei kaasa
		SK	2521	67		peatsis		savinõust	
		spiraaltoru	2514; 3236–3237; 3259	24	pronks	pea juures	p = 0,4–7,5	peakatte kaunistus	
		tekstiil	3235			pea juures			analüüsi ei kaasa
		sõlg	3233	1	pronks	kukla taga	Ø = 2		
		helmes	2244–2245; 2256; 2273–2274; 2277; 2289; 2292; 2310; 2314; 2318; 2321; 2324–2328; 2330; 2333; 2338; 2354–2357; 2388; 2400; 2405; 2424; 2461; 2466; 2471–2475; 2486–2487; 2491; 2495; 2497; 2505; 2517–2519; 2522–2525; 3181–3183; 3258	115+	klaas	kaela piirkonnas		72 tervet, 14 poolikut, 29 ktk-t	osa monoliidi juures
		käevõru	2532–2534	6	pronks	vasakus käes	Ø = 5–5,4	kolmest traadist	
		käevõru	2535–2537; 3556	7	pronks	paremas käes	Ø = 5,6	kolmest traadist, 2535 üks käevõrudest lame	
		naast	2240; 2242; 2249; 2278; 2280; 2307; 2311–2312; 2319; 2329; 2335– 2336; 2339–2341; 2345; 2351–2352; 2368–2369; 2372; 2407; 2409; 2411–2420; 2423; 2432; 2434; 2450; 2454; 2458; 2480; 2511; 2513; 3469	55	pronks	vööpiirkonnas			
		pannal	3472	2	pronks	vööpiirkonnas			
		raudkonks	3472	1	raud	vööpiirkonnas pandla küljes			
		spiraaltoru	3465; 3472	2	pronks	vööpiirkonnas pandla juures			
		raudese	3471	1	raud	vööpiirkonnas pandla juures		ktk	analüüsi ei kaasa
		tinaese	3463	1	tina	vööpiirkonnas pandla juures		ktk-d	analüüsi ei kaasa
		tekstiil	3464			vööpiirkonnas pandla juures			analüüsi ei kaasa
		orgaanika	3468; 3470			vööpiirkonnas pandla juures			analüüsi ei kaasa
		rihmakand	3472	2	pronks	vööpiirkonnas			
		pronksese	3467	1	pronks	vööpiirkonnas rihmakanna küljes		ktk-d	analüüsi ei kaasa
		noatupp	3490	1	pronks; nahk	vaagnal			
		nuga	3490	1	raud	vaagnal noatupes			
		kett	3224	1	pronks	vaagnal			
		rõngas	3224	1	raud	vaagnal keti küljes			
		jäme spiraaltoru	2538	1	pronks	vaagnal ja reite vahel	p = vähemalt 27; Ø = 0,8	vöödehe	

Nr	Matus (luustik)	Leiuliik	Leiunumber	Arv	Materjal	Asukoht	Mõõtmed (cm) (p = pikkus, l = laius, Ø = läbimõõt)	Leiu kirjeldus (ktk = katke)	Märkused (ERM = Eesti Rahva Muuseum)
		vahetüli	3225	4	pronks	vaagnal ja reite vahel vööhte juures		kuudisekujuline	
		paela otsakinnis	2508; 2538	2	pronks	vasakul reiel vööhte juures			
		rõngas	3223	1	raud	vaagnal vööhte juures		poolik	
		naast	3372; 3380	9	tina	vasaku sääre välisküljel		väiksed ktk-d	analüüsi ei kaasa
		nahk	3241; 3248			sääрте juures			analüüsi ei kaasa
		orgaanika	3249			sääрте juures			analüüsi ei kaasa
		spiraaltoru	2238–2239; 2241; 2243; 2246–2248; 2250–2255; 2257–2267; 2269– 2272; 2275–2276; 2279; 2281–2288; 2290–2291; 2293–2306; 2308; 2313; 2315–2317; 2320; 2322–2323; 2331–2332; 2334; 2337; 2342– 2344; 2346–2350; 2353; 2358–2367; 2370–2371; 2373–2387; 2389– 2399; 2401–2404; 2406; 2410; 2418; 2421–2422; 2425–2431; 2433; 2436–2449; 2451–2453; 2455–2457; 2459–2460; 2462–2465; 2467– 2470; 2476–2477; 2479; 2481–2484; 2488–2490; 2492–2494; 2496; 2498–2504; 2507; 2509–2510; 2512; 2515–2516; 2526–2531; 2538; 3179–3180; 3221–3222; 3228–3229; 3231–3232; 3238; 3240–3245; 3248–3252; 3364; 3373; 3382–3384	6292+	pronks	jalgade piirkonnas	p = 0,2–1,7	osa muustrina	
		rõngas	2238; 2264; 2266; 2268; 2272; 2284; 2291; 2304; 2361; 2406; 2410; 2435; 2469; 2499; 2508–2509; 2512; 2526–2531; 3232; 3242; 3244– 3245; 3249–3250; 3364; 3373; 3384	213	pronks	jalgade piirkonnas	Ø = 0,4–0,8		
		tekstiil	3180; 3230; 3238; 3246; 3247; 3363; 3382			jalgade piirkonnas		ktk-d	analüüsi ei kaasa
		orgaanika	3180; 3226			jalgade piirkonnas			analüüsi ei kaasa
		kirstupuit	3180; 3227; 3234; 3239; 3241; 3248; 3362; 3371; 3381; 3466			erinevates piirkondades			
		pronksese (?)	2408	1	pronks (?)			ktk-d	analüüsi ei kaasa
		raudese	3228	1	raud			ktk	analüüsi ei kaasa

LISA 5. Sagedustabel mitmese korrespondentsanalüüsi teostamiseks

Matuse nr	Vanuserühm	Matmissuund	Leiud	Kirst
I	Maturus	W	jah	jah
II	Infans II	S	jah	jah
V	Senilis	W	jah	jah
VI	Senilis	W	jah	jah
VIIb	Senilis	W	jah	jah
IX	Adultus	W	jah	jah
Xa	Infans II	W	jah	jah
Xb	Infans II	W	jah	jah
XII	Senilis	W	jah	ei
XIII	Maturus	SW	jah	jah
XV	Maturus	E	jah	jah
XVII	Infant	W	jah	ei
XIX	Maturus	S	jah	jah
XX	Infant	N	ei	ei
XXI	Infant	N	ei	ei
XXII	Senilis	W	jah	jah
XXVa	Infans I	NW	ei	ei
XXVb	Infans I	NW	ei	ei
XXVI	Infant	N	ei	ei
XXVII	Maturus	NE	ei	jah
XXVIII	Infant	SW	ei	ei
XXX	Adultus	SW	jah	jah
XXXI	Infans I	W	ei	ei
XXXIII	Juvenilis	E	jah	ei
XXXIV	Senilis	SW	jah	ei
XXXVI	Infans I	E	jah	ei
XXXVII	Maturus	E	jah	jah
XXXVIII	Senilis	S	jah	jah
XXXIX	Juvenilis	S	jah	jah
XL	Infans I	SE	jah	ei
XLI	Infans I	NW	jah	ei
XLII	Infans I	SE	jah	ei
XLIII	Senilis	E	jah	ei
XLIV	Juvenilis	SE	jah	jah

LISA 6. Valik Kukuruse sotsiaalsetele vanuserühmadele iseloomulikke leide (TÜ 1777). Fotod: K. Randoja, kui ei ole märgitud teisiti.

Tahvel 1. Väikelaste leiud

Käevõrud (II matus, 2835–2837)

Helled (II matus, 2834)

Kuljused (II matus, 2838)

Spiraaltorud ja rõngad (XXXVI matus, 2161–2162; 2166–2167; 2172)

Jalavõru (XXXVI matus, 2168)

Sõlg (XL matus, 2217)

Nuga (XLI matus, 3555)

Savinõu (XXXVI matus, 2130–2131; 2135; 2150; 2176) (Foto: T. Jonuks)

Tahvel 2. Täiskasvanuks üleminekueas laste leiud

Kukrukinnis (Xa matus, 1674)

Pannal (XXXIX matus, 2206)

Tulekivi (XXXIII matus, 2126–2127)

Nuga (XXXIX matus, 3551)

Tahvel 3. Täiskasvanud naiste leiud

Pandlad ja rihmakannad (XLIV matus, 3472)

Vöönaastud (XLIV matus, 2240; 2242; 2249)

Pronkspealisega noatupp (I matus, 3506)

Käevõrud (XLIV matus, 2532–2533; 2535)

Rinnalehed (I matus, 1256–1257)

Rinnanõel (I matus, 2682)

Rinnakee (I matus, 1164)

Põlle ja sääremähiste mustrid (XV matus) (Foto: M. Tõrv)

Jämedatest spiraalitorudest vööeh (XLIV matus, 2538; 3225; 2508; 2538) (Foto: M. Tõrv/T. Jonuks)

Tahvel 4. Täiskasvanud meeste leiud

Väävel (XIII matus, 3141)

Pannal (XIII matus, 3140)

Sõlg (IX matus, 1634)

Sõrmus (IX matus, 2819)

Käevõru (IX matus, 1626)

Tahvel 5. Eakate naiste leiud

Spiraalpäiste nööltega kee (VIIb matus, 3404)

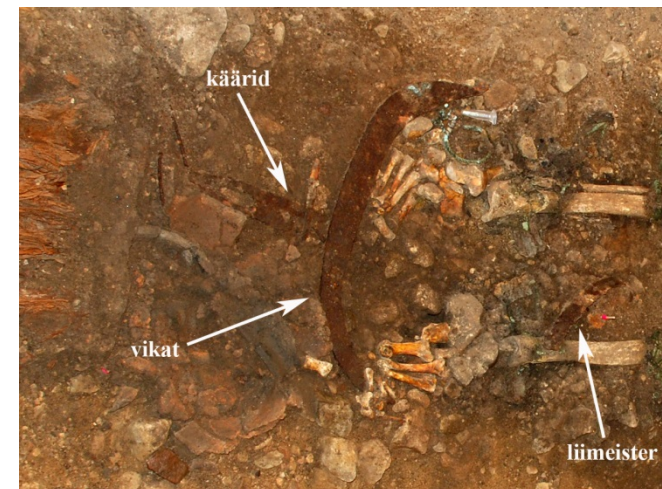
Nöölad (VI matus, 3260)

Sõlest läbi pistetud käevõru (VIIb matus, 1564)

Spiraalitorude ja rõngastega kaunistatud rõivaese (VIIb matus, 1582–1583; 3405–3407; 3412–3420; 3426–3427; 3441–3442; 3461) (Foto: K. Paavel)

Liimeister, vikat, käärid (VI matus, 3571–3572; 3579)
(Foto: K. Kajak/K. Roog, töötlus: K. Randoja)

Tahvel 6. Eakate meeste leiud

Vikat (V matus, 1541)

Mõõk (XII matus, 3614) (Foto: M. Usler)

Odaots (V matus, 3577) (Foto: M. Usler,
töötlus: K. Randoja)

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Keiti Randoja

(sünnikuupäev: 30.12.1989)

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose „**Kukruse 12.–13. sajandi maa-alusele laibakalmistule maetud indiviidide sotsiaalse vanuse etapid**”,

mille juhendajad on Mari Tõrv ja Riina Rammo,

- 1.1.reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace-is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;
- 1.2.üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tartu Ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace'i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni.
2. olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.
3. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Tartus 10.05.2016